

Установа адукацыі
«Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Францыска Скарыны»

Гістарычны факультэт

Кафедра гісторыі Беларусі

УЗГОДНЕНА

Загадчык кафедры гісторыі Беларусі

1 08 А.Р.Яшчанка 2015 г.

Старшыня метадычнага савета

Гістарычнага факультэта

28 08 С.Б.Жыхараў 2015 г.

УЗГОДНЕНА

Дэкан гістарычнага факультэта

2 08 М.М.Мязга 2015 г.

**ВУЧЭБНА-МЕТАДЫЧНЫ КОМПЛЕКС
ПА ВУЧЭБНАЙ ДЫСЦЫПЛІНЕ
«ЭТНАЛОГІЯ І ЭТНАГРАФІЯ БЕЛАРУСІ»**

для спецыльнасці:

1-21 03 01 «Гісторыя (па накірунках)»

1-21 03 01-01 «Гісторыя (айчыннай і ўсеагульная)»

Складальнікі: загадчык кафедры гісторыі Беларусі, к.г.н., дацэнт
А.Р.Яшчанка, ст. выкладчык кафедры гісторыі Беларусі Т.А.Шкрабава

Разгледжана і зацверджана

на пасяджэнні кафедры гісторыі Беларусі

01.09 2015 г.,

пратакол № 1

Разгледжана і зацверджана

на пасяджэнні навукова-метадычнага
савета ўніверсітэта

18 11 2015 г.,

пратакол № 2

ЗМЕСТ

1	Тлумачальная запіска	3
2	Тэарэтычны раздзел	4
2.1	Канспект лекцый па дысцыпліне «Этналогія і этнаграфія Беларусі»	4
3	Практычны раздзел	101
3.1	Планы практычных заняткаў па дысцыпліне	101
4	Раздзел кантроля ведаў	106
4.1	Пытанні к экзамену па дысцыпліне	106
4.2	Тэсты па дысцыпліне	109
5	Дапаможны раздзел	117
5.1	Тыпавая праграма па дысцыпліне	117
5.2	Вучэбная праграма па дысцыпліне	141
6	Інфармацыйна-метадычная частка	170
6.1	Літаратура	170

1 ТЛУМАЧАЛЬНАЯ ЗАПІСКА

Неабходнасць вывучэння курса "Этналогія і этнаграфія Беларусі" абумоўлена павышэннем ролі этнічнага фактара ў сучасным свеце, значнасцю ведаў аб этнічных супольнасцях планеты для падрыхтоўкі высокакваліфікаванага спецыяліста ў галіне гісторыі.

Асноўныя мэты выкладання дысцыпліны: садзейнічанне фармаванню гарманічнай асобы і навукова абгрунтаванага светапогляду; фарміраванне асобы студэнта як грамадзяніна, этнічна талерантнага, з глыбокім разуменнем сутнасці этнічных працэсаў; фарміраванне здольнасці да крэатыўнага і крытычнага мышлення ў прафесійнай дзейнасці, станаўленню сучаснага стылю навукова-практычнага мыслення; фарміраванне фундамента этналагічных ведаў на падставе вывучэння дасягненняў сусветнай і айчыннай этналагічнай думкі.

ЭВМК «Этналогія і этнаграфія Беларусі» садзейнічае паглыбленню ведаў студэнтаў аб тэарэтычных асновах этналагічнай навукі, раскрывае сутнасць метадалогіі і метадаў этналагічнага пазнання, дае студэнтам сістэмныя веды аб традыцыйнай культуры і этнічным развіцці народаў свету, знаёміць з асноўнымі аспектамі традыцыйнай культуры беларусаў, фарміруе ў студэнтаў навукова-даследчыя і практычныя навыкі.

У ЭВМК «Этналогія і этнаграфія Беларусі» размешчаны шэсць раздзелаў. Пачынаецца ЭВМК з тэарэтычнага раздзелу, які ўключае канспект лекцый. У іх раскрыты найважнейшыя тэарэтычныя палажэнні і прыведзены асноўны факталагічны матэрыял. Практычны раздзел уяўляе сабой метадычнае кіраўніцтва да падрыхтоўкі да семінарскіх заняткаў. Ён змяшчае таксама спіс неабходнай вучэбнай літаратуры па тэмах. Тэматыка практычных заняткаў складзены ў адпаведнасці з вучэбнай праграмай па дысцыпліне.

У раздзеле кантролю ведаў студэнтам прапануюцца пытанні да экзаменаў і тэставыя заданні па вучэбным матэрыяле. Дапаможны раздзел уключае ў сябе рабочую праграму з вучэбна-метадычнай картай. Яна дазваляе студэнту азнаёміцца з аб'ёмам ведаў, якія неабходна засвоіць у рамках дысцыпліны. Інфармацыйна-метадычная частка прадстаўлена спісам навуковай літаратуры і навучальных дапаможнікаў, неабходных для асваення праграмы дысцыпліны.

Дысцыпліна «Этналогія і этнаграфія Беларусі» вывучаецца студэнтамі 1 курса гістарычнага факультэта спецыяльнасці «Гісторыя айчынная і ўсеагульная» стацыянара і завочнага факультэта ў першым семестры.

2 ТЭАРЭТЫЧНЫ РАЗДЗЕЛ

2.1 Канспекты лекцый па дысцыпліне

Лекцыя 1 Введение

Ключевые понятия: этнология, культура, этнос, род, племя, нация, источник, метод исследования.

План:

1 Определение этнологии. Объект и предмет этнологических исследований.

2 Исторические формы этнических сообществ.

3 Источники и методы этнологических исследований.

Конспект лекции:

1 Этнология - наука, изучающая процессы формирования и развития различных этнических групп, их идентичность, формы их культурной самоорганизации, закономерности их коллективного поведения и взаимодействия, взаимосвязи личности и социальной среды. Этнос-исторически сложившаяся на определенной территории устойчивая совокупность людей, обладающих общими, относительно стабильными особенностями культуры (в том числе языка), а также сознанием своего единства и отличия от всех других подобных образований (самосознанием), фиксируемом в самоназвании (этнониме). Прежде всего, это общие черты и отличительные особенности, проявляющиеся в различных сферах образа жизни членов этноса. Одну из важнейших этих сфер представляет язык. Он служит главным средством общения лиц, входящих в соответствующий этнос и ограничивает от представителей большинства других этносов. Наряду с языком первостепенная роль принадлежит также и культуре. В первую очередь это касается тех компонентов, которые имеют традиционный, массовый характер, проявляясь в повседневном быту. В области материальной культуры таковы традиционные виды жилища, хозяйственной утвари, одежды, пищи и т.д. В духовной культуре это обычаи, обряды, народное искусство, религия. Культурное единство членов этноса в свою очередь неразрывно связано с некоторыми особенностями их психики, главным образом стилем проявления общечеловеческих свойств психики. Эти особенности в совокупности составляют так называемый этнический (национальный) характер. Непременным свойством этноса является этническое самосознание – осознание членами этноса своей принадлежности к нему, связанное с отграничением от других этносов и проявляющееся прежде всего в употреблении общего самоназвания (этнонима). Важный компонент этнического самосознания – представление об общности происхождения, реальную основу которого составляет определенная общность исторических судеб членов этноса и их предков на всем

протяжении его существования. Многовековое существование этносов обеспечивается путем передачи от поколения к поколению языка, характерных черт культуры и быта. Существенную роль в обеспечении самовоспроизводства этноса играет преимущественное заключение браков внутри каждого из них (фактическая эндогамия). Возникновение каждой этнической общности (этногенез) обусловлено непосредственными контактами входящих в него людей. Это возможно лишь в том случае, если люди живут по соседству, т.е. на одной территории. Общность территории выступает, таким образом, прежде всего как условие формирования этноса. Этнография призвана раскрывать облик этноса, и не только его отличительные особенности, но и черты, общие с другими этносами.

Таким образом, объектом этнологического изучения является этнос, предметом выступает культура этноса.

2 Род – коллектив кровных родственников (20 – 30 человек), ведущих происхождение от общего предка, носящих общее родовое имя. Счет родства ведется по материнской (материнский род) или отцовской (отцовский род) линии. Возник на рубеже верхнего и нижнего палеолита. Роды объединялись в племена. Распался с возникновением государства.

Племя - тип этнической общности и социальной организации первобытного общества; совокупность родов, связанных между собой общими чертами культуры и сознанием общего происхождения.

Признаки: кровнородственная связь между его членами, деление на роды и фратрии, общность территории, некоторых элементов хозяйства, единый языковой диалект, единство религиозных представлений, самосознания и самоназвания, для позднего этапа – самоуправление, состоящее из племенного совета, военных и гражданских вождей.

Народность – возникает при разложении первобытнообщинного строя на основе союзов племён и предшествует нации. В отличие от племени в народности преобладают не кровнородственные, а территориальные и культурно-языковые связи.

Нация – исторически высшая форма этносоциальной общности людей, характеризующаяся единством территории, экономической жизни, исторического пути, языка, культуры, этнического (национального) самосознания, национального менталитета (особое восприятие окружающего мира, особые поведенческие нормы).

3 Под этнографическим источником, характеризующим культуру и быт, социальную и семейную организации, являются свидетельства исторических памятников, фольклорные записи, археологические комплексы и т.д. Они могут быть материальными и духовными. К материальным относятся зафиксированные в чертежах, схемах, фотографическим способом объекты материальной культуры и предметы, связанные с производственной жизнью этноса – орудия труда, жилище, пища, утварь, одежда и т.д. С помощью современных технических средств

(кино-фото аппаратуры, диктофонов) и традиционных полевых записей фиксируются объекты и явления духовной жизни народа (традиции, обряды и обычаи, верования, фольклор), причем материализованные, предметы свидетельства духовной культуры, например, предметы культа, народного искусства, места и типы захоронений, фиксируются подобно объектам материальной культуры. В процессе полевой работы предметы как материальной, так и духовной культуры изымаются из обихода и составляют основу музейных этнографических собраний. Таким образом, музейные коллекции являются также важным этнографическим источником.

Любое научное исследование предполагает изучение конкретного объекта с помощью мобилизации всего необходимого объема знаний. В современной этнологии для научного анализа используется самый разнообразный материал: результаты исследования и описания ученых-этнографов, записки путешественников, фольклорные и художественные тексты, этносоциологические и этнопсихологические исследования, публицистический материал, официальные документы, историческая и общественно-политическая литература. Кроме того, при непосредственном контакте с представителями изучаемого этноса ценными становятся наблюдения за их реакцией на различные ситуации, способами объяснения различных явлений окружающего мира и собственного поведения. Такие разнородные материалы предполагают различные методы их получения. В этнологии сложился комплекс методов, которые включают в себя полевые исследования, изучение письменных источников, изучение устных преданий, описание археологических и антропологических материалов, анализ статистических источников (материалы переписи населения). Изучение письменных источников – один из самых важных методов этнологии, ценность которого связана с возможностью получения разнообразной и достоверной информации об изучаемых народах и культурах. В качестве письменных источников используются обычно написанные многими народами их собственные истории или описания их культур. Но такого рода описания не являются единственным источником информации. В настоящее время еще не исследовано огромное количество письменных материалов, которые содержат много полезной и неизведанной информации о жизни и культурах народов разных эпох: доклады географов, записки авантюристов и матросов, отчеты посланников, сообщения капитанов морских судов, торговцев и т.д. Для этнологии ценны и устные предания, которые также выражают историческое сознание народа. Развитие исторического сознания может быть разным даже у соседних народов. Например, сказители в некоторых африканских племенах еще в середине XX века сохранили и передавали своим потомкам имена, даты, описания дел и поступков своих правителей и событий жизни их народов за последние 400 лет. Устные предания как источник получения этнографического материала исчезает быстрее, чем

другие. Для восстановления этнической истории и истории культуры в этнологии применяется метод изучения археологических материалов. В отличие от письменных источников и устных преданий археологические материалы самые надежные. Они позволяют довольно точно определить время исторических событий или возраст предметов культуры. Важным методом этнологических исследований является сравнительное языкознание, сравнение определенных слов из разных языков, что может показать точные границы соотношения близких языков и степень их родства. С середины XX века в этнологии постоянно увеличивается значение статистических источников, среди которых наиболее важными являются переписи населения, благодаря которым ученые получают этнологическую информацию по самому широкому кругу вопросов. Становление этнологии как самостоятельной науки в значительной степени произошло благодаря непосредственному изучению жизни народов, у этнографов принято называть это, полевым исследованием. Этот метод основывается на длительном пребывании и вживании исследователя в изучаемую этническую среду. Причем срок должен быть не менее одного года этнического, который на 2-3 месяца превышает календарный (эти месяцы исследователь адаптируется к обстановке). Неоспоримое преимущество этого метода в том, что этнолог становится непосредственным участником повседневной жизни народа. Этот метод позволяет получить сведения о материальной и духовной культуре народа.

Этнология не изолированная наука. Она взаимодействует и с другими науками, также изучающими человека, народы, культуры и общество. Наиболее близкими к этнологии по предмету своих исследований являются антропология (наука о происхождении и эволюции физической организации человека и его рас), социология, культурология, политология, география, психология.

Вопросы по материалу лекции:

- 1 Дайте определение науки «этнология».
- 2 Назовите признаки этноса.
- 3 Охарактеризуйте исторические формы этнических сообществ.
- 4 В чем специфика этнологических методов исследования?

Литература:

- 1 Этнография. Учебник / Под ред. Ю.В. Бромля и Г.Е. Маркова. – М., 1982.
- 2 Этнология. Учебн. пособ. / Под ред. Е.В. Миськовой, Н.Л. Мехедова, В.В. Пименова. – М., 2006.
- 3 Народы мира. Историко-этнографич. справочник / Под ред. Ю.В. Бромля. - М., 1988.
- 4 Народы России. Энциклопедия / Под ред. В.А. Тишкова. - М., 1994.
- 5 Серия «Очерки общей этнографии».
- 6 Серия «Народы и культуры».

Лекция 2 История этнологии

Ключевые понятия: научная школа, Э. Тайлор, Э. Дюркгейм, К. Леви-Строс, Ф. Боас, Н.Н. Миклухо-Маклай.

План:

- 1 Накопление этнографических знаний в древности и средневековье.
- 2 Этнографические знания в Европе в XVI – первой половине XIX в.
- 3 Эволюционизм. Диффузионизм.
- 4 Французская социологическая школа.
- 5 Функционализм и структурализм. Этнопсихологическое направление.
- 6 Марксизм в этнографии.

Конспект лекции:

1 Накопление этнографических знаний в древности и средневековье. Донаучный период был весьма длительным. Самые ранние этнографические наблюдения дошли до нас в памятниках цивилизаций Древнего Востока. Вавилоняне, ассирийцы, древние египтяне оставили после себя изображения на камне людей разного физического облика и в разных одеждах. Обширной правдивой этнографической информацией располагал греко-римский мир. Античные авторы (грек Геродот и римлянин Корнелий Тацит) даже ставили вопросы о происхождении народов и о родстве между ними.

2 Этнографические знания в Европе в XVI – первой половине XIX в. Представления о народах мира существенно расширились в эпоху Великих географических открытий (конец XV — середина XVII в.). В эту эпоху помимо Америки европейцы познакомились с прибрежными районами Африки, странами Южной и Юго-Восточной Азии. Появилось множество сообщений о плаваниях и путешествиях, содержащих сведения о новых странах и народах, а иногда и обширные этнографические описания. Открытие новых торговых путей и стран, захват новых земель положили начало эпохе колониализма. Продолжавшаяся и позднее - в XVIII - XIX вв. колониальная экспансия сопровождалась пополнением знаний о вновь открытых землях и народах, в частности об индейцах Северной Америки, жителях островов Океании и побережья Австралии.

В конце XVIII - первой половине XIX в. в европейских странах возник также интерес к прошлому своих народов, особенно к жизни и творчеству крестьянства. В эту эпоху в Европе начинают собирать и публиковать народные сказки, песни, предания. Именно тогда европейская и мировая культура обогатилась знаменитыми сказками, записанными немецкими филологами - братьями В. и Я. Гримм, русскими народными сказками, собранными А.Н. Афанасьевым. Фольклором пользовался при написании некоторых сказок (например, сказки «Огниво») датский писатель Г.-Х. Андерсен; фольклор чувствуется в творчестве А.С. Пушкина.

3 Эволюционизм. Диффузионизм. Однако собственно этнологическая

наука сформировалась как самостоятельная отрасль знания в середине XIX в. Интерес к изучению различных народов в значительной мере был вызван практическими потребностями административного управления и хозяйственной деятельности в колониях, а также необходимостью знать нравы и обычаи народов тех стран, с которыми поддерживались торговые и иные отношения.

Одной из важнейших идей, которые развивали первые этнологи, стала идея эволюции культуры, семьи, религии и других проявлений общественной жизни. Ученые высказали мысль о том, что развитие культуры и общества подчиняется общим внутренним законам и совершается от простых форм к сложным. Идеи эволюции способствовали распространению научных представлений об обществе и его истории. К числу наиболее крупных представителей эволюционного направления относятся такие ученые, как англичанин Э. Тайлор (1832- 1917), американец Л. Г. Морган (1818- 1881), русские ученые - Н.Н. Миклухо-Маклай (1846-1888), М.М. Ковалевский (1851-1916), Д.Н. Анучин (1843—1923) и др. Главный труд Э. Тайлора «Первобытная культура» посвящен развитию преимущественно духовной культуры человечества, особенно верований. Вся научная жизнь Моргана была связана с изучением племен американских индейцев, особенно «Союза ирокезов». Наблюдая за их жизнью, ученый сделал важные выводы о развитии первобытного общества. Н.Н. Миклухо-Маклай прославился своей подвижнической деятельностью среди папуасов Новой Гвинеи и других народов Океании. В эволюционизме важную роль играет понятие «пережитков», была высказана анимистическая концепция возникновения религии. Л.Г. Морган высказался о родовой организации общества, ступенях развития семьи и социального прогресса.

Накопление этнологических знаний. С тех пор этнологическая наука, которую в ряде стран Западной Европы и в США принято называть социальной, или культурной, антропологией, прошла сложный путь. Ее история - это не только собирание и накопление нового этнологического материала, но и борьба научных школ и направлений. Диффузионизм стал одним из значимых научных направлений при изучении культур народов мира. Это направление возникло на рубеже XIX - XX вв. в качестве ответа на теоретико-методологический кризис эволюционизма. Концепция представляла культурные явления как результат взаимного влияния и заимствования, ставила задачу объяснить пространственное распределение культур, выявить области их происхождения и способы распространения. Сам термин был заимствован этнологами из физики, где он означает растекание, проникновение. В этнологии под диффузией стали понимать распространение культурных явлений посредством контактов между народами через торговлю, переселение, завоевание. Диффузионизм предполагал признание главным содержанием исторического процесса диффузию, контакт. Заимствование, перенос и взаимодействие культур.

4 Французская социологическая школа. Представители социологической школы видели главный предмет этнологии в изучении человеческого общества. Они рассматривали общество как систему нравственных связей между людьми, которые обладали принудительной силой. Социологическая школа зародилась во Франции. Ее крупный представитель – Э. Дюркгейм. Он считал, что следует изучать социальные факты, а не наши представления об этих фактах, ввел понятия «социальный тип», «социальный вид», разработал учение о коллективных представлениях.

5 Функционализм и структурализм. Этнопсихологическое направление. Функционализм пытался объяснить различные феномены социальной и культурной жизни народов при помощи функций, выполняемых ими для поддержания и развития социального организма. Методологические основы этого научного направления были разработаны Б.К. Малиновским А.Р. Рэдклифф-Брауном. Они считали, что каждая этническая общность характеризуется сочетанием компонентов материальной и духовной культуры, которые функционируют как хорошо отлаженный механизм. Важный вклад в развитие науки внес французский исследователь К. Леви-Строс, который применял метод структурного анализа, например, для изучения систем родства и пр. Попытка К. Леви-Строса свести этнологию к структурной антропологии получила широкий резонанс. В США стала популярной «Американская школа исторической этнологии», это направление называют «школой Боаса» по имени выдающегося ученого Франца Боаса. Ф. Боас отстаивал исторический метод изучения культуры. Этнопсихологическая школа получила наибольшее распространение в США и состояла в новом понимании категорий «культура» и «личность». Яркие представители – А. Кардинер, Э. Сепир, Р. Бенедикт, М. Мид. Большое значение придавалось инкультурации и культуре детства.

6 Марксизм в этнографии. Марксистское направление было основой трактовки этнических культур в советской этнографической науке. Большое внимание уделялось исследованию материальной культуры как фундамента развития общества и пр. Ю. Бромлеем была разработана теория этноса. Марксистское течение доминировало до начала 1990-х гг. и впоследствии было вытеснено современными концепциями изучения культуры народов мира.

Вопросы по материалу лекции:

- 1 Какие научные направления были у истоков развития этнологии?
- 2 Назовите научные труды Э. Тайлора и их значение для развития этнологии.
- 3 Охарактеризуйте диффузионизм как научное направление.

Литература:

- 1 Садохин, А.П. Этнология: учебник для студ. высш. учеб. заведений / А.П. Садохин, Т.Г. Грушевицкая. — М.: Академия; Высшая школа, 2000. —

304 с.

2 Этнология: учеб. пособие / Под ред. Е.В. Миськовой, Н.Л. Мехедова, В.В. Пименова. – М.: Академич. Прект; Альма Матер, 2006. – 624 с.

3 Выдающиеся отечественные этнологи и антропологи XX века / Сост. Д.Д. Тумаркин; под ред. В.А. Тишкова, Д.Д. Тумаркина. – М. : Наука, 2004. – 716 с.

Лекция 3 Этнические сообщества Австралии и Океании

Ключевые понятия: Австралия, Океания, Тасмания, Меланезия, Микронезия, Полинезия.

План:

1. Этнические сообщества Австралии и Тасмании.
2. Этнические сообщества Меланезии.
3. Этнические сообщества Полинезии.
4. Этнические сообщества Микронезии.

Конспект лекции:

1 Австралия вместе с островами, расположенными в южной области Тихого Океана, образует особую часть света, которая делится на отличающиеся одна от другой половины: материк Австралия вместе с Тасманией и архипелаги Океании. Однако и в географическом, и в политическом, и в этнографическом отношениях вся эта часть мира составляет единство. Австралия – самая изолированная часть света, наиболее удалена от других материков. Маленькая по размерам (примерно, равна территории США), самый плоский и низкий из материков по рельефу. Здесь нет высоких гор, а большая часть поверхности представляет собой монотонную равнину, постепенно понижающуюся от краев к центру. Почти весь материк Австралии, кроме северной и восточной береговых полос обладает весьма засушливым климатом. На севере климат очень жаркий, чем южнее тем ниже средняя температура. Сухость, отсутствие дождей, резкие температурные колебания создают во внутренней Австралии типично пустынный климат. Ко всему прочему Австралия очень бедна реками. Зато Австралия богата подземной водой, которая играет в стране огромную роль. Аборигены умеют находить и рыть колодцы, из которых вода иногда бьет фонтаном. Население Австралии распределено по материку весьма неравномерно: почти все сосредоточено в восточной и юго-восточной частях - в областях хорошо орошаемых, с благоприятным климатом и богатой растительностью. Весь остальной материк заселен чрезвычайно слабо. Современное население Австралии и Тасмании в подавляющем большинстве потомки переселенцев из Европы, главным образом из Англии. Остатки коренного населения, в большей своей части истребленного или вымершего под натиском колонизаторов, сейчас

составляют лишь небольшую долю – менее одного процента. В Тасмании коренное население истреблено полностью.

Коренное население Австралии, прежде расселенное в пределах всего материка, кроме некоторых неблагоприятных по природным условиям областей, в настоящее время сосредоточено в северных, западных и центральных районах. Антропологически австралийские аборигены весьма специфичны и образуют особый тип австралоидной расы. Тип этот характеризуется темнокоричневой кожей, темными волнистыми волосами, обильной растительностью на лице, сильно выступающим надбровьем, широким носом и сравнительно толстыми губами. Рост средний или выше среднего, голова длинная, лицо prognathное (т.е. с несколько выступающими вперед челюстями). Аборигены Австралии говорят более чем на 200 языках, относящихся к особой австралийской языковой группировке. Тасманийские языки (а всего их было 2) очень слабо изучены, они не были родственны австралийским языкам.

Основным занятием австралийцев и тасманийцев были охота и собирательство. Женщины и дети оказывали посильную помощь мужчинам во время охоты, а также собирали съедобные дикорастущие растения и ловили мелких животных. С раннего детства мальчики в своих играх под руководством взрослых и сами по себе приучались владеть оружием, применять различные охотничьи уловки, распознавать следы животных и птиц, узнавать их повадки. Они вырастали искусными и ловкими охотниками. Следует отметить особенности животного мира Австралии: он достаточно разнообразен и богат съедобными видами.

Австралийцы употребляли в пищу не только крупную мясную дичь, но и мелких животных, не исключая змей и других пресмыкающихся, даже насекомых. Хищников и вообще опасных для людей животных, которых так много в Африке, Азии, Америке, в Австралии почти нет. Ядовитые змеи и крокодилы немногочисленны. Много разных насекомых, в том числе и виды, дающие человеку пищу (дикая пчела, медовый муравей) или съедобные (жуки, мясистые личинки). Зато нет и животных, пригодных для одомашнения, кроме собаки динго, которая попала в Австралию вместе с человеком. Эти особенности флоры и фауны Австралии весьма повлияли на ход культурного развития коренного населения.

Главными объектами охоты были кенгуру и другие сумчатые животные, птицы. Использовали в охоте на кенгуру и собаку динго. В промысле на опоссума особенно проявлялось необычное искусство, с каким австралиец взбирался на дерево. В этом деле австралийцы едва ли имеют себе равных среди других народов. Для австралийского охотника не существует дерева, на которое он не вскарабкался бы в самое короткое время. Особенно также интересны способы охоты на Эму (огромная птица, напоминающая африканского страуса). Охотились с помощью копий (иногда составленных из нескольких частей), а также различных

метательных палиц, в частности бумеранга. Бумерангами охотились на птиц, которых убивали несколькими одним ударом. Некоторые бумеранги обладали способностью возвращаться описав круг или петлю к метателю. При ловле птиц сетями, силками применяли подманивание птиц голосом и приманками. Водоплавающую дичь ловили приближаясь к ней под водой за лапы. Для увеличения дальности полета применялась особая дощечка с упором конце – копьеметалка. Тасманийцы бумерангов и копьеметалок не знали. Лук и стрелы встречались в Австралии только на полуострове Йорк, где они были заимствованы у папуасов Новой Гвинеи. Из способов охоты более характерные были активные: преследования животного, облавы. Австралийцы применяли также при охоте сети, силки, разные ловушки. Выкапывали съедобные растения при помощи заостренной палки. Ею разрывали норы мелких животных. Рыболовство было менее распространено, чем охота и собирательство. Это объясняется бедностью гидрографической сети на большей части австралийской территории. Рыбу ловили с помощью крючковой снасти, сетями, корзинами, руками, копьем, острой и гарпуном. Иногда реки перегораживались заколами, практиковалось и отравление водоемов растительными ядами. Ловили черепах. Пловец нападал на животное, садился на него верхом и направлял к берегу, где его и убивали. Иногда подкарауливали черепаху на берегу, отрезали ей путь к воде, а затем перевалив на спину, убивали. Более опасна была охота на крокодилов, которую устраивали коллективно. Тасманийцы рыболовства не знали. Мясо и рыбу австралийцы никогда не ели в сыром виде. Приготовление пищи не отличалось особой сложностью. Варка пищи в воде австралийцам была незнакома. Они жарили мясо и рыбу на огне, на горячих углях или камнях, в горячей золе или песке. Продукты собирательства употреблялись в пищу и в сыром виде, но чаще их приготавливали на огне. Мелких животных, ящериц, улиток, червей, насекомых, гусениц обычно просто поджаривали или пекли в золе. До прихода европейцев аборигены не знали ни земледелия, ни скотоводства. Орудия производства, охотничье и боевое оружие, домашняя утварь изготавливались из камня, кости, раковин, дерева, растительных волокон и т.д. Металл населению Австралии и Тасмании был неизвестен, не умели аборигены изготавливать и гончарные изделия. Уровень обработки камня у тасманийцев был ниже, они не знали техники шлифовки камня, не имели зернотерок. Как австралийцы так и тасманийцы вели бродячий образ жизни, не создавали постоянных поселений, а жили стойбищами. Жилищем служили шалаши, примитивные хижины, иногда ветровые заслоны. Тасманийцы жили также в дуплах больших деревьев. Тасманийцы, как и многие австралийские племена не знали никакой одежды и ходили совсем нагими. В некоторых районах Австралии все же были известны набедренные повязки, пояса с передниками, плащи. Архаичны были и формы социальной организации. Наиболее крупным объединением было племя. Оно не имело постоянной организации и не

возглавлялось вождем. От 100 до 3 тысяч человек состояло. Каждое из австралийских племен обычно делилось на две экзогамные (запрещение вступать в брак внутри своей группы) половины – фратрии. Фратрии в свою очередь подразделялись на роды. Чаще всего принадлежность к фратрии и роду передавалась по отцовской линии, но бывали случаи и по материнской. Помимо деления на роды каждая фратрия распадалась еще на 2 или 4 брачных класса. Брачные классы как бы вели счет поколениям внутри фратрий и регулировали брачные связи между представителями этих поколений. Брак у австралийцев был парным. Австралийская семья состояла из живших в одной хижине мужа, его жены (иногда двух-трех жен) и его детей. Группы в австралийском обществе не знали ни экономического расслоения, ни социальной дифференциации. Существовали лишь половозрастные группы (группы взрослых мужчин – охотников, группа женщин и подростков). По достижению определенного возраста мальчики, пройдя обряд инициации (приучавшие обычно к перенесению физической боли и других невзгод и целью которых была подготовка к будущей трудовой жизни и воспитание выносливости), переходили в группу взрослых мужчин. Это могло быть обрезание, выбивание зубов, шрамирование, сверлили перегородку носа. Только пройдя этот обряд юноша мог жениться и заводить семью. Распределение охотничьей добычи было всегда равнообеспечивающим. Для общественных отношений австралийцев очень характерно влиятельное положение пожилых мужчин. Наиболее авторитетный из них избирался главой локальной группы. Отношения между локальными группами и племенами носили обычно мирный характер, они вели натуральный обмен. Иногда случались конфликты, но они не носили затяжной характер и не были кровопролитными. Общественные отношения тасманийцев изучены плохо, организация власти и брачные отношения напоминали австралийские.

Очень мало известно о верованиях тасманийцев. У них существовали какие-то примитивные формы верований, в которых переплетались элементы тотемизма, магии, анимизма, вера в загробную жизнь и т.д. Преобладающей формой верований у австралийцев был тотемизм (вера в сверхъестественное родство между группой людей и определенным видом животных или растений, минералов, явлений природы). Весьма характерны и вера в магию (вера о возможности человека сверхъестественным путем влиять на других людей и природу).

Аборигены Австралии не имели храмов и жрецов, хотя были уже колдуны и знахари. Народное творчество австралийцев весьма оригинально. Фольклор пестрит тотемическими мифами, сказками. Очень характерны для австралийцев пляски, которые сопровождались вокальной музыкой. В изобразительном искусстве широко практиковалась резьба, выжигание, раскраска, орнаментация птичьим пухом. Тасманийцам также

были известны некоторые виды искусства. Пляски жителей Тасмании напоминали австралийские.

2 Народы Меланезии Острова Меланезия – это группа островов юго-западной части Тихого океана. Наиболее близко прилегают к Австралии. Острова находятся достаточно близко друг к другу. Нередко ближние острова видны с берега простым взглядом. Природа меланезийских островов богата. Расположена целиком в тропическом поясе. Обладает жарким и влажным климатом. Большинство островов гористы, они густо покрыты девственным тропическим лесом. Иногда совершенно непроходимым. Животный мир относительно беден, высших млекопитающих очень мало, встречаются разные сумчатые. Пернатое царство очень богато, велики и рыбные богатства морей.

Имеет весьма сложный этнический состав, хотя уступает в этом отношении Папуасии. В Меланезии проживает более 200 этносов. Народы Меланезии невелики. Самый крупный из них – толаи (90 тыс.). Среди коренного населения Меланезии преобладает меланезийский антропологический тип, для которого характерны темная кожа, толстые губы, широкий нос, умеренно курчавые волосы, среднеширокое лицо.

Основное занятие – ручное земледелие. Важнейшие из возделываемых культур – ямс, таро, кокосовая пальма, хлебное дерево, банан, саговая пальма. Распространена подсечно-огневая система земледелия. Рыболовство стоит на втором месте по значению в экономике меланезийцев. Рыболовство исключительно морское, так как рек очень мало. Поразительно разнообразие приемов в рыболовной технике. Они применяют едва ли не все существующие методы ловли рыбы, из которых на одних островах преобладают одни, на других – другие. Распространены травление рыб ядом, ночной лов с факелами, охота на крупных хищников (с трескоткой на акул), коллективная охота на морских черепахах. Черепахи ценятся как из-за мяса, так и ради щита, идущего на разные поделки. Рыболовство считается исключительно мужским занятием. Охота никогда не имела существенного значения. Главным объектом являлись птицы. Животноводство в настоящем смысле слова не знали, но у них были известны три вида домашних животных: свинья, собака, курица.

Из отраслей ремесла известны меланезийцам плетение из растительных волокон циновок, корзин, сумок. Ткачество большинству меланезийцев было неизвестно и вместо тканей часть меланезийцев изготавливала из отбитой колотушками древесной коры особую материю – тапу. Слабое развитие получило и гончарство, на некоторых островах оно отсутствовало вовсе. Гончарством занимались только женщины. Не знали металла. Традиционные дома прямоугольные в плане. Крыша массивная и нависает над стенами, стены из плетня, циновок, травы, досок, бамбука, тростника. Иногда стен нет вовсе и жилище состоит из крыши на столбах. Реже, чем прямоугольные встречаются овальные и круглые в плане дома (Новая Британия, Новая Ирландия). Из средств передвижения

важнейшими были лодки. Одежда была минимальной. Ею служили набедренные повязки, пояса с пучком травы спереди, юбочки. Они изготавливались из тапы, травы, листьев. Традиционные украшения – гребни, серьги, ожерелья, браслеты, которые носят преимущественно мужчины. В пищу мясо употребляют редко, зато довольно часто едят рыбу. Мясо и рыба обычно готовились в земляной печи. Также могли печь или поджаривать. Рыбу заворачивали в банановые листья и пекли. Добывают огонь трением палочки о дощечку. Крепких напитков до прихода колонизаторов не знали, но у них были своеобразные наркотики. Например, кава в юго-восточной Меланезии. Корень определенного растения жевали и смешивали с водой, давали некоторое время перебродить, после чего напиток был готов. Обладали опьяняющими свойствами, но если его выпить больше, чем положено для организма, то человек впадал в состояние отупения. Пьют каву только взрослые мужчины.

По уровню общественного развития меланезийцы превосходили папуасов, но уступали своим восточным соседям полинезийцам. Наиболее характерной общественной организацией является сельская община. Род на большинстве островов – материнский. Повсюду строго соблюдается обычай экзогамии. Жена обычно поселяется в общине мужа. Существовало уже здесь имущественное и социальное неравенство. Выделились “большие люди” (часто вожди), скопившие немалые материальные ценности, был широко развит обмен. Роль всеобщего эквивалента при обмене на некоторых островах связки отшлифованных раковин, циновки. Сейчас меланезийцы в основной своей массе христианизированы. Наиболее традиционным верованием для Меланезии является вера в некую безличную силу “мана”. Она присуща разным предметам и явлениям природы, отдельным могущественным людям и их душам после смерти. Также распространения получили анимистические верования, культ предков, разные формы магии. Им не были известны великие боги, культы отправляли колдуны, гадалки. Очень разнообразен фольклор. Он представлен мифологическим эпосом, сказками, анекдотами, историческими преданиями. Не связан с религиозными представлениями. Искусство носит прикладной характер. Орнаментируются предметы утвари, лодки, оружие. Орнамент может наноситься красками или резьбой.

Из дерева вырезают статуи, головы, а также маски. Музыка всегда сопровождалась плясками (имитируют трудовые операции, военные действия). Из музыкальных инструментов представлены ударные – барабаны, гонги, и духовые – рог из раковины, разного рода флейты.

3 Острова Гавайские, Самоа, Таити, Тонго, Кука, Пасхи. Расовый тип весьма специфичен. Для него характерны темно-смуглая кожа, высокий рост, широковолнистые волосы, средняя степень развития третичного волосяного покрова, слегка прогнатное лицо и средневыступающий, довольно широкий нос. По мнению ученых полинезийцы в

антропологическом отношении представляет собой контактный тип между монголоидной и австралоидной расами. Их около 40 народов. Самые крупные маори, самоа, тонга, гавайцы, таитяне.

Основными занятиями полинезийцев являлись ручное земледелие и рыболовство. Главные возделываемые культуры – кокосовая пальма, хлебное дерево, банан, таро, ямс, тыква, кабачки. Традиционным земледельческим орудие был деревянный кол. В отличие от Меланезии в Полинезии земледелием занимаются и мужчины, и женщины, а на Тонга – даже только мужчины. Из домашних животных были известны нелающая собака местной породы (разводили ее только для мяса), свиньи и куры. Рыболовство в Полинезии повсюду играет весьма важную роль. Орудиями лова служат крючки, сети, устраивают запруды, бьют рыбу копьем, стреляют из лука. Охота же в этом регионе играет еще меньшее значение, чем в Меланезии.

Эти народы искусные ремесленники. Изготавливают различные изделия из дерева, плетут циновки, сумки. Ткачество же совершенно отсутствует. Не получило развитие и гончарство. Не знали и металла. Они прекрасные мореплаватели.

Традиционное полинезийское жилье имеет столбовую конструкцию, в плане прямоугольную или овальную. Стены обычно плетут из листьев, травы, а иногда они отсутствуют вовсе.

Одежда состояла из набедренной повязки или передника у мужчин и юбочки или передника у женщин. Материалом служила тапа или трава, циновки, иногда птичьи шкурки и перья. Очень распространены различные украшения, причем их носят и мужчины, и женщины. Одно из самых излюбленных украшений – цветы.

Социальное расслоение зашло далеко, везде выделились наследственные вожди и элита. Были также свободные общинники и рабы. Было характерно слабое развитие обмена, в отличие от Меланезии. Значительно развита религия, существовала иерархия в пантеоне. Культ отправляли жрецы. Знания были очень широки. Различали звезды и планеты, имели верные представления об окружающих их водных пространствах, соседних архипелагах, составляли примитивные карты из палочек. Все это помогало совершать отдаленные путешествия. В них они брали значительный запас воды в бамбуковых стволах, в тыквах и сосудах из кокосовых орехов. Устраивали посреди лодки очаг и брали обычно в путешествия домашних животных, а также большой запас плодов и овощей. Имели даже своеобразные школы. Изобразительное искусство представлено резьбой по камню, дереву и кости. Жители острова Пасхи прежде вытесывали огромные статуи из мягкого камня. Широкое развитие получило и музыкальное искусство. Музыкальные инструменты ударные (гонг, барабан, погремушки, трещотки) и духовые (трубы, флейты), есть и струнные – “музыкальный лук”. Очень любят песни и танцы. Известны

космогонические мифы, сказания о героях, сказки о животных, пословицы и поговорки.

4 Микронезия в этническом составе проще не только Папуасии и Меланезии, но и Полинезии. Здесь живет лишь полтора десятка народов. Жители Западной и Восточной Микронезии существенно отличаются друг от друга в культурном отношении. Различаются они и по своему расовому облику. На архипелагах Восточной Микронезии можно наблюдать смешение полинезийского и меланезийского расовых типов, то в Западной Микронезии прослеживается южноазиатский расовый элемент.

Микронезийцы занимались земледелием и рыболовством. Земледелие получило наиболее распространение в Западной Микронезии. Чамморо- единственный народ Океании, возделывающий рис, белау же было известно искусственное орошение. В зап. Микронезии выращивались также ямс, таро, бананы, кокосовая пальма, хлебное дерево, сахарный тростник. Земля обрабатывалась палкой с заостренным концом или каменной мотыгой. В Восточной Микронезии земледелие уступало рыболовству. Из сельскохозяйственных культур особое широкое распространение получили плодовые деревья (кокосовая пальма, хлебное дерево, бананы) меньшее значение имело возделывание клубнеплодов (таро, ямс, батата). Рыболовство достигло высокой степени совершенства. Сети достигли 30-40 м в длину и снабжались поплавками из колен бамбука. Охота в Микронезии была развита слабо. Ее объектами были птицы, летучие мыши, черепахи. Охотились островитяне с помощью копья и пращи. Из домашних животных были известны лишь куры и собаки. Западная и Восточная Микронезия существенно отличались по характеру ремесленного производства. На Западе было известно гончарство, которое отсутствовало на Востоке. Зато в Восточной

Микронезии (на Каролинских островах) знали горизонтальный ткацкий станок. Дома возводили на каменных столбах и сваях. Крыши и стены делали из пальмовых листьев (Марианских островах, Палау и Яп). На Каролинских, Маршалловых и Гилберта островах жилище представляло собой четырехугольное строение с двускатной крышей и без стен. В качестве средств передвижения использовали лодки.

Одежда повсюду была минимальной. Мужчины носили набедренные повязки, женщины – юбочки из травы или разрезанных листьев. Кое-где одежда отсутствовала вовсе.

В пищу шли рыба, плоды выращиваемых растений, реже – куры и собаки, а также летучие мыши, птицы и черепахи.

В обществе существовало уже социальное расслоение. Употреблялись распространенные по всей западной Микронезии украшения из черепаховых подвесок и раковин. Татуировка отсутствовала, зубы, и это характерно для всей Западной Микронезии красили в черный цвет. На большинстве архипелагов сохранялся материнский род. Брак был преимущественно парным, женщина занимала в семье и обществе высокое

положение (это было очень характерно). Рождение девочки встречалось с куда большей радостью, чем мальчика. Между отдельными островами наблюдался оживленный обмен, что привело к появлению своеобразных денег - раковин, бус, а также огромные каменные диски с просверленными отверстиями на островах Яп.

Традиционная религия плохо изучена. Здесь были отмечены культ предков и культ мертвых, вера в душу и духов, некоторые элементы шаманизма. Фольклор представлен сказания о мифических героях, сказки о злых духах и глупых великанах. Населения островов Палау создало своеобразную пиктографическую письменность.

Вопросы по материалу лекции:

- 1 Охарактеризуйте уровень культурного развития населения острова Тасмания.
- 2 Каковы значение географического фактора для этнокультурного развития населения Австралии?
- 3 Выделите основные черты культуры, свойственные этническим сообществам Меланезии.
- 4 В чем своеобразие этнокультурного развития этнических сообществ Микронезии?
- 5 Определите уровень культурного развития этнических сообществ Полинезии, укажите характерные особенности материальной и духовной культуры полинезийцев.

Литература:

- 1 Народы мира: Историко-этнографический справочник / Ред. кол.: С.А. Арутюнов [и др.]; под ред. Ю.В. Бромлея. - М.: Сов. Энциклопедия, 1988. - 624 с.
- 2 Этнология: учеб. пособие / Под ред. Е.В. Миськовой, Н.Л. Мехедова, В.В. Пименова. - М.: Академич. Прект; Альма Матер, 2006. - 624 с.
- 3 Очерки общей этнографии / АН СССР. Ин-т этнографии им. Н.Н. Миклухо-Маклая; под ред. С.П. Толстова [и др.]. Общие сведения, Австралия и Океания, Америка, Африка. - М.: Изд-во Акад. наук СССР, 1957. - 343 с.
- 4 Страны и народы: Науч.-попул. геогр.- этногр. изд. в 20-ти т. [Австралия и Океания. Антарктида] / В.М. Андреева, А.Г. Банников [и др.]. - М.: Мысль, 1981. - 301 с.

Лекция 4 Этнические сообщества Америки

Ключевые понятия: цивилизации индейцев Америки, хозяйственно-культурные типы индейцев Америки, майя, ацтеки, инки, муиски.

План:

- 1 Заселение Америки. Языковая и антропологическая ситуация.
- 2 Хозяйственно-культурные типы Северной Америки.
- 3 Хозяйственно-культурные типы Южной Америки.
- 4 Цивилизации Центральной и Южной Америки.

Конспект лекции:

1 Заселение Америки началось более 30 тыс. лет назад из Северо-Восточной Азии через Берингов пролив, который в то время был сушей. Небюольшие группы охотников на бизонов и карибу стали первооткрывателями Нового Света. Древнейшие обитатели североамериканских прерий и предгорий совмещали охоту на крупных млекопитающих с собирательством, образ жизни отличался большой подвижностью.

По антропологическому облику американские индейцы сходны с населением Северной и Восточной Азии и входят в большую моноглоидную расу. Вместе с тем они имеют несколько расовых разновидностей: эскимосскую, атлантическую, тихоокеанскую.

К основным языковым группам северной Америки относятся следующие: эскимосо-алеутская, на-дене, северо-америндская, центрально-америндская. В Латинской Америке насчитывается около 2 тысяч языков и диалектов, а также ряд «изолированных» языков.

2 Хозяйственно-культурные типы Северной Америки. К ним принадлежат: арктические охотники и рыболовы, индейцы северо-западного побережья, племена лесных охотников, собиратели и охотники Калифорнии, охотничьи племена степей, земледельцы востока и юго-востока Северной Америки. Земледельцы юго-запада Северной Америки.

3 Хозяйственно-культурные типы Южной Америки. Хозяйственные занятия отличаются региональным своеобразием. Здесь сохраняется значительное число архаических форм экономики. Огнеземельцы – она, алакалуфы, яганы – создали своеобразные традиции на самой южной оконечности Америки, разработав специализированную охотничье-собирательскую культуру.

4 Цивилизации Центральной и Южной Америки. К данным сообществам относят государственные образования ацтеков и чибча-муисков, цивилизацию майя, империю инков.

Высокоразвитые культуры и государства располагались на территории от Центральной Мексики до Гватемалы и Никарагуа, это одна из областей Америки, где в древности культурное и общественное развитие индейских народов достигло особенно высокого уровня. На землях, прилегающих к Мексиканскому заливу, открыты многочисленные памятники археологических культур, в частности, культуры древних ольмеков (II - I тыс. до н. э.). Хозяйственной основой всех высокоразвитых обществ древней Америки было ручное и мотыжное земледелие.

Майя. История древних майя охватывает большую часть I тыс. и пять веков II тыс. н. э. и подразделяется на ряд эпох. Они были создателями довольно большого числа городов-государств (самые известные - Паленке и Чичен-Ица на территории современной Мексики, Тикаль в Гватемале и Копан - в Гондурасе), которые возникали, развивали хозяйство и культуру, воевали друг с другом, а в IX - X вв. н. э. сами

подверглись завоеванию и отчасти разрушению вторгшимися с запада племенами тольтеков. На территории полуострова Юкатан возникло майя-тольтекское государство, которое в середине XV в. распалось, что облегчило испанским конкистадорам завоевание края. Археологи продолжают открывать остатки городов древних майя с развалинами монументальных зданий: дворцов, храмов и других. Во главе городов стояли правители и жрецы, подчинившие себе купцов, ремесленников и многочисленных рабов. Одним из важнейших достижений культуры майя стал весьма точный календарь. Майя создали также оригинальную иероглифическую письменность, памятники которой в XVI в. подверглись запрещению и уничтожению католической церковью. Не считая надписей на архитектурных сооружениях, скульптуре и керамике, уцелело лишь четыре памятника письменности майя, над расшифровкой которых бьются ученые. Большой вклад в изучение письменности индейцев майя внес российский этнолог Ю.В. Кнорозов.

Ацтеки. Государственное образование, известное как царство ацтеков, существовало в XIV - начале XVI в. в Центральной Мексике. Его столица, г. Теночтитлан, находилась на острове озера Тескоко (на месте современного г. Мехико), соединенного с берегом мостами и дамбами. В 20-е гг. XV в. правитель ацтеков Ицкоатль, став во главе союза трех городов, добился освобождения ацтеков от власти правителей соседних городов. При его преемниках, в особенности, при Моктесуме II, царство ацтеков достигло наивысшего развития. Верховный правитель ацтеков носил титул тлакатекутли («вождь мужчин») и был прежде всего военным вождем собственно племени ацтеков и подвластной им группы племен. Ацтеки подчинили своей власти всю срединную Мексику с населявшими ее племенами. Культура ацтеков вобрала в себя богатые традиции других народов, живших на территории Мексики, - тольтеков, миштеков. Хозяйство было основано на ручном земледелии и ремесле. Использовался труд рабов. Выращивали несколько сортов маиса (кукуруза), бобы, кабачки, красный и зеленый перец, тыкву, томаты, хлопчатник, табак, масличные и другие культуры. Особенно интересен магей (разновидность агавы), из очищенных волокон которого выделяли ткани и бумагу, а из сока - сладости и алкогольный напиток пульке, который, как и табак, использовали только при проведении ритуалов. Больших успехов достигли ацтеки в производстве разнообразных изделий из керамики, камня (кременя, нефрита, обсидиана), украшений из серебра, золота и меди. В храмовом и гражданском строительстве они пользовались адобе - сырцовым кирпичом. Города имели правильную планировку. Большинство семей свободных ацтеков объединялось в двадцать своеобразных общин (кальпульи), имевших свои храмы, резервы обрабатываемой земли и общинное руководство. Глава кальпульи (кальпуллек) распределял земли, управлял общественными хранилищами, возглавлял совет старейшин. Жизнь ацтеков в очень большой мере была связана с войной.

Победоносные войны поставили ацтеков во главе сильного объединения племен, но не принесли им друзей, что, несомненно, облегчило конкистадору Эрнану (Фердинандо) Кортесу взятие их столицы, г. Теночтитлана и завоевание Мексики. Календарь ацтеков сходен с календарем майя. Единая система письма у них не успела сложиться. Ацтеки пользовались рисункатым письмом, отчасти - иероглифами и некоторыми фонетическими знаками.

Инки. На горном Западе Южной Америки в доколумбову эпоху сложилось крупнейшее государство древней Америки — Империя инков или Тауантинсуйю (на языке кечуа - Четыре соединенные стороны света). Оно занимало обширные земли в северной и центральной части Анд, а также на прилегающих равнинных территориях. Похожее по типу на рабовладельческие деспотии Древнего Востока, государство инков было централизованной монархией. Во главе его стоял Верховный инка (на языке кечуа - Сапа инка). Государственным языком был кечуа - язык этнических инков, несмотря на то, что в империю входили и области, населенные другими племенами. Инки проводили сознательную политику ассимиляции завоеванных племен. Столица империи - г. Куско - возникла около 1100 г. как центр кечуанских племен в районе, где развитие высокой культуры опиралось на еще более древние городские традиции. Хозяйственной основой инкского общества было земледелие, в частности террасное и орошаемое. Одна из его особенностей - культура картофеля. Инки - единственные во всей Америке - создали свое собственное животноводство: разведение лам и альпака на высокогорных пастбищах. На высоком уровне находились у инков текстильное производство, обработка металлов (золота, серебра, меди, олова), изготовление украшений, бронзовых орудий и оружия. В строительстве использовалась, в частности, техника циклопической (из очень крупных блоков) каменной кладки без применения связующего раствора. Торговля государством не поддерживалась: пищевые продукты и иные предметы по мере необходимости распределялись государством по многочисленным дорогам, содержащимся в отличном состоянии. Местные общины (исключая знать, чиновников и воинов постоянного войска) платили государству натуральные налоги и несли трудовую повинность: строили и чинили дома, дороги, мосты и т. п. Самыми бесправными и обязанными трудиться считались янакуна, положение которых не многим отличалось от положения рабов. Инки не создали настоящей письменности. Они пользовались так называемым «узелковым письмом» (кипу). С помощью особых шнурков - их цвета, положения и формы завязанных на них узелков - фиксировались и передавались сведения о виде, количестве и времени (дате) собираемой подати. Для обучения «узелковому письму», а также языку кечуа, солнечному и лунному календарю и другим знаниям создавались школы, в которых обучались дети знати.

Муиски. Цивилизация муисков не сложилась как единое государство, а представляла собой разобщенные города-государства, которым подчинялись отдельные группы племен, населявших долины Восточных Анд на территории современной Колумбии. Среди этих государств выделялась Богота, объединявшая до двадцати союзных и покоренных племен. Главным противником ее было государство Тунха. В государствах муисков власть принадлежала родовой аристократии, военной знати и жрецам. Во главе каждого из них стоял верховный правитель. Вражда между государствами муисков облегчила испанским завоевателям захват и колониальное покорение края.

Вопросы по материалу лекции:

- 1 Охарактеризуйте лингвистическую ситуацию в доколумбовой Америке.
- 2 Каковы пути проникновения населения на территорию Северной Америки?
- 3 К какой расе принадлежит индейское население Америки?
- 4 Каковы достижения цивилизаций Центральной и Южной Америки в области архитектуры и строительства?
- 5 Каковы достижения цивилизаций Центральной и Южной Америки в области духовной культуры?

Литература:

- 1 Садохин, А.П. Этнология: учебник для студ. высш. учеб. заведений / А.П. Садохин, Т.Г. Грушевицкая. — М.: Академия; Высшая школа, 2000. — 304 с.
- 2 Страны и народы: Науч.-попул. геогр.- этногр. изд. в 20-ти т. [Америка. Общий обзор Латинской Америки. Средняя Америка] / В.М. Андреева, А.Г. Банников [и др.]. — М.: Мысль, 1984. - 335 с.
- 3 Народы мира. Историко-этнографический справочник. — М., 1988.
- 4 Морган Л.Г. Лига ходеносауни или ирокезов. — М., 1983.
- 5 Аверкиева Ю.П. Индейцы Северной Америки. — М., 1974.
- 6 Галич М. История доколумбовых цивилизаций.- М., 1990.

Лекция 5 Этнические сообщества Африки

Ключевые понятия: Африка, негроид, языковая семья, пигмейская раса, бушмены, готтентоты, пигмеи.

План:

- 1 Антропологический состав населения. Лингвистическая ситуация.
- 2 Хозяйственно-культурные типы Тропической и Южной Африки.
- 3 Этносы Северной и Северо-Восточной Африки.

Конспект лекции:

- 1 Африка — одна пятая часть суши нашей планеты. Занимает второе место среди других частей света после Азии. Африканский континент окружен водами атлантического и Индийского океанов и Средиземного моря. Рельеф африканского материка отличается большим разнообразием.

Это обширное плоскогорье с приподнятыми краями, постепенно понижающееся с юга на север. Вместе с тем здесь нет ни обширных низменностей, ни крупных горных систем. Наибольшим разнообразием рельефа отличается восточная часть континента. Представляет собой горную страну, изрезанную глубокими ущельями. Гидрологическая система не очень богата. Ее крупнейшие реки: Нил, Конго, Нигер, Замбези. Многие реки теряются в песках пустынь. Континент беден и озерами. Почти все они сосредоточены в восточной части материка (Виктория, Тана, Танганьика, Рудольф). Африка имеет тропический климат. В северной части простирается величайшая пустыня в мире – Сахара, в южной – Калахари. Все это определяет преобладание высоких температур. Чем дальше от экватора, тем короче период дождей, тем меньше осадков. В южной и северной частях континента нередко засухи. Растительный покров очень богат и разнообразен. Тропический лес и саванны доставляют человеку большое количество дичи.

Население Африки представляет собой сложный конгломерат племен и народностей, образовавшийся в результате многочисленных миграций коренного населения, вторжения арабов из Азии и европейской колонизации. Современное население всего африканского побережья Средиземного моря антропологически довольно однородно. Это типичные европеоиды, черноволосые и темноглазые, рост 165-170 см. Распространение европеоидного типа в Африке ограничивается крайним его севером и Сахарой. К югу от пояса пустынь, объединенных под общим названием Сахара, формировался негроидный тип. Основные антропологические признаки которого, темный цвет кожи, курчавые волосы, наличием прогнатизма, широким носом и вздутым губами. Эфиопская раса или антропологическая группа, представляет собой как бы звено между негроидными и европеоидными типами. К нему принадлежат народы северо-восточной части Африки. Коричневый с красноватым оттенком цвет кожи, вьющиеся волосы, полные губы, но прогнатизм полностью отсутствует, нос узкий и выступающий. Пигмейская раса несколько светлее негров, волосы курчавые, нос очень широкий, прогнатизм выражен несколько слабее, существенным отличием пигмеев является довольно сильное развитие растительности на лице. Весьма своеобразна форма рта: он очень широк и губы сравнительно тонкие. Средний рост 141-142 см и не превышает 150 см. Койсанская раса особая группа народов южной оконечности Африки – бушмены и готтентоты. Это наиболее своеобразный антропологический тип земного шара. По одним признакам – курчавые волосы и широкий нос – они близки к неграм. Другие признаки носят монголоидный характер. Лицо очень небольших размеров, но очень плоское. Кожа желтая, веко имеет особое строение (эпикантус или монгольское веко), губы заметно тоньше, чем у негров. Есть признаки присущие только этой антропологической группе: стеатопигия – склонность к исключительному скоплению жира в ягодичной

области, кожа на лице и теле еще в раннем возрасте становится морщинистой. Средний рост бушменов около 150 см. У готтентотов надбровные дуги развиты сильнее, чем у бушменов и они несколько выше их, хотя все же рост их не велик.

Ряд языков народов Африки изучен недостаточно. Многие народы континента разговаривают на языках семито-хамитской языковой семьи, которая в свою очередь подразделяется на четыре группы: семитскую, хамитскую, кушитскую и чадскую (Северная, Северо-Восточная, часть Восточной и Западной Тропической). На языках берберской группы говорит население преимущественно Северо-Западной Западной Африки (Магриба). В странах Тропической и Южной Африки распространены многочисленные языки, относящиеся к трем основным языковым семьям: конго-кордофанской, нило-сахарской, а также койсанской. Потомки колонистов из Западной Европы говорят на языках индоевропейской языковой семьи, широко представлены германоязычные народы. Африканеры ЮАР употребляют язык африкаанс, который строится на основе староголландского, испытавшего влияние языков местных африканцев.

При изучении этнографии народов Африки можно выделить несколько больших историко-географических областей, из которых каждая характеризуется сходством этнографических черт на обширной территории при наличии более или менее заметных локальных различий.

2 Народы Западной Тропической Африки. Гвинейское побережье и Западный Судан отличаются значительной этнической пестротой. Здесь уже произошло общественное разделение труда – отделение скотоводческого населения от земледельческого, возникло самостоятельное ремесленное производство, появился довольно развитый внутренний и внешний товарообмен. В прошлом здесь уже существовали ранние государства (Гана, Мали, Сонгаи).

Разнообразные природные условия Западной Тропической Африки – влажные тропические леса с ценными породами деревьев, лесостепь с богатым травостоем, сухая степь в средней полосе – все это благоприятствует развитию сельского хозяйства. Земледелие Западной Африки основано исключительно на мотыжной обработке почвы, которой в лесной полосе предшествует вырубка и выжег древесной поросли. Основное земледельческое орудие – мотыга – представляет собой изогнутую палку, но обязательно с железным наконечником. Население выращивает рис, кукурузу, просо, фонию (низкорослое злаковое растение), маниоку, батат (типа сладкого картофеля), бобовые, арахис, сахарный тростник, перец, дыни, тыкву, табак. Важнейшая продовольственная культура – рис. Сельское хозяйство народов Гвинейского побережья испытало наибольший гнет европейцев. Посевы для собственного потребления резко сократились, но возросло производство культур на экспорт – какао, хлопок, арахис, пальмовое масло. Земледельцы

центральных и восточных степных районов возделывали преимущественно зерновые культуры – сорго, просо, кукурузу, пшеницу (у границы леса), рис (там, где имелось орошение). У всех перечисленных народов животноводство было развито относительно слабо. Недостаток мясной пищи пополняли за счет охоты и рыболовства.

Скотоводами были частично западные и восточные фульбе, туареги. Они разводили зебу, небольших безгорбых коров – ндама, лошадей, верблюдов, овец и коз. Эти народы вели полуседлый образ жизни.

Народы Тропической Африки издавна отличались развитием домашнего ремесленного производства. Это изделия из дерева, кожи, ткани. Широко распространено ткачество. У народов хауса выделяют ткани самых разнообразных расцветок: красную с белыми полосами, черную с голубыми и синими, синюю с белыми. Главным центром изготовления и окраски был и остается город Кано. Здесь же ремесленники достигли высокого искусства в обработке кожи; ее дубят, окрашивают, превращают в тонкий и дорогой сафьян. И множества других предметов выделяют из кожи, например, плотные сосуды для масла и меда. Славятся издавна и своими кузнецами (наконечники мотыг и лопат, топоры, серпы, ножи, мечи, кинжалы, наконечники стрел и копий, даже браслеты, кольца и серьги). Они были также мастерами медного и бронзового литья. Наибольшее развитие художественное ремесло получило у прибрежных народов (эве, фон, ашанти, йоруба). Они создавали прекрасные образцы скульптуры из терракоты, слоновой кости, бронзы. Бронзовые скульптуры средневекового Бенина обычно отливались посредством техники “потерянного воска”. Из глины лепилась точная модель изображения и покрывалась воском, по которому мастер наносил тончайшие детали будущей отливки: затем эту модель сверху наглухо обмазывали глиной, оставляя небольшое отверстие, и высушивали на солнце. Далее модель нагревали в воде, чтобы воск вытек, освободившееся пространство заполнялось расплавленной бронзой. Оставалось лишь дать металлу застыть, удалить глиняную оболочку и отделать гравировкой готовую вещь. Таким способом изготавливали как миниатюрные фигурки животных так и крупные скульптурные изображения царей и предков. При колониальном господстве художественное ремесло в Нигерии пришло в упадок, но его традиции живы и по сей день. И сейчас делают различные отливки человеческие и звериные фигурки, браслеты.

Жилище население Тропической Африки сооружают из дерева и глины и имеют различные формы (круглые в плане глинобитные хижины с конусообразной крышей из соломы, без окон и дымового отверстия – народы хауса, волоф; у народов вольты существуют огромные дома из необожженного кирпича, нередко двухэтажные, плоскими кровлями и внутренними дворами, народы гвинейского побережья живут в домах прямоугольного плана, построенных из дерева и глины, с двускатной соломенной крышей. Нередко стены жилища украшены росписью, а

столбы поддерживающие крышу украшены резьбой; у народов акан двор с несколькими хижинами, обнесенными глинобитной стеной, делится на две части в одной живут женщины с малолетними детьми, а во второй взрослые мужчины и юноши).

Одежда западных африканцев – широкая рубаха (бубу) и шаровары у мужчин, женщины носили сшитую из нескольких полос ткань, которой обертывают туловище от пояса до лодыжек. Скотоводы поверх рубахи и штанов носят шерстяные плащи темно-синего цвета, женщины – нижнюю и верхнюю хлопчатобумажные рубахи без рукавов, которые крепятся лямками на плечах. Все жители Гвинейского побережья носят набедренные повязки. Мужчины кроме того одевают рубахи и короткие штаны, женщины – в кусок пестрой ткани, повязанной выше талии и спадающей до лодыжек в виде юбки. Верхняя часть тела остается обнаженной.

У народов Западной Африки долго сохранялись порядки материнско-родового строя, женщина обычно принимала участие в семейном совете или даже занимать пост вождя селения или племени. В религиозных представлениях у народов был развит культ предков, общинные культы духов и богов-покровителей. Эти существа представляются в антропоморфном, нередко чудовищном виде. Здесь же распространена вера в личных фетишей. Существует интересный институт тайных мужских союзов (как в Меланезии, но более многочисленные). В Тропической Африке существуют и женские союзы, где пожилые женщины обучают девушек домашнему хозяйству, врачеванию, сообщают им основные сведения о предстоящей брачной жизни.

Народы Центральной, Восточной и Южной Африки. Это многочисленное население часто объединяют под общим названием банту. Экономическое развитие банту не достигло уровня развития западноафриканских народов. Они хорошо знали мотыжное земледелие, а некоторые народы даже с искусственным орошением. В саванне и сухих степях процветало скотоводческое хозяйство. Банту занимались плавкой железа и меди, добывали золото. Их изделия из металла, дерева, слоновой кости достигли настоящего совершенства (Зимбабве). Могли делать кладку каменных зданий из блоков без всякого связывающего раствора. Создали ряд самостоятельных государственных образований (Балуба, Буганда). Земледельцами являлись банту тропической зоны в бассейне Конго. Выращивают ямс, просо, маниока, сорго, масличная пальма. Земледельческая культура здесь очень древняя и своеобразная. С появлением европейцев распространилась плантационная культура: кофе, хлопок, чай, табак. Типична подсечно-огневая система земледелия с мотыжной обработкой почвы. В густонаселенных восточных районах Руанде и Бурунди существует система ирригации, множество оросительных каналов.

В степных районах Восточной Тропической Африки скотоводство развито в большей степени (в бассейне Конго в непроходимом тропическом лесу их содержать из-за мухи Цеце было трудно). Здесь скотоводство прикреплено к земледелию, разводят овец, коз, крупный рогатый скот. Главное транспортное средство – осел. С типичным скотоводством сталкиваемся только к югу от реки Замбези, где саванны и засушливый полупустынный климат Южной Африки (такие народы банту как коса, зулу). Занимались исключительно скотоводством, разводили крупный рогатый скот, овец и коз. Лошадей не было, а их заменяли быки. Это скотоводство остается пастбищным. С приходом европейцев были вынуждены заняться земледелием.

Кузнечное ремесло у некоторых народов принимало художественные формы. Славилась заирские мастера холодного оружия великолепной отделкой, медной и бронзовой инкрустацией, ажурными рукоятками. Красивы и изящны деревянные изделия народов балуба – легкая мебель, бытовые сосуды, культовые чаши и маски. Превосходны циновки различных сортов и рисунков. Развито плетение, некоторые корзины могли удерживать жидкость.

Жилище банту в основе имеет плетеный каркас, с боков и сверху покрытый тростником, пальмовыми листьями, соломой и грубыми циновками. В Центральной Африке преобладают хижины прямоугольной формы с двускатной крышей. В Восточной Африке и Южной распространены круглые хижины с конической соломенной крышей. В каждой деревне имеется дом для общественных собраний мужчин и большой барабан для подачи сигналов. У народов Южной Африки основной формой поселения был крааль, в котором обитала большая патриархальная семья. Снаружи весь крааль обносился прочным забором или стеной с воротами. Посреди краалья стоял скотный двор, а вокруг его хижины. Живущие в жарком климате банту обходились минимумом одежды.

И мужчины и женщины носили набедренные повязки или передники, сплетенные из травы или сшитые из шкуры животного. Ткачество большинству народов не было известно. В непогоду укрывались мягкими циновками или накидками из тщательно обработанного луба фикусовых деревьев. Проникновение европейцев привело к развитию товарно-денежных отношений, вызвало появление крупного плантационного хозяйства, горнодобывающей промышленности и многих крупных городов. В религиозном плане у банту преобладал патриархальный культ предков духов отцов, дедов.

На крайнем юге живут койсанские народы – готтентоты и бушмены. Главное занятие готтентотов составляло скотоводство. Скотом очень дорожили, предпочитали мясную пищу добывать охотой. Они сами добывали и обрабатывали железо. В общественной жизни господствовал патриархальный родо-племенной строй. Немногочисленные ныне

бушмены загнаны в пустыню Калахари. Средство к существованию они добывали охотой и собирательством дикорастущих плодов и корней. Мужчины были снаряжены метательными копьями, луком со стрелами и кожаным мешком для убитой дичи. В охоте были искусными и выносливыми, могли преследовать антилопу 2-3 суток. Загонщиками в охоте выступали женщины и дети. Постоянно бродили в поисках пищи и не имели прочных поселений. На временных стоянках сооружали ветровые заслоны, реже - шалаши. Единственной одеждой служила набедренная повязка. Домашней утвари почти не было. Воду хранили в сосудах из страусовых яиц. В период засухи женщины добывали воду, высасывая его из водоносного почвенного слоя с помощью длинной тростинки. В религиозных верованиях бушменов центральное место занимал промысловый культ. Охотники обращались к солнцу, луне, звездам и сверхъестественным существам с просьбой о даровании успеха на промысле.

В глубине тропического леса по бассейну рек Конго, Огове, Итури небольшими группами расселены пигмеи. Очень отсталое население не знающее металлов, земледелия и скотоводства. Ведут охотничий образ жизни с помощью лука и стрел. Женщины и дети занимаются собирательством. В поисках постоянного пропитания небольшие группы пигмеев переходили с места на место. Верование религиозно-магические связанные с промыслом. Главным предметом почитания был лесной дух. Развиты тотемические верования.

3 Народы Северной Африки. Нередко эту территорию называют Арабской Африкой. Это страны Магриба (Ливия, Тунис, Алжир, Марокко), Египет, северная часть Судана. Большинство населения занято сельским хозяйством. Земледельческим является население Египта и отчасти Судана в плодородной долине Нила. В южной части Судана мотыжное земледелие сочетается со скотоводством и рыболовством. В странах Магриба господствует земледельческое хозяйство в сочетании с молочным животноводством. Чем дальше от побережья, тем значительнее роль скотоводства. Во внутренних частях Магриба живут преимущественно скотоводы. Здесь известно самое древняя форма земледелия примитивная лиманная (болотная) известна с 5 тыс. до нашей эры в долине Нила. Сейчас во многом используют давний способ обработки земли мотыга и ирригационные системы орошения. Сеют пшеницу, ячмень, хлопок, лен, коноплю, рис, кукурузу, просо. Используют и плуг. Скотоводство в Египте не получило развития из-за отсутствия пастбищ. Разводят рабочий скот, но его не много, т.к. простейшая техника обработки почвы и потребность в рабочем скоте сравнительно небольшая. Арабо-берберское земледельческое хозяйство Магриба имеет свои особенности. Основные районы земледелия – прибрежная полоса и горные долины, которые богаты водными источниками, идут частые дожди, мягкий климат все это благоприятствует земледелию и скотоводству. В засушливых местах все

же прибегают к искусственному орошению. Главные культуры – пшеница и ячмень. Население опытные садоводы. На побережье моря они разводят виноград, цитрусовые, инжир, миндаль. В Тунисе широко распространена культура олив. В глубине районов засушливых разводят мелкий рогатый скот овец и коз. Население занимается мелким ремеслом – изготовлением глиняной посуды вручную и на гончарном кругу, тканьем циновок. Скотоводы заняты обработкой шерсти, изготовлением шерстяных тканей и покрышек для шатров, седел и упряжи, кожаной обуви. Также в городах развито кузнечное, ювелирное, кожевенное, гончарное.

В Египте дома строят из сырцового кирпича, одноэтажные с плоской крышей. Жилище однокамерное без окон. В пищу употребляют каши из проса, кукурузы или бобов, овсяные лепешки, кислое молоко, овощи и финики. Напитки излюбленные черный кофе без сахара, чай, ячменное пиво, кислое молоко. Традиционный костюм состоит из х/б штанов и рубахи с длинными рукавами, в холодную погоду набрасывается плащ из верблюжьей шерсти. Женщины ходят в рубашках и длинных платьях традиционного черного цвета. В большом ходу шали и платки, металлические украшения. Население Магриба живет в гурби – примитивная хижина, стены которой сложены из глины, смешенной с соломой, а крыша тростниковая или соломенная. У берберов в горах дома из камня и лепятся вокруг скал так, что крыша одного дома служит двором другого. Кочевники степей живут в фелидже широко раскинутом на кольях шатре из верблюжьей или козьей шерсти. Одежда традиционная магрибцев хлопчатобумажные штаны и рубахи, поверх которых надевается просторный бурнус – накидка. Пища в основном ячменная или кукурузная похлебка, хлеб, картофель, овощи и фрукты. Кочевники питаются финиками, кислым молоком и сыром. У кочевников наблюдалось достаточно высокое или равноправное положение женщины в семье. У кочевников Восточного Судана женщина не сразу переходит в дом мужа, продолжает жить в доме отца до рождения 2-3 детей, причем один ребенок остается в этой семье.

Народы Северо-Восточной Африки. Народы Эфиопии (имеют государственную традицию еще с государства 4 века Аксум, христиане) и Сомали. Жители с давних времен занимаются земледелием в сочетании со скотоводством. Разводят зебу, овец и коз. В степях и пустынях развито типичное скотоводство с преобладанием верблюдов, овец и коз. Эфиопия считается одним из древнейших центров земледельческой культуры и родиной различных злаков, а также кофе. Выращивают злаки, бобы, горох, чечевицу, нут и чина – они являются чисто эфиопскими. Распространено выращивание хлопка, а также кофе. На севере пахали плугом, в центральных районах страны по-прежнему обрабатывают мотыгой. Основа питания – пресные лепешки из различных злаков и подливы к ним. Излюбленная подлива готовится из бобовых с маслом и со жгучим красным перцем. Пищевой рацион кочевников отличается преобладанием

мясных и молочных продуктов. Традиционные напитки - разведенный в воде пчелиный мед и ячменное пиво. На высоком уровне домашние промыслы, на первом месте обработка металлов, затем ювелирное дело, которые отличаются большим изяществом. Производство х/б тканей и выделка кожи, гончары славятся прекрасно обожженной покрытой снаружи красивой глазурью посудой.

Большинство домов представляют собой прямоугольный плетенный каркас, обмазанный глиной с дверью и остекленными окнами. Также живут в хижинах круглой формы с конусообразной кровлей, покрытой соломой. Такое жилище окружено высоким забором. Обстановка в доме весьма скромная – низкие бамбуковые столики и скамейки из цельного куска дерева. Население северных и восточных районов строят прямоугольного плана со стенами из камня и щебня, смешанных с глиной, землей и коровьим навозом, с плоской дерево-земляной крышей.

Носят одежду традиционного типа мужчины – хлопчатобумажные длинные и очень узкие штаны, длинная рубаша со стоячим воротником, поверх которой надевается специальная накидка с подкладкой – шамма, а в холодное время дополнительно бурнус из черной шерсти с капюшоном. Обувь отсутствует как и головной убор. Только в пустынях – кожаные сандалии. Женщины одеваются в длинные платья с узкими рукавами и с каймой на подоле, носят шамму и бурнус. Ходят босиком с непокрытой головой. Сомалийцы же сочетают земледелие (просо, кукуруза, бананы, бобы, арахис, хлопок) с отгонным скотоводством, но многие типичные кочевые скотоводы. Для материальной культуры характерны те же черты, что и для эфиопов.

Вопросы по материалу лекции:

- 1 Охарактеризуйте природные условия африканского континента, повлиявшие на жизненный уклад населения.
- 2 Дайте характеристику антропологического облика негроидного населения Африки.
- 3 Разъясните своеобразие образа жизни кочевников Африки.
- 4 Расскажите о системе земледелия в Египте.
- 5 Опишите материальную культуру населения Африки по историко-географическим областям.
- 6 Какие виды декоративно-прикладного искусства известны в Африке?

Литература:

- 1 Этнография: учебник для студентов историч. спец. вузов / Под ред. Ю.В. Бромлея, Г.Е. Маркова. – М.: Высш. Школа, 1982. – 320 с.
- 2 Этнология: учеб. пособие / Под ред. Е.В. Миськовой, Н.Л. Мехедова, В.В. Пименова. – М.: Академич. Прект; Альма Матер, 2006. – 624 с.
- 3 Страны и народы: Науч.-попул. геогр.- этногр. изд. в 20-ти т. [Африка. Восточная и Южная Африка] / Ан. А. Громыко, Б.В. Андрианов [и др.]. – М.: Мысль, 1981. - 269 с.

4 Страны и народы: Науч.-попул. геогр.- этногр. изд. в 20-ти т. [Африка. Общий обзор Северной Африки] / Ан. А. Громыко, Б.В. Андрианов [и др.]. – М.: Мысль, 1982. – 349 с.

Лекция 6 Этносы Западной Азии, Южного Кавказа и Средней Азии

Ключевые понятия: пуштуны, курды, армяне, грузины, азербайджанцы, туркмены, таджики, узбеки, казахи.

План:

1 Историко-культурные регионы в Азии.

2 Этносы Западной Азии.

3 Этносы Южного Кавказа.

4 Этносы Средней Азии.

Конспект лекции:

1 Историко-культурные регионы в Азии. В Азии выделяют ряд историко-культурных регионов: Западная (Передняя) Азия, Южный Кавказ, Средняя Азия, Южная Азия, Юго-Восточная Азия, Восточная Азия, Северная Азия (Сибирь и Дальний Восток).

2 Этносы Западной Азии. На территории Западной Азии (Передней) проживают арабы, евреи, турки, иранцы (персы), пуштуны и др. Земледелие связано с искусственным орошением, выращивают зерновые, бобовые культуры, хлопчатник, табак. Повсеместно собирают урожаи винограда, плоды в фруктовых садах, культивируют кофе, во многих местностях основная земледельческая культура – финиковая пальма. Распространено кочевое и полукочевое скотоводство. Номадами являются бедуины, часть курдов, юрюков. В Иране кочевые народы – это луры, бахтиары и пр. Транспортные средства – верховой, колесный и водный. Жилища земледельцев – постройки из глины и камня, у кочевых народов используют палатки-шатры. Основу питания составляют лепешки, блюда из растительной пищи, кислое молоко, напитки – кофе, чай. Сельская жизнь мусульман основывается на религиозном праве – шариате, которое допускает многоженство. У кочевников в большей степени сохранялись архаические явления в общественных отношениях, например, кровная месть. Высокого мастерства достигли в изготовлении ковров, тканых ювелирных изделий и пр.

3 Этносы Южного Кавказа. На Кавказе с древнейших времен получили развитие земледелие и скотоводство. Здесь выращивается множество сортов винограда, разводятся сады. Древнюю историю на Кавказе имеют также пчеловодство и шелководство. Рано получили развитие кавказское ремесленное производство и торговля. Некоторые ремесла насчитывают не одну сотню лет. Наиболее были распространены ковроткачество, ювелирное дело, изготовление оружия, производство гончарной и металлической посуды, бурок, ткачество, вышивка и др. Изделия кавказских мастеров были известны далеко за пределами Кавказа.

В Закавказье особыми районами развития материальной культуры являются Азербайджан, Армения, Восточная и Западная Грузия. В дореволюционный период основную массу населения Кавказа составляли сельские жители. Крупных городов на Кавказе было немного, из них наибольшее значение имели Тбилиси (Тифлис) и Баку. Существовавшие на Кавказе типы поселений и жилищ были тесно связаны с природными условиями. Для большинства селений в горных местностях была характерна значительная теснота застройки. У всех народов Кавказа долгое время сохранялся обычай, по которому родственники селились вместе, образуя отдельный квартал. С ослаблением родственных связей локальное единство родственных групп стало исчезать. В горных районах Северной Грузии типичным жилищем была четырехугольная каменная постройка, одно- и двухэтажная с плоской крышей. Жилища народов Закавказья имели свои особенности. В некоторых районах Армении, Юго-Восточной Грузии и Западного Азербайджана встречались своеобразные здания, представлявшие собой сооружения из камня, иногда несколько углубленные в землю; крышей служило деревянное ступенчатое перекрытие, которое снаружи засыпалось землей. Этот тип жилища — один из древнейших в Закавказье и по своему происхождению тесно связан с подземным жилищем древнего оседлого населения Передней Азии. В других местах Восточной Грузии жилище строилось из камня с плоской или двускатной крышей, одно- или двухэтажное. Во влажных субтропических местах Западной Грузии и в Абхазии дома возводились из дерева, на столбах, с двускатными или четырехскатными крышами. Пол такого дома был высоко приподнят над землей, чтобы предохранить жилище от сырости. В Восточном Азербайджане типичными были саманные, обмазанные глиной, одноэтажные жилища с плоской крышей, выходившие глухими стенами на улицу.

В одежде наблюдались многие параллели с одеждой народов Передней Азии, особенно это касалось одежды армян и азербайджанцев. Для мужского костюма всего Закавказья в целом были характерны рубахи, широкие или узкие штаны, заправленные в сапоги или носки, и короткая распахнутая верхняя одежда, подпоясываемая поясом. Перед революцией среди грузин и азербайджанцев имел распространение адыгский мужской костюм, особенно черкеска. Одежда грузинок по своему типу напоминала одежду женщин Северного Кавказа. Это была длинная рубаха, на которую надевалось длинное распахнутое приталенное платье, перетянутое поясом. На голове женщины носили обтянутый материей обруч, к которому прикреплялось тонкое длинное покрывало - лечаки.

Армянки одевались в яркие рубахи (желтые в западной Армении, красные в восточной) и не менее яркие штаны. На рубаху надевалась распахнутая на подкладке одежда в талию с более короткими, чем у рубахи рукавами. На голове армянки носили маленькие твердые шапочки, которые повязывались несколькими платками. В обычае было прикрывать

платком нижнюю часть лица. Азербайджанки кроме рубаш и штанов носили также короткие кофты и широкие юбки. Под влиянием мусульманской религии азербайджанки, особенно в городах, прикрывали лицо чадрой, когда выходили на улицу. Для женщин всех народов Кавказа было характерно ношение разнообразных ювелирных украшений, изготовлявшихся местными мастерами преимущественно из серебра. Особенно богато украшались пояса.

В общественной жизни и быту в большей или меньшей степени сохранялись следы патриархального уклада, строго поддерживались родственные связи, особенно ярко проявлявшиеся в патронимических отношениях. Повсюду на Кавказе существовали соседские общины, которые были особенно крепки в Грузии. Во многих районах Кавказа в XIX в. продолжали бытовать большие патриархальные семьи. Основным же типом семьи в этот период были малые семьи, уклад которых отличался той же патриархальностью. Господствующей формой брака была моногамия. Многоженство встречалось редко, преимущественно среди привилегированных слоев мусульманского населения, особенно в Азербайджане. У многих народов Кавказа был распространен калым. Патриархальность семейного быта тяжело отражалась на положении женщин, особенно у мусульман. По вероисповеданию все население Кавказа делилось на две группы: христиан и мусульман. Христианство начало проникать на Кавказ в первые века новой эры. Первоначально оно утвердилось среди армян, у которых в 301 г. возникла своя церковь, получившая название «армяно-грегорианской» по имени ее основателя архиепископа Григория Просветителя. В Грузии христианство стало господствующей религией к IV в. (337). Появление ислама на Кавказе связано с завоевательными походами арабов (VII-VIII вв.). Но ислам при арабах не пустил глубоких корней. Утверждаться по-настоящему он стал только после монголо-татарского нашествия. Это в первую очередь относится к народам Азербайджана. Однако ни христианство, ни ислам не вытеснили древних местных верований. Богато и разнообразно устное поэтическое творчество народов Кавказа. В поэтическом творчестве народов Кавказа значительное место занимают эпические сказания. У грузин известны эпос о герое Амрани, боровшемся с древними богами и прикованного за это к скале, романтический эпос «Эстериани», повествующий о трагической любви царевича Абесалома и пастушки Этери. У армян широко распространен средневековый эпос «Сасунские богатыри», или «Давид Сасунский», отражающий героическую борьбу армянского народа с поработителями. Особенно богат на Кавказе музыкальный фольклор. Большого совершенства достигло песенное творчество у грузин; у них распространено многоголосие.

Исполнителями народных песен выступали странствующие народные певцы - гусаны (у армян), мествире (у грузин), ашуги (у азербайджанцев). Их репертуар был очень разнообразен. Свои песни они исполняли под

аккомпанемент музыкальных инструментов. Особенно популярным был народный певец Саянг-Нова (XVIII в.), который пел на армянском, грузинском и азербайджанском языках.

4 Этносы Средней Азии. В Средней Азии и Казахстане проживали таджики, узбеки, туркмены, казахи, киргизы, каракалпаки, уйгуры и др.

Традиционно в Средней Азии для XIX — нач. XX в. выделяют три хозяйственно-культурных типа, границы которых не совпадают с этническими границами. Это оседлые земледельцы — таджики, большинство узбеков и туркмен, уйгуры, группы каракалпаков и киргизов, подвижные скотоводы (кочевники) степей и полупустынь — казахи, киргизы, часть узбеков и туркмен и полuosедлые в недалеком прошлом земледельцы-скотоводы, жившие на окраинах оазисов — каракалпаки, часть узбеков и туркмен, группы казахов и киргизов.

В городах ремесленники каждой профессии селились по своим кварталам. Были кварталы ткачей, кузнецов, портных, сапожников, столяров, медников и других профессий. Среднеазиатское ремесло развивалось в основном в оазисах и отличалось очень дробной специализацией. Например, были ткачи, которые изготавливали только какой-нибудь один вид ткани, или красильщики, каждый из которых окрашивал нитки или ткань в определенный цвет. Такая же узкая специализация существовала и у кузнецов. В соответствии с профессией, ремесленники объединялись в цехи. Во главе цеха стоял староста, руководивший всей хозяйственной жизнью цеха. Последняя регламентировалась цеховым уставом (рисоля). Ремесло передавалось по наследству от отца к сыну.

В Средней Азии уровень общественных отношений был неодинаков. Основной социальной ячейкой среднеазиатского общества была соседская община. Главной ценностью выступали вода и земля. Скотоводческое общество сохраняло организацию по племенному признаку. Распространены жилища двух типов. Для оседлых земледельцев характерны глинобитные постройки, для подвижных скотоводов — войлочные разборные юрты. В одежде проявляются не только национальные, но и региональные черты. Конструктивно, по набору элементов, одажда земледельцев и скотоводов одинакова, как мужская, так и женская, последняя отличается некоторыми деталями кроя, длиной рубахи, цветом. Покрой и расцветка халатов имели, в основном, областные, а не этнические различия. Также региональным отличительным признаком служили тюбитейки, папахи. Женская одежда дополнялась ювелирными и иными украшениями. Сохраняются традиционные религиозные верования: поклонение деревьям, священным камням, горам, одним из самых важных был культ могил. Народы исповедовали зороастризм, буддизм, а затем ислам. Известна богатая эпическая традиция.

Вопросы по материалу лекции:

- 1 Какие народы проживают в Западной Азии?
- 2 Каковы особенности хозяйства кочевых народов Западной и Средней Азии?
- 3 Какие религии и религиозные верования распространены у народов Южного Кавказа?
- 4 Опишите традиционный армянский костюм.
- 5 Дайте характеристику духовных традиций народов Южного Кавказа.

Литература:

- 1 Очерки общей этнографии / АН СССР. Ин-т этнографии им. Н.Н. Миклухо-Маклая; под ред. С.П. Толстова [и др.]. Азиатская часть СССР. - М.: Изд-во Акад. наук СССР, 1960. – 366 с.
- 2 Очерки общей этнографии / АН СССР. Ин-т этнографии им. Н.Н. Миклухо-Маклая; под ред. С.П. Толстова [и др.]. Зарубежная Азия. - М.: Изд-во Акад. наук СССР, 1959. - 502 с.
- 3 Страны и народы: Науч.-попул. геогр.- этногр. изд. в 20-ти т. [Зарубеж. Азия. Общ. обзор. Юго-Западная Азия] / Л.И. Куракова, В.Т. Зайчиков [и др.]. – М.: Мысль, 1979. – 381 с.

Лекция 7 Этнические сообщества Сибири

Ключевые понятия: Сибирь, монголоид, палеоазиатские народы, охота, рыболовство, оленеводство, шаманизм, культ медведя.

План:

- 1 Лингвистическая и антропологическая ситуация, религиозные представления.
- 2 Традиционные хозяйственно-культурные типы.
- 3 Религиозные представления.
- 4 Изменения в жизни народов Сибири в связи с ее колонизацией.

Конспект лекции:

- 1 Лингвистическая и антропологическая ситуация, религиозные представления.

Сибирь – обширная географическая область, которая простирается от Урала до Тихого Океана, в ее пределах с глубокой древности формировались своеобразные этнолингвистические общности и хозяйственно-культурные типы коренного населения. Коренные народы Сибири поддерживали многовековые этнокультурные контакты друг с другом и с народами соседних историко-культурных областей Восточной Европы, Казахстана и Средней Азии и Дальнего Востока. С XVII века формировались местные, сибирские очаги пришлого русского населения. Наиболее *крупные по численности* коренные народы Сибири: буряты, якуты, тувинцы, средние по численности: западносибирские татары, хакасы, алтайцы. Другие народы (насчитывается до 39) относят к малочисленным и называют «малыми народами Севера, Сибири и

Дальнего Востока», среди них выделяются ненцы, эвенки, чукчи, эвены, нанайцы, манси, коряки.

Народы Сибири принадлежат к различным *языковым семьям* и группам. По численности говорящих на родственных языках на первом месте стоят народы алтайской языковой семьи, которая делится на три ветви – тюркскую, монгольскую и тунгусскую. К тюркской ветви принадлежат алтае-саянские народы (алтайцы, тувинцы, хакасы, шорцы, карагасы, или тофалары), а также западносибирские татары, на Крайнем Севере – якуты и долганы. К монгольским по языку принадлежат только буряты в западном и восточном Прибайкалье. В тунгусскую ветвь алтайских народов входят эвенки («тунгусы»), обитающие от правых притоков Верхней Оби до Охотского побережья и от Прибайкалья до Ледовитого океана, а также эвены, расселенные в ряде районов северной Якутии, на Охотском побережье и Камчатке. Также к тунгусской ветви относятся нанайцы (гольды), ульчи или ольчи, негидальцы, орочи, удэ (удэгейцы), ороки.

В Западной Сибири распространены языки уральской языковой семьи, это угорязычные и самоедоязычные племена лесостепной и лесотаяжной полосы от Урала до Верхнего Приобья. Угорские народы – ханты и манси, самоедские (самоедоязычные) – селькупы, энцы, нганасаны, ненцы.

«Палеоазиатские» народы – это предполагаемые потомки древнейших обитателей северной Азии, к ним относятся чукчи, коряки, ительмены, а также кеты, юкагиры, нивхи, эскимосы, алеуты.

Все коренные народы Восточной Сибири и Дальнего Востока *монголоидны по особенностям антропологического типа*. Монголоидный тип населения Сибири зародился в Центральной Азии. Северовосточные «палеоазиаты» – эскимосы, чукчи и коряки – генетически принадлежат к арктической ветви монголоидной расы, древний и специфический амуро-сахалинский физический тип нивхов. Среди значительной алтайцев, тувинцев, якутов, бурят распространен монголоидный центральнo-азиатский тип. К западу от Енисея у коренных народов наблюдается заметное ослабление монголоидных признаков, преобладает уральская малая раса. Разные варианты представлены среди хантов, манси, селькупов, ненцев, западносибирских татар, северных алтайцев и шорцев.

2. Традиционные хозяйственно-культурные типы населения Сибири. В Сибири сложились следующие устойчивые хозяйственно-культурные типы:

- 1) пешие охотники и рыболовы таежной зоны;
- 2) охотники на дикого зверя в Субарктике;
- 3) оседлые рыболовы в низовьях больших рек (Оби, Амура, а также на Камчатке);
- 4) таежные охотники-оленоводы Восточной Сибири;
- 5) оленеводы тундры от Северного Урала до Чукотки;

- 6) охотники за морским зверем на Тихоокеанском побережье и островах;
- 7) скотоводы и охотники Алтая и Саян;
- 8) скотоводы и земледельцы Южной и Западной Сибири, Прибайкалья.

В Сибири сформировались 5 историко-этнографических областей:

- западносибирская, алтае-саянская, восточносибирская, амурская и северо-восточная.

Ко времени прихода русских в Сибирь у коренных народов преобладали отношения патриархально-общинного строя, долгое время сохранялись живые остатки отношений патриархально-родового строя (родовая экзогамия, традиции, подчеркивавшие святость родового начала, родственная взаимопомощь и солидарность как высшая добродетель).

Производственные и бытовые отношения между мужчинами и женщинами в семье и локальной общине строились на основе разделения труда по полу и возрасту.

В настоящее время в Сибири около двух с половиной десятков народов еще сохраняют в качестве основы своего существования промысловое хозяйство (таежная и тундровая охота, морской зверобойный промысел, рыболовство) и оленеводство. Тысячелетиями сложившийся опыт жизнеобеспечения и сегодня позволяет создавать условия для жизни человека в арктических и субарктических широтах северной Азии, обживать малопригодные для обитания территории.

3 Религиозные представления. Религиозная принадлежность значительной части коренных народов Сибири связана с *шаманизмом*. Отличительной чертой шаманизма является вера в то, что шаман, приводя себя в иступленное состояние, состояние экстаза, способен общаться с духами. Его основными функциями являются излечение болезней, пропажей вещей, обеспечение успешного промысла, налаживание семейных отношений и пр. Шаманизм имел несколько разновидностей, соответствующих различным стадиям общественного развития сибирских народов. Например, у ительменов шаманить могли все, особенно старые женщины, у чукчей шаманили как главы семей, так и профессиональные шаманы. Профессиональное шаманство, расцвет которого приходится на период распада патриархально-племенного строя, наблюдалось у эвенков, ненцев, селькупов, якутов. В этом случае шаманизм стал наследственным занятием, предполагал доходы, шаман выделяется среди непосвященных сородичей. Существовали и другие формы религии, так, у нивхов был распространен родовой культ медведя, известны промысловые культы и др.

С течением времени распространились христианство (часть хакасов, алтайцев), буддизм (Тува), у западносибирских татар шаманизм был вытеснен исламом. Хотя большинство сибирских народов было формально крещено, однако традиционные верования не исчезли и продолжали оказывать значительное воздействие на поведение и мировоззрение коренного населения.

4 Изменения в жизни народов Сибири в связи с ее колонизацией. В связи с продвижением русского населения в Сибирь хозяйство коренных народов испытало влияние русской культуры в области занятий, домостроительства, кулинарии. В духовной жизни эти процессы ускорились деятельностью христианских миссионеров. Советская власть поддерживала создание национальных школ, развитие письменности. Расширялся городской сектор культуры. Сложные и порой противоречивые этнокультурные процессы имеют место на рубеже XX – XXI веков.

Вопросы по материалу лекции:

- 1 Назовите характерные черты антропологического облика населения Сибири.
- 2 На каких языках разговаривают коренные жители Сибири?
- 3 Какие традиционные занятия присущи народам Сибири?
- 4 в чем выражается патриархальность уклада жизни населения Сибири?
- 5 Что такое шаманизм, и какое место он занимает в духовной культуре населения Сибири?
- 6 В чем выражается культ медведя?

Литература:

- 1 Очерки общей этнографии / АН СССР. Ин-т этнографии им. Н.Н. Миклухо-Маклая; под ред. С.П. Толстова [и др.]. Азиатская часть СССР. - М.: Изд-во Акад. наук СССР, 1960. – 366 с.
- 2 Страны и народы: Науч.-попул. геогр.- этногр. изд. в 20-ти т. [Сов. Союз. Общий обзор. Рос. федерация] / Г.М. Лаппо, Ю.С. Борисов [и др.]. – М.: Мысль, 1983. – 461 с.
- 3 Токарев, С. А. Религия в истории народов мира / С.А. Токарев. – 4-е изд. - М.: Изд-во политич. литературы, 1986. – 576 с.

Лекция 8 Этнические сообщества Западной Европы

Ключевые понятия: индоевропейская языковая семья, европеоид, романские языки, германские языки, земледелие, христианство, фольклор.

План:

- 1 Лингвистическая и антропологическая характеристика народов Европы.
- 2 Этническая история.
- 3 Традиционная материальная культура.
- 4 Традиционная духовная культура.

Конспект лекции:

1 Лингвистическая и антропологическая характеристика народов Европы. Почти все европейские народы относятся к индоевропейской языковой семье. Самые крупные ветви этой семьи в Европе – рманская. Германская и славянская. Некоторые языки являются родными для нескольких народов, например, итальянский для итальянцев и италошвейцарцев. В Европе представлены также две самостоятельные ветви индоевропейской

языковой семьи, к которым относятся языки греков и албанцев. Представители индоиранской ветви – цыгане. Три этноса – венгры, финны и саамы (лопары) относятся к финно-угорской ветви уральской языковой семьи. Мальтийцы относятся к семито-хамитской языковой семье. Баски в языковом отношении занимают изолированное положение.

Основное население Евпроы относится к европеоидному типу. Саамы занимают промежуточное положение между европеоидами и монголоидами. Выделяется три группы антропологических типов европеоидов: северная, южная и переходная. Преобладающей религией народов Европы стало христианство.

2 Этническая история. Для европейских народов свойственна сложная этническая история. Значительную роль в образовании наций сыграло становление государств.

3 Традиционная материальная культура. В Европе очень рано появилось плужное земледелие. В качестве тяглой силы на севере использовали лошадей, на юге – волов. Преобладают зерновые культуры. В северных районах Евпроы выращивают рожь, ячмень, овес, в центральных – пшеница, рожь. Сахарная свекла. В южных регионах Европы получила распространение привезенная из Америки кукуруза, а также такие культуры как пшеница и др. Постепенно распространились посевы картофеля. Развита огородничество и садоводство. В южных районах процветает виноградарство и разведение цитрусовых деревьев. Разводят крупный рогатый скот, а также овец, свиней и пр., отдают предпочтение мясо-молочному направлению. К высокоразвитым ремеслам относятся деревообработка, вышивка. Кружевоплетение, гончарство, стеклоделие и др. Жилище различается по регионам. На севере преобладает деревянное строительство, на юге – дома из камня. Своеобразны средиземноморский, альпийский, среднеевропейский типы домов.

4 Традиционная духовная культура. Распространена многогамная семья. Заключение брака сопровождается пышной свадебной обрядностью. Получил известность героический эпос («Песнь о Нибелунгах»), особый жанр немецкого фольклора – шванки. Достаточно рано стали письменно фиксироваться примеры сказочного творчества. Народное творчество трудно отделимо от профессиональной культуры (драматический театр, музыка).

Вопросы по материалу лекции:

- 1 Назовите народы, которые разговаривают на языках германской ветви индоевропейской языковой семьи.
- 2 Какие религии получили распространение в Европе?
- 3 Какие типы домов выделяют этнологи в Европе?
- 4 Перечислите по регионам сельскохозяйственные культуры, которые выращивают европейцы.
- 5 Каковы особенности духовной культуры народов Европы?

Литература:

- 1 Народы мира: Историко-этнографический справочник / Ред. кол.: С.А. Арутюнов [и др.]; под ред. Ю.В. Бромлея. - М.: Сов. Энциклопедия, 1988. - 624 с.
- 2 Этнология: учеб. пособие / Под ред. Е.В. Миськовой, Н.Л. Мехедова, В.В. Пименова. - М.: Академич. Прект; Альма Матер, 2006. - 624 с.
- 3 Очерки общей этнографии / АН СССР. Ин-т этнографии им. Н.Н. Миклухо-Маклая; под ред. С.П. Толстова [и др.]. Зарубежная Европа.- М.: Наука, 1966. - 476 с.

Лекция 9 Этнические сообщества западных и южных славян

Ключевые понятия: славяне, славянские языки, антропологический облик, чехи, поляки, болгары, черногорцы, земледелие, огородничество, жилище, календарная обрядность, фольклор.

План:

- 1 Лингвистическая и антропологическая характеристика.
- 2 Этническая история.
- 3 Хозяйство.
- 4 Традиционная материальная культура.
- 5 Традиционная духовная культура.

Конспект лекции:

1 Лингвистическая и антропологическая характеристика. Славянами называют народы, говорящие на языках славянской ветви индоевропейской языковой семьи. К западным славянам относятся поляки, чехи, словаки и лужицкие сербы (или же лужичане, сорбы - они проживают на территории восточной Германии). К южным славянам причисляют болгар, сербов, хорватов, словенцев, македонцев, черногорцев, боснийцев и герцеговинцев. Все перечисленные народы, кроме лужичан, имеют свои государственные образования. В большинстве славянских стран зарубежной Европы имеются национальные меньшинства. Так, в Польше проживают украинцы, белорусы, словаки и литовцы, в Чехии - поляки и немцы, в Словакии - цыгане и венгры, в Словении - хорваты и венгры, в Хорватии - сербы, венгры, словенцы, чехи, итальянцы и т. д., в Югославии (Сербии) - албанцы, венгры и др. Босния и Герцеговина - полиэтническое (многонациональное) государство, где чересполосно расселены славяне-мусульмане, а также сербы и хорваты. Отдельные группы западно- и южнославянского населения живут в России, на Украине, в Белоруссии, Венгрии, США, Канаде и других странах мира.

В антропологическом отношении западные и южные славяне относятся к европеоидному расовому типу, или большой европеоидной расе, состоящей из ряда связанных между собой переходных форм - малых рас. Так, словенцы могут быть отнесены к альпийскому типу. Сербы выше их ростом, более темноволосы и темноглазы. В их (как и хорватов)

антропологическом типе, по мнению ученых, есть примесь переднеазиатских элементов. Черногорцы являются самым рослым славянским народом Европы.

Население центральных и южных районов Болгарии относится к восточному варианту средиземноморского типа. Болгары-мусульмане по физическому типу не отличаются от болгар-христиан, что говорит о малом влиянии турецкого завоевания страны на антропологический облик современного населения. Чехи, словаки и лужицкие сербы - типичные представители альпийского типа, характеризуются средним ростом, круглой формой головы и умеренно-темной пигментацией. Население Польши по антропологическим показателям может быть включено в центрально-европейскую группу типов. Самые темноволосые и темноглазые группы поляков светлее представителей альпийского типа.

Западные и южные славяне расселены на обширных пространствах от Балтики до Средиземного моря. Славянские племена, жившие в древности в Центральной и юго-восточной Европе, в бассейнах Днестра, Дуная, Вислы и Эльбы, были известны античным авторам под именем венедов. В середине I тыс. н. э. в их произведениях встречаются особые названия для западных славян - склавины и для восточных - анты. Оба названия отражают разные варианты самоназвания славян.

Западные и южные славяне в большинстве своем исповедуют христианство различных направлений - православие, католицизм, протестантизм и униатство (греко-католическая церковь, подчиненная римскому папе, но сохраняющая православную обрядность). Православие исповедуют сербы, большинство болгар, черногорцев и македонцев; католицизм - поляки, хорваты, словенцы, большинство чехов и словаков; протестантизм - некоторая часть чехов, словаков и лужичан (другую их часть составляют католики), словенцев и хорватов; униатство - отдельные группы населения Польши и Словакии. Кроме перечисленных основных вероисповеданий христианства, здесь существует большое количество сект (обособленных религиозных общин), родственных по своему происхождению и вероучению тому или иному из вероисповеданий.

У западных и южных славян христианству всегда сопутствовал целый комплекс древних языческих верований самих славян и народов, вошедших в их состав. Особенно сильна была у славян вера в вампиров, леших, водяных и других духов природы. Для многих славянских народов характерна вера в очистительную силу домашнего очага. У болгар сохранилось суеверное отношение к некоторым растениям и животным. Старые дубы почитались священными деревьями, кизилу приписывалось свойство давать здоровье и долголетие, что нашло отражение в новогодних обычаях. Суеверный страх перед волком выразился в особых «волчьих праздниках», проводимых в первые две-три недели ноября, когда соблюдались некоторые запреты, «чтобы не рассердить волка». Существовали поверья, связанные с мышами, лисами, змеями.

Проникший в Европу в XIV-XV вв. во время турецкого завоевания ислам был навязан турецкими властями части покоренного населения. К славянам-мусульманам относятся: помаки в Болгарии, часть македонцев-торбашей, часть черногорцев-потуреченцев и часть населения Боснии и Герцеговины.

2 Этническая история. Зарубежные славяне становятся известны античным авторам с первых веков нашей эры - с начала эпохи Великого переселения народов. Прародина зарубежных славян, по мнению ученых, находилась в бассейне Верхней и Средней Вислы, а также в южной части бассейна реки Припяти. В V в. были разгромлены гунны, стоявшие на пути продвижения славян к восточным границам бывшей Римской империи и Византии. К этому периоду относится начало расселения славян на юг и юго-запад. В VI-VII вв. часть славян (западные) расселились за Одру (Одер) и Дабу (Эльбу). Через так называемые Моравские ворота славяне продвинулись на юг и юго-запад, в сторону Альп и Адриатики; на юго-востоке славяне вышли к низовьям Дуная и берегам Черного моря. К 580 г. южные славяне заняли значительную часть Балканского полуострова.

Государства у славян. На рубеже VI-VII вв. у западных и южных славян началось становление феодальных общественных отношений и государственных образований. К ним относятся: государство Само (623), в котором временно объединились предки чехов, словаков, лужицких сербов, части хорватов и словенцев, Первое Болгарское царство (681), Великая Моравия (начало IX в.), Чешское государство Пржемысловичей (X в.), Сербское государство Неманичей (1168). В этих государствах возникают города, зарождается славянская письменность, складываются средневековые народности западных и южных славян.

В период позднего Средневековья и Нового времени славянские народы зарубежной Европы вошли в состав различных государств, что наложило глубокий отпечаток на все их дальнейшее развитие. Раздробленность балканских славянских государств облегчила их покорение турками-османами в XIV в. В Родопских горах в XVI-XVIII вв. турецкие власти провели насильственную исламизацию части населения. Турецкие поселенцы осели на лучших равнинных землях. Пребывание в составе Османской империи, произвол турецких феодалов, национальная и религиозная дискриминация - все это тормозило развитие производительных сил и культуры болгар, сербов, черногорцев и других народов, находившихся под турецким игом.

Чешские, словацкие, словенские и значительная часть хорватских земель к середине XVI в. попали под власть Австрии (династии Габсбургов), что положило начало онемечиванию этих славянских областей. Важным элементом политики Габсбургов было создание централизованного государства и ослабление этнических особенностей в составе империи. Польские земли после трех разделов Польши в конце XVIII в. и наполеоновских войн оказались в составе России, Пруссии и

Австрии.

Конец XVIII и начало XIX в. стали вместе с тем временем интенсивного национального развития славянских народов зарубежной Европы. В период «славянского возрождения» были созданы условия для формирования славянских наций. Вопреки тяжелым условиям иноземного господства западные и южные славяне смогли сохранить свои национальные языки и культуры. В 70-е гг. XIX в. при поддержке русского народа обрели свободу болгары, сербы, черногорцы. В 1918 г. после распада Австро-Венгрии объединились в одно государство Сербия, Черногория, Хорватия, большая часть Словении и другие югославянские земли (с 1929 г. - Королевство Югославия). Независимыми государствами стали Польша и Чехословакия.

После Второй мировой войны Польше были возвращены ее исторические земли в Силезии, Поморье и другие, захваченные в свое время немецкими феодалами. Югославия получила часть словенских и хорватских земель, ранее находившихся под властью Италии. Рядом законов были обеспечены права лужицкого населения Германии на национальное и культурное развитие.

В 1990-е гг. в многонациональных славянских государствах Центральной и юго-восточной Европы - Чехословакии и Югославии - в силу ряда причин (межрегиональные противоречия, переход к рыночной экономике и др.) возобладали центробежные тенденции, и они раскололись на ряд национальных государств: Чехию, Словакию, Хорватию, Словению и др. В некоторых случаях (страны бывшей Югославии) эти процессы происходили чрезвычайно болезненно, в форме военного конфликта. Серьезной проблемой является конфликтность отношений Сербии с этническими меньшинствами: албанцами в Косове и Метохии, венграми Воеводины, мусульманами Санджака (область, пограничная с Боснией). Межэтнические противоречия в Косове продолжаются более 20 лет. Наиболее драматический характер приобрел кризис в Боснии. Для этого имелся целый ряд причин: пестрый этнический состав населения, смешанное его проживание, множество конфессий (мусульмане, православные, католики), а также политические и экономические факторы. Военные действия в Боснии были прекращены благодаря усилиям мирового сообщества.

3 Хозяйство. Славяне с давних пор были оседлыми земледельцами и скотоводами. Но им свойственны и другие виды деятельности: охота, рыболовство, пчеловодство, лесные промыслы и т. п.

В раннефеодальную эпоху на славянских землях обработанные поля засеивались несколько лет подряд. Со временем крестьяне перешли к более продуктивной двухпольной системе земледелия, когда половина полей распахивалась, а вторая половина - не засеивалась (находилась «под паром») и использовалась в качестве пастбища. При более совершенной трехпольной системе существовал трехлетний севооборот.

Сельскохозяйственная техника долгое время сохраняла примитивный характер. Пахали землю деревянным ралом. Со второй половины XIX в. появились усовершенствованные плуги с железным изогнутым отвалом. Сеялки стали использовать на рубеже XIX - XX вв. В XIX в. в крестьянских хозяйствах распространились жнейки. Обмолот зерна у западных славян до середины XIX в. в основном производился цепом. У южных же славян существовали и другие способы. Так, в Сербии и Македонии разбросанные колосья вытаптывал скот. В отдельных районах молотили каменным или деревянным валиком. Чешская земледельческая культура с конца XIX в. стояла на более высоком уровне, чем в других славянских странах. Повсюду применялись удобрения, плодосменная система, сельскохозяйственные машины.

Славяне сеяли просо, пшеницу, овес, ячмень и др. У южных славян шире всего были распространены пшеница и с XVII в. кукуруза. В Польше, Чехии, Словакии выращивание кукурузы началось в XIX в. В это же время стала культивироваться гречиха. Из бобовых культур зарубежные славяне издавна выращивали горох, бобы, чечевицу. Позднее появилась фасоль. Эти культуры возделываются в славянских странах Центральной и юго-восточной Европы и в настоящее время. Из технических культур славяне издавна возделывали лен и коноплю. В XVII в. в Болгарию турками был завезен табак. Второй специфической для Болгарии культурой была масленичная роза, завезенная из Малой Азии. Ее разводили с целью получения ценного парфюмерного сырья - розового масла. На Балканах получило развитие шелководство и разведение тутового шелкопряда. Шелковичных червей в этих местах разводили еще во времена Византийской империи. В XVII-XVIII вв. началось массовое насаждение тутовых деревьев.

Большого искусства славяне, особенно на Балканах, достигли в выращивании овощей - капусты, свеклы, брюквы, чеснока, - которые в прошлом высаживались только на огородах, а не в полях. В конце XIX в. в разных славянских странах, особенно балканских, появились овощи южного происхождения: томаты, перец, баклажаны. Картофель, возделываемый с XVIII в., стал у них одной из главных продовольственных культур только в XIX в. В XVIII в. в славянских землях зародилось товарное и специализированное огородничество, вскоре ставшее важным видом сельскохозяйственного производства.

Издавна на Балканах практиковалось виноградарство и виноделие. Югославянские вина широко экспортируются и пользуются спросом на международном рынке. Уже в эпоху раннего феодализма у зарубежных славян распространилось садоводство (яблони, груши, сливы) и виноградарство. В XIX в. в южных районах Польши, Чехии, Словакии началась посадка абрикосовых, персиковых, ореховых деревьев, давно известных балканским народам. В начале XX в. на огородах повсеместно появились садовая малина и земляника.

Другие сельскохозяйственные занятия. Южные и западные славяне издавна разводили крупный рогатый скот, лошадей, овец, свиней и домашнюю птицу. У южных славян в качестве тягловой силы в прошлом использовались волы и буйволы. В конце XIX в. в животноводстве произошли значительные изменения. Снизилось значение отгонного овцеводства, разведения коз и волов (кроме Болгарии). Заметно выросло свиноводство и разведение лошадей. С древних времен большое развитие у славян получило пчеловодство - особенно в лесных районах Польши, в Карпатах и на Балканах. Чаще всего пчел разводили в конусообразных ульях из прутьев, обмазанных глиной. Были известны и стоячие улья-дуплянки. Охота у зарубежных славян имела второстепенное значение. Одним из традиционных занятий у южных и западных славян было рыболовство. Издавна существовали рыболовецкие артели, арендовавшие у феодалов право на ловлю рыбы за часть добытого улова. В Польше, Чехии, Словакии, странах Балканского полуострова рыболовецкие артели, кооперативы и государственные рыбные предприятия широко распространены и сегодня.

Домашние промыслы и ремесла. Одним из наиболее распространенных видов хозяйственной деятельности у зарубежных славян стало домашнее ткачество. Главным сырьем для него служили конопля и шерсть. Искусство выработки тканей сочеталось с большим художественным вкусом в их декоративной отделке. Каждому народу был присущ свой колорит и орнаментация изделий. В Польше большой ценностью считались плетеные и вязаные кружева. На Балканах большое распространение получило ковроткачество. На основе славянских и античных традиций развивалось керамическое производство, для которого было характерно красочное, художественное оформление изделий. Традиционным народным промыслом стала обработка дерева (изготовление бочек, мебели, земледельческих орудий, колес и т. п.). Для населения Балканских стран издавна характерна обработка металла - меди, серебра и др. Для украшения медных изделий применялись различные приемы: травление кислотой, рельефная ковка и т. п.

С ростом городов и центров ремесла многие старые промыслы стали трансформироваться в кустарную промышленность, составившую с началом капиталистической эпохи основу крупного фабрично-заводского производства.

4 Традиционная материальная культура. Самые ранние (родовые) поселения у зарубежных славян располагались «гнездами» и «кучами». Многодворные поселения в большинстве славянских стран представлены несколькими основными типами. Кучевые поселения (Польша, Чехия, Словакия, Болгария, Сербия, Хорватия) имели неправильную, круглую или вытянутую планировку. В середине некоторых из них находилась площадь. Этот тип планировки чаще всего встречался в районах с пересеченным рельефом или в предгорьях. Разбросанные поселения

(Болгария, Альпийская Словения, Македония, Черногория) представляли собою крестьянские усадьбы или группы усадеб, расположенные особняком, в произвольном порядке. Рядовые поселения (Польша, Словения, Чехия) вытянуты вдоль рек и имеют широкую улицу с двумя проезжими дорогами по сторонам. Так постепенно возникают уличные поселения. К рядовому плану относят и цепеобразные деревни предгорий и горных долин (Словакия). Их осью служит дорога, идущая вдоль долины. Дома тянутся в два ряда и объединяются в небольшие группы, образующие как бы звенья цепи. Поселения веретенообразной планировки (Западная Польша, Лужица) состоят из улицы, расширяющейся в центре населенного пункта, в форме линзы или треугольника. При круговой планировке (Польша, Чехия, Словакия, Лужица, Болгария) дома селения группируются вокруг центральной площади.

VII в. н. э. - время зарождения будущих городов на славянских землях. Центрами таких городов становились площади - прямоугольные или чаще квадратные; застройка велась прямоугольными кварталами (Краков, Варшава). В Средние века все крупные города получили каменные оборонительные стены. Древнейшие города южных славян (София, Пловдив) ведут свою историю с Античного времени. В эпоху Возрождения выросли небольшие городки из сел с развитым ремеслом (Габрово).

Жилище. Традиционное сельское жилище в центральноевропейских и балканских славянских странах отличалось большим разнообразием типов. Южнославянский тип, имеющий много подтипов. Бытует на Балканах. Для него типично наличие кышты комнаты с открытым очагом типа камина. Кроме нее, в таком доме имелось одно, а чаще - два жилых помещения (соба, стая). Для этого типа характерна галерея (род террасы), расположенная под навесом крыши и опирающаяся на столбы. В комнате с очагом непременно был водник - место у стены, где вешались ведра, держали посуду, ложки. Рядом стоял ларь с мукой и другими припасами. Ели за низким круглым столиком, сидя на низеньких трехногих табуретках. Спали на скамьях вдоль стен или на полу.

В равнинных местностях Балканского полуострова строительным материалом в XIX в. служили глина и камень. Глинобитные постройки возводили двумя способами. В одних случаях стены наращивали постепенно, выкладывая их, слой за слоем, из смеси глины с мякиной и соломой (такая смесь называется саман). Более сложным было набивание глины в дощатую опалубку, которая после высыхания стены удалялась. Строили дома и из обожженного кирпича. Подобные постройки встречаются также у западных славян. Западный среднеевропейский тип дома во многом близок к южноевропейскому и встречается в Лужице на западе Польши и в Чехии. В древности он был широко распространен у кельтского населения Центральной Европы. В горных районах Словении встречается альпийский тип жилища. Это высокая двух-трехэтажная

постройка и жилыми и хозяйственными помещениями под одной крышей.

Восточный среднеевропейский тип распространен у поляков, чехов, словаков, лужичан. Это срубный или каркасный «подсеновый» дом. Свое название он получил от пристроенного с торцевой стороны навеса - подсеней, опирающегося на несущие столбы. Углы сруба скреплялись самыми разными способами: «в остаток», «в замок», «в гладкий угол», «на шип». Конструкция крыши чаще всего была стропильной, двускатной или четырехскатной. Покрывали ее дранью (тонкими узкими дощечками) или соломой.

Срубной технике предшествовала столбовая. Основу столбовой конструкции составляли вертикальные столбы с выдолбленными пазами, в которые вставлялись короткие горизонтальные бревна. Встречались у зарубежных славян и легкие плетеные дома, обмазанные глиной. Со строительством жилищ у славян был связан ряд обычаев. Так, под передний угол нижнего венца сруба клали монеты, ладанки «на счастье», кусок хлеба и горсть пшеницы. Считалось, что это должно обеспечить жильцам строящегося дома безбедную жизнь и удачу в делах.

Одежда. Этнографы отмечают разнообразие типов традиционной одежды славянских народов. Так, в Средневековье отчетливо прослеживается сословная, имущественная и региональная дифференциация типов форм одежды и ее деталей. Наряд пастухов отличался от одежды земледельцев. Пожилые люди носили менее красочные костюмы, чем молодые. Одежда разнится по покрою, способам ношения, расцветке. Основу женского и мужского костюма у зарубежных славян в прошлом составляла рубаха из домотканого льняного или конопляного полотна. Наиболее архаичной была рубаха туникообразного покроя с надплечными вставками. Встречались и другие варианты покроя из двух полотнищ со сборками у ворота и треугольными вставками на плечах. В Черногории и Болгарии рубаха имела вырез на груди и вышивку по вороту и рукавам. Типичной частью одежды служил передник. Верхняя одежда – накидки, шали, полушубки. Головные уборы женщин были двурогие, однорогие, в виде цилиндра, конуса. Носили шапки, отороченные мехом, платки, косынки, чепцы и пр. На ноги надевали кожаные башмаки, мягкие туфли, шерстяные ноговицы, обувь на деревянной подошве.

5 Традиционная духовная культура. У славян долгое время сохранялась большая семья. Постепенно возрастает число малых семей. В системе родственных отношений важное место занимало кумовство. Браки заключались по воле родителей, большую роль играл экономический фактор. Длительное время также сохранялись пережитки крестьянской сельской общины.

Календарная обрядность. Культурное единство и историческая общность западных и южных славян заключаются в народных обычаях, прежде всего календарных. Большинство зимних обрядов имеет прямое

или косвенное отношение к древним религиозно-магическим представлениям об умирании и воскресении духа растительности.

Центральное место среди зимних календарных праздников у славянских народов Европы занимают рождественские праздники. Очень торжественно отмечался сочельник. К рождественскому сочельнику в избу вносили снопы разных злаков и ставили их по углам, оставляя там до праздника Трех королей (6 января). Под скатертью праздничного стола расстилали сено или солому. У лужичан существовал обычай класть на рождественский стол последний сноп, сохранившийся от жатвы. Зерна от него затем примешивались к семенам при посеве. Все эти действия совершались якобы для получения обильного урожая в новом году. В течение всего рождественского цикла большое значение придавалось количеству блюд на праздничном столе. Рождество славяне зарубежной Европы проводили в семейном кругу. Всю ночь горела свеча, так как огню приписывалась функция защиты от злых сил. Одним из центральных моментов рождественской трапезы был ооряд преломления калача. Этому калачу приписывалась чудодейственная сила, он считался символом плодородия. Его украшали разными фигурками и узорами из теста, ветками. В семьях исполнялись коляды - песни с пожеланиями добра и благополучия. Немало обычаев сочельника и рождества связано с аграрными культами и культом предков. У южных славян были популярны древние танцы в масках, связанные с магией плодородия, отвращением зла и болезней от людей и домашних животных, которые исполнялись в ночь под Новый год и на масленичной неделе, а также ряд других архаичных ритуалов. В Болгарии и соседних районах Сербии с античных времен широко отмечался день Трифона Зарезана (14 февраля), в который подрезали и поливали вином виноградные лозы (для обеспечения хорошего будущего урожая).

Самое яркое явление во всей весенней обрядовой традиции - праздник проводов зимы и встречи весны, знакомый под разными названиями всем народам Европы. У западных славян он известен как мясопуст, запусы, у южных - бела сирна неделя, у восточных - масленица. Содержание этого праздника не связано с христианской религией. Праздничное карнавальное веселье принимает разнообразные формы (танцы, игры, пение). Эти действия представляли собой магические обряды, цель которых - общее жизненное и хозяйственное благополучие. К торжествам весеннего календарного цикла у западных славян в прошлом относился праздник майского дерева, в ходе которого парни сажали у домов своих избранниц высокий ствол березы с обрубленными сучьями, украшенный яркими лентами и т. п. Интересны весенние очистительные обряды зарубежных славян, связанные с водой (валяние по росе, обливание на Пасху и в Троицу).

Содержание летних праздников - например, Иванова дня (24 июня) - состояло в защите урожая (посевов) от стихийных бедствий и скота от

болезней. Характерны обряды, направленные на вызывание дождя. Так, у южных славян (Енев день в Болгарии) в деревне выбирали самую красивую девушку (или самого красивого парня), надевали ей (ему) на голову венок и поливали водой. Эта ритуальная процессия ходила из дома в дом.

Среди осенних праздников у зарубежных славян одним из самых больших считался «праздник урожая»; у южных славян он называется дожинки, или обжинки, у лужицких сербов - день убиения петуха и т. п. Этот древнейший земледельческий праздник приходится на август - сентябрь, он сопровождается магическими действиями и обрядами, призванными сохранить выращенный и обеспечить будущий урожай. Большое значение у славян придается последнему снопу убранного поля. Он символизирует «дух» поля, божество урожая. Поэтому он должен был быть очень красивым. Его украшают цветами, лентами и т. п. и обычно хранят в красном углу дома. Праздник последнего снопа отмечается у славянских народов Европы и теперь, но связанные с ним обычаи постепенно исчезают или теряют магическое значение, но в нем значительно усилена развлекательно-игровая часть.

Устное народное творчество южных и западных славян многообразно. В нем присутствуют произведения разных жанров: сказки (волшебные и бытовые), лирические и плясовые песни, танцы. У южных славян (в особенности у болгар) пользовался популярностью массовый танец-хоровод (хоро). Сербь и черногорцы бережно хранят национальный стихотворный эпос - о Марке Кралевиче, сюжет которого тесно связан с борьбой южных славян против турецкого завоевания. Среди бытовых сказок выделяются сатирические анекдоты о габровцах, в которых жители болгарского села Габрово наделяются всевозможными смешными качествами, в особенности скупостью.

Вопросы по материалу лекции:

- 1 Какие народы относятся к южным славянам?
- 2 Каков антропологический облик западных славян?
- 3 Выделите этапы этнической истории славян.
- 4 Назовите типы планировки поселений южных и западных славян.
- 5 Охарактеризуйте яркие проявления духовной культуры южных и западных славян, которые подчеркивают их приверженность к земледельческим занятиям.

Литература:

- 1 Народы мира: Историко-этнографический справочник / Ред. кол.: С.А. Арутюнов [и др.]; под ред. Ю.В. Бромлея. - М.: Сов. Энциклопедия, 1988. - 624 с.
- 2 Народы мира. Этнографические очерки: В 18 т. М., 1954-1966.
- 3 Страны и народы: Науч.-попул. геогр.- этногр. изд. в 20-ти т. [Зарубеж. Европа. Западная Европа] / С.Н. Раковский, И.Н. Гроздова [и др.]. - М.: Мысль, 1979. - 381 с.

Лекция 10 Этнические сообщества Восточной Европы

Ключевые понятия: литовцы, эстонцы, латыши, украинцы, молдаване.

План:

1 Народы Прибалтики.

2 Этнические сообщества Украины и Молдовы.

3 Этнические сообщества Севера Восточной Европы.

Конспект лекции:

1 Народы Прибалтики. Природные особенности региона Эстонии, Латвии и Литвы, расположенных в акватории восточной части Балтийского моря, сказалось в сложении сходных черт хозяйствования, во многом связанных с морскими занятиями и промыслами, придавало ярко выраженный региональный облик всей культуре. Многие объекты природы приобрели символический статус в культуре: это и вечнозеленые заросли можжевельника у эстонцев или редкостные ныне дубы-великаны латышского и литовского народов. В хозяйственном году жителей морского побережья чередовались земледельческие и рыболовецкие сезоны. Но жители островов и прибрежной зоны занимались ловом рыбы круглогодично. С давних пор и до настоящего времени на Балтийском море добывают салаку, корюшку, камбалу, угря, кильку, треску, сига, лосося. Тюлений промысел также был давним занятием. Между II и V веками н. э. благодаря оживленной торговле янтарем с народами Центральной и Южной Европы весьма окрепла материальная основа балтийской культуры.

Особенности землепользования заключались в том, что у всех народов региона пахотные земли находились в подворном пользовании. Хуторская система землепользования Эстляндии и Лифляндии известна уже в XIV веке, а на западе Литвы - с XVI века. При этом долгое время сохранялось коллективное владение лесными, пастбищными и рыболовными угодьями. Для XIX века преобладающей системой земледелия оставалось трехполье, однако в лесных районах Эстонии сохранялась древняя подсечная система. Наряду с озимой рожью - главной зерновой культурой, сеяли яровые ячмень и овес, коноплю, горох, гречиху; из технических - в основном лен, а также сажали картофель. Заметное место в крестьянском хозяйстве занимало и животноводство. Разводили лошадей, коров, овец, коз, свиней и домашнюю птицу. Уже с середины XIX века наметилась тенденция к специализации хозяйств на молочном животноводстве и свиноводстве, которые постепенно превращались в ведущие отрасли эстонской и латвийской экономики. Свежее молоко, сметана, масло и мясо в основном шли на продажу, а в рацион крестьянского питания вошли лишь в первой трети XX века. Традиционные ремесла и промыслы – это латгальские гончары, обработка

дерева (эстонские пивные кружки) и др. Ювелирное дело: широко известны латышские нагрудные и шейно-нагрудные украшения из серебра, латуни и янтаря, а также девичьи венки, пояса с подвесками и пряжки для поясов. В числе традиционных фибул - так называемые малые сакты в виде кольца и сердечка для застегивания ворота мужских и женских рубах, а также самая большая группа - крупные сакты для скрепления женских наплечных покрывал типа бурбульсакты ("пузырчатые сакты"). Высокого уровня достигла культура обработки текстиля у народов Прибалтики. Известны самые различные способы тканья поясов на дощечках, бердечке и ткацком станке, а также кручение, витье и плетение. Вязание характерно для эстонцев и латышей. Типы сельских поселений: хутора, деревни, местечки. Традиционная усадьба: хозяйственные постройки и жилая рига. В старину риги были одновременно помещениями для сушки зерна и жилья, позже к риге стали пристраивать отдельную жилую камору, которая отапливалась по-черному печью из риги. Число камор постепенно увеличивалось, тем самым увеличивались и размеры риги. Костюм: сходство прослеживается в выборе материалов (лен, шерсть, кожа, металл), в составе комплексов и покрое основных компонентов: туникообразная рубаха, женская несшитая поясная и плечевая одежды, полотненчатые головные уборы, пояса, рукавицы, носки и кожаная обувь. Система питания: основными пищевыми продуктами у земледельцев были хлеб и другая выпечка из кислого и пресного ржаного теста, а также ячменной, овсяной, пшеничной и гречневой муки. В голодные годы издавна использовали добавки из толченой сосновой коры, мха, мякины, гороховой ботвы и др. Повседневная пища состояла из мучных или крупяных каш, в основном ячменных, а также овощных похлебок из брюквы, репы, серого гороха. Из молочных продуктов употребляли простоквашу, творог и творожный сыр. Свежее масло, сметану, молоко в повседневном рационе ели только по праздникам. Праздничный стол: к Рождеству выпекали хлеба, варили пиво, забивали скот, готовили специальные блюда.

Старинные верования и приметы: известно поклонение священным деревьям эстонцами, латышами и литовцам и в начале XX века. Суеверия долго бытовали и у жителей морского побережья. Традиционные конфессии: лютеранская, католическая, православная и др. Отмечали календарные праздники, например, Иванов день.

2 Этнические сообщества Украины и Молдовы. Украинцы (самоназвание украинець, украинка). Украинская народность исторически начала складываться на той же территории, которая и до сих пор считается для украинцев центральной - по течению Днепра. Сегодня украинцы составляют основное население Украины. Кроме того, украинцы расселены в России, Казахстане, Молдавии, Беларуси, а также в Польше, Канаде, США, Аргентине.

В антропологическом смысле украинцы относятся к европеоидной

расе. Они входят в днепро-карпатскую группу популяций, для которой характерна более темная по сравнению с другими славянскими группами пигментация и относительно широкое лицо. Среди украинцев преобладают люди выше среднего роста. Светлоглазые встречаются чаще, чем темноглазые, а черноволосые - приблизительно в половине случаев.

Говорят украинцы на украинском языке славянской группы индоевропейской семьи. В этом языке различают три наречия: северное, включающее в себя левобережные, правобережные и волынско-полесские говоры, юго-западное (волынско-подольские, галицко-буковинские, карпатские и поднепровские говоры), юго-восточное (поднепровские и восточно-полтавские говоры). Именно говоры юго-восточного наречия в XVI в. стали базой староукраинского книжного языка, а на рубеже XVIII - XIX вв. - современного украинского (новоукраинского) литературного языка.

Украина традиционно была аграрным краем. Население занималось хлебопашеством, животноводством и садоводством. Основной системой земледелия было паровое трехполье, перелог. Пахотные земли засевались озимой и яровой рожью и пшеницей. Последняя занимала основное место среди зерновых в черноземных южных степных районах, в Закарпатье и в лесостепной зоне. Сеяли также ячмень, гречиху, просо, горох, лен, коноплю, хмель. В Украине издавна было три вида тягловых пахотных орудий: плуг, рало и соха. Из овощных культур наиболее распространенными были свекла, морковь, капуста, огурцы, лук, чеснок, бахчевые. Необходимо упомянуть также о садах, обилие которых стало одной из характерных черт украинского села. Важную роль играло животноводство. Здесь разводили коров, выращивали породистых лошадей, овец, издавна разводили свиней, коз, домашнюю птицу, занимались пчеловодством. Во многих районах Украины было развито рыболовство, преимущественно речное. Развивались ремесла: обработка льна, конопли и шерсти для производства тканей, ковроткачество, кожевенное дело, обработка дерева.

Традиционными сельскими поселениями украинцев были села, слободы, хутора с уличной, радиальной, разбросанной и др. видами планировки. Они отличались благоустроенностью, чистотой, обилием зелени, фруктовых деревьев, ягодных кустов, цветов. Крестьянское жилище было глинобитным или срубным, побеленным изнутри и снаружи, 1 - 2 - 3-камерным с глинобитным полом и четырехскатной крышей, крытой соломой, камышом или дранкой. Многокомнатные дома с усложненной планировкой были характерны для поселений городского типа, для слобод с развитой промысловой деятельностью и для казачьих станиц. Стены дома расписывали разноцветной глиной, синькой, красками, передний угол украшали рушниками, искусственными и живыми цветами, колосьями ржи и пшеницы. Преобладал открытый тип двора, на котором располагались хозяйственные постройки - амбар или камора, сарай для

сельскохозяйственного инвентаря, летняя кухня, погреб, кладовые, сараи для животных и сад-огород с лугом. От улицы и от соседней усадьбы отгораживались забором из плетня, частокола, жердей или досок.

Основу питания украинцев составляли растительная и мучная пища. Значительное место занимала рыба, так как мясная пища крестьянству и городскому населению была доступна лишь по праздникам. Говядине предпочитали свинину. Мясо и сало использовали для заправки разных блюд, к праздникам готовили колбасы, сальцисон, голубцы, холодец. Для длительного хранения мясо солили, замораживали. Особой любовью пользовались блюда из теста: галушки, вареники с творогом, картошкой, вишней, лапша. Популярным был типично украинский борщ из свеклы, капусты, с добавлением других овощей и круп, заправленный салом или растительным маслом. В повседневном рационе употребляли свежее, топленое, замороженное и кислое молоко (варенец), заготовленный в бочках подсоленный творог (сир). Хлеб пекли ржаной и пшеничный из кислого заквашенного теста, круглый или продолговатый по форме. Он назывался паляница, хлибина, бохан. Из дрожжевого и пресного теста выпекали пироги с начинкой, лепешки - пампушки, коржи, налисники, блины и оладьи. Любимым напитком украинцев был квас из ржаных сухарей, солода, ягод, свеклы, а также компот из сушеных фруктов и ягод - узвар. Многие делали домашние настойки и наливки, хмельную брагу, медовуху. Из алкогольных напитков распространены были также водка и популярная горилка с перцем.

Красочен и колоритен был традиционный украинский костюм. Разнообразна календарная и семейная обрядность.

Молдаване. В антропологическом отношении молдаване - люди среднего роста, круглоголовые, с черными волосами и глазами. Сами себя они называют молдовень. Наиболее компактно молдаване расселены в Кодрах. Молдавский язык относится к восточной ветви романских языков, сложившихся на основе народной латыни. В XVII в. начал формироваться литературный молдавский язык. Язык молдаван имеет много славянских заимствований; это слова, относящиеся к земледелию, домоводству, военному делу, религии, государственному управлению. О давнем молдавско-славянском культурном взаимодействии говорят и совпадения в дохристианских религиозных представлениях: подобно славянам, молдаване до принятия христианства верили в Перуна, Волоса (святой Власий), Сварога.

Хозяйственные занятия молдаван. Из зерновых культур в Молдавии большую роль играет кукуруза. Введение культуры этого злака в приднестровских княжествах приписывают валашскому господарю Шербану Кантакузину (конец XVII в.). Кукуруза настолько прижилась у молдаван, что мамалыгу - густую кашу, которую режут на ломтики, как хлеб, называют молдавским национальным блюдом. Ее едят обычно с брынзой (мягким овечьим сыром). С античных времен в крае занимаются

виноградарством. Жилище. Некогда молдаване жили в хатах из так называемого чамура - кирпича, изготовленного из смеси глины с кизяком (навозом) и соломой; крыша покрывалась соломой или камышом. Другим традиционным материалом для возведения жилищ служило дерево. Передняя часть дома называется каса маре (большой дом). Снаружи и внутри хаты белились. Внутри жилище украшалось коврами (на стенах и на полу). Строительство домов в молдавских селах часто велось силами всех жителей, выходивших на эту работу, как на праздник. Подобные же формы коллективного труда - клака - применялись и в других видах деятельности, например при очистке кукурузы.

Фольклор и культура. Национальный танец молдаван - хора, или жок (от латинского йокус - игра). Он напоминает хоровод: его танцуют под звуки пастушьей флейты (флуэра) мужчины и женщины, образовав круг и взявшись за руки. Любят в Молдавии и лирические народные песни (дойны).

3 Этнические сообщества Севера Восточной Европы. Особенности антропологического облика - легкий налет монголоидности при общем европеоидном облике. Древнейшие племена, заселившие наш Европейский Север, вероятнее всего, говорили на языках самодийской группы (родственных языку современных ненцев). Позднее сюда проникли другие этнические группы - носители языков финно-угорской группы. Предки современных саамов (лопарей), живущих на Кольском полуострове (около 2 тыс. чел.), изначально говорили на самодийском языке, а потом восприняли язык финно-угров. Современные ненцы - в Ненецком автономном округе (в северо-западном Приуралье) - около 7 тыс. чел. - говорят на языке самодийской группы. В конце I - начале II тыс. н. э. в юго-западном Приуралье сложилось крупное племенное объединение древних пермян, создателей своеобразной художественной культуры, получившей в науке название пермского звериного стиля. Потомками древних пермян являются современные коми-зыряне (более 300 тыс. чел., Республика Коми) и коми-пермяки (около 150 тыс., Коми-пермяцкий национальный округ); их языки - вместе с удмуртским - относятся к пермской ветви финно-угорской семьи.

С VI в. н. э. в письменных источниках среди обитателей Российского Европейского Севера упоминается народность, потомков которой теперь называют вепсами. В наше время вепсы живут в местностях к югу от р. Свири, а также в южной Карелии. Их язык относится к прибалтийской ветви финно-угорской семьи.

Уже в IX в. н. э. на Карельском перешейке обитала народность корела - предки современных карелов (около 80 тыс. чел., Республика Карелия). Древние корелы поддерживали тесные торговые и культурные связи с Новгородом Великим; в частности, корелы приняли христианство в форме православия из Новгорода. В XVI в. область расселения карелов вошла в Русское государство, но в 1617 г. Россия была вынуждена

уступить Корельский уезд Швеции. Однако корелы в большинстве своем переселились на русские земли территорию современной Карелии, в Ярославское и Тверское Поволжье. С тех пор в числе прочих сохранилась карельская община в Максатихинском районе Тверской области (около 20 тыс. чел.). Карельский язык также принадлежит к числу прибалтийско-финских.

В VIII-XI вв. на Европейском Севере России появилось и славянское население: сначала новгородские словене, затем - выходцы из Владимиро-Суздальской земли, а позднее - и из Московских великокняжеских и царских владений. В наше время русские (северные великороссы) составляют здесь большинство населения.

Направления хозяйственной деятельности. Самые северные обитатели края - саамы и ненцы - издавна занимались оленеводством. Но оленеводство у них было разное, как и породы оленей. Саамы запрягали своих оленей в однополосную, похожую на лодку, керёжку, а ненцы в двухполосные нарты. Саамы весной выпускали своих оленей на вольный выпас в тундру (сами откочевывая на летний период к местам рыбной ловли), а осенью снова собирали их в стада. Ненцы же пасли своих оленей круглый год, используя для этого пастушью собаку. В XIX - начале XX в. саамы заимствовали более совершенную, ненецкую форму оленеводства.

Крестьянское хозяйство русских, карелов, вепсов и обеих народностей коми стало основой формирования в таежной зоне хозяйственно-культурного типа северных земледельцев. Сеяли ячмень, рожь, репу, лен. Животноводство на Севере не получило особенного развития. Урожаи и продуктивность скота были низкими. Поэтому большим подспорьем служило рыболовство. Рыбу ловили и ловят плетеными ловушками (мордами, вершами) и сетями. В озерах крупную рыбу добывали острогой в ночное время, привлекая ее огнем факелов. Рыбу солили, сушили, квасили. Промысловое значение имела охота на пушных зверей, боровую и иную дичь. Так, охотники-коми имели в лесах участки (путики), на которых устанавливали ловушки (силки и капканы). Немалое значение имела заготовка грибов (рыжиков, груздей, волнушек), лесных ягод (брусники, клюквы и др.) и трав.

Одежда северных европейских народов издавна была приспособлена к местным климатическим условиям. Саамы носили глухую одежду из оленьих шкур (печок), а также минную рубаху из холста (юпа). Позднее, в XX в., они стали использовать ненецкий тип одежды. У коми-зырян до нашего времени кое-где сохранилась охотничья промысловая одежда (лаз, лузан) в виде обшитой кожей безрукавки с несшитыми боками, подпоясываемой ремнем. Она удобна при обходе путиков и при ружейной охоте. Мужская одежда включала в свой комплекс рубаху с прямым или косым воротом, штаны, заправленные в сапоги. Лапти (из бересты) обычно носили лишь на работу. Верхней одеждой служили более или менее типичные для населения Европейской России суженный в талии зипун,

армяк, шуба и т. п. Женская одежда более красочна и нарядна. Основа ее - все та же льняная рубаша прямого покроя с рукавами. По подолу, вороту и концам рукавов рубаша бывает вышита. Поверх рубашки женщины носили сарафаны разных покроев, а также передники. Вепские женщины вместо сарафанов нередко носили полосатые юбки. Среди вышивок (не только одежды, но и полотенец, а также других предметов) нередко встречается загадочная трехчастная композиция: фигура женщины, по бокам которой изображены всадники или олени.

Основу питания местных народов (кроме саамов и ненцев) все-таки составлял хлеб, который пекли из ячменной, а чаще всего - из ржаной муки. Однако хлеба обычно на весь год не хватало, и в муку подмешивали сушеную и растолченную сосновую заболонь (подкоровой слой). В урожайные годы жители Севера ели подовый хлеб, испеченный в «русской» печи. Северные карелы пекли своеобразный кольцообразный хлеб, который еще в горячем виде насаживали на палки и выносили на мороз: такой хлеб держали на холоде. Стоило его согреть, и хлеб получал вкус и вид только что испеченного. Варили похлебку, уху. Мясо ели нечасто, главным образом по праздникам. Пекли пирога-рыбники (закрытые и открытые), калитки (небольшие открытые пирожки с кашей, горохом или мясом). Главным овощным продуктом служила репа; лишь на рубеже XVIII и XIX вв. стали появляться другие овощи: капуста, лук, морковь, а также картофель. Народы, живущие в условиях холодного климата, создавали и кушанья, отвечающие условиям быта. Таковы известные всем пельмени, несущие в самом названии указание на источник своего происхождения: пель на коми и удмуртском - ухо, нянь - хлеб. Замороженные пельмени первоначально служили зимней промысловой пищей, которую можно быстро приготовить. Большим добавком в питании были грибы и ягоды. Ягоды (бруснику, клюкву, морошку и др.) местные жители замачивали в бочках под гнетом. Грибы - солили (в слегка проваренном или сыром виде; проваренные грибы требовали для консервации меньше соли, что имело значение, так как соль была покупным продуктом). Из напитков у северян были распространены хлебный и репный квас; карелы, вепсы и народы коми также варили пиво.

Наряду с православием сохранялись языческие верования, средисказок саамов выделяется сказка олень-человек. Помимо обычного фольклора - сказок, песен, пословиц и т. п. жители Европейского Севера сохранили много преданий, например, предание о Девичьем острове на Онежском озере. Среди фольклорных произведений коми известно предание о колдуне-разбойнике Шипиче, который своей волшебной силой останавливал плывшие по реке суда и лишал способности защищаться их команды. Большой популярностью среди коми пользовались сказания о Пере-богатыре. Пера-богатырь был крестьянином и охотником (он ловил соболей шелковыми сетями), обладал очень большой силой. Ответив на вызов боярского сына, Пера борется с ним и побеждает. К наиболее ярким

проявлениям художественного гения карелов (а также и финнов) относится эпос «Калевала».

Вопросы по материалу лекции:

- 1 Назовите основные хозяйственные занятия народов Прибалтики.
- 2 Укажите особенности материальной культуры литовцев, латышей и эстонцев.
- 3 Опишите антропологический облик украинцев.
- 4 Дайте характеристику хозяйственных занятий молдаван.
- 5 Какие народы проживают на Севере Восточной Европы?

Литература:

- 1 Народы и культуры: Прибалтийско-финские народы России / Российская Академия наук; редкол. Е.И. Клементьев [и др.]. – М.: Наука, 2003. – 671 с.
- 2 Народы и культуры: Украинцы / Российская Академия наук; редкол. Н.С. Полищук [и др.]. – М.: Наука, 2000. – 535 с.
- 3 Очерки общей этнографии / АН СССР. Ин-т этнографии им. Н.Н. Миклухо-Маклая; под ред. С.П. Толстова [и др.]. Европейская часть СССР. – М.: Наука, 1968. – 480 с.
- 4 Страны и народы: Науч.-попул. геогр.- этногр. изд. в 20-ти т. [Сов. Союз. Общий обзор. Республики Прибалтики. Белоруссия. Украина. Молдавия.] / Г.М. Лаппо, В.Ю. Тармисто [и др.]. – М.: Мысль, 1984. – 351 с.

Лекция 11 Этнические сообщества Европейской России, Волго-Камья и Южного Урала

Ключевые понятия: русские, марийцы, чувашаи, удмурты, мордва, татары, башкиры.

План:

- 1 Русские.
- 2 Марийцы, удмурты, мордва.
- 3 Чувашаи, татары, башкиры.

Конспект лекции:

1 Русские. Русские говорят на языке восточнославянской подгруппы славянской ветви индоевропейской языковой семьи, имеют русский алфавит (один из вариантов кириллицы, восходящий к азбуке IX в.). В русском языке различаются два основных наречия, различия между которыми преимущественно фонетические. Так, в литературном русском языке и в северорусских говорах (в Архангельской, Пермской, Ярославской областях и др. регионах) «г» произносится твердо, в южно-русских (в Воронежской, Белгородской, Орловской областях и др. местностях) - мягко, с придыханием, как в украинском. Северорусское население «окает», ясно произнося «о» в безударном положении, а южнорусское - «акает», отчетливо произнося «а». Еще одно различие состоит в произношении окончания третьего лица глагола: твердое «т» - в северорусских говорах (идёт, идут) и мягкое - в южнорусских (идёт,

идуть). Есть и еще ряд отличий. Исследователи выделяют также средневеликорусские говоры - промежуточную полосу диалектов русского языка. К ним принадлежит московский говор, который лег в основу русского литературного языка, начавшего складываться в XIV-XVI вв. Средневеликорусские диалекты сочетают в себе черты северных и южных.

Антропологическая характеристика. Русские являются представителями большой европеоидной расы. В северных областях преобладает атлантико-балтийская малая раса. Она характеризуется высоким ростом и светлой пигментацией глаз и волос. В центральных районах Восточной Европы распространен восточноевропейский тип средневропейской расы - со значительно большей пигментацией, чем у северной группы. Население северо-восточной зоны относится к восточно-балтийскому типу беломоро-балтийской расы. У южных великороссов в антропологическом типе ощущается примесь средиземноморских и монголоидных элементов, являющихся результатами исторических контактов русских с монголоидными народами. У русских в Урало-Поволжье и Сибири монголоидные признаки выражены сильнее.

Русский народ занимался земледелием, которое имело региональные особенности. В ряде районов имели большое значение рыболовство, охота, собирательство, бортничество. Были развиты кузнечное, бондарное и другие ремесла. Типичными формами сельских поселений у русских были деревня и село. Самой распространенной разновидностью поселений в Северной и Северо-Западной Руси приблизительно с XIV в. стала деревня (первоначально малодворная). Селами в XVIII-XIX вв. считались относительно крупные сельские поселения с церквями. Имелись у русских поселения и других типов. На юге в областях расселения казачества (по Дону, Тереку, Кубани) - крупные населенные пункты с уличной или улично-квартальной планировкой именовались станицами. На севере и северо-востоке России сохранилось старинное название погост, которым обозначались административно-церковные центры группы деревень. В результате вольной крестьянской колонизации на севере Европейской России и в Сибири появились починки и займища. К более поздним видам поселений, несколько умножившимся в результате Столыпинской реформы начала XX в., относятся выселки и хутора. На севере сельские селения обычно были малодворными, им свойственна свободная или уличная планировка, дома ориентированы на реку или озеро. В центральных областях селения крупнее и располагаются на водоразделах (или просто на возвышенностях) и в долинах рек. Планировка этих населенных пунктов многообразна - уличная, улично-радиальная, улично-квартальная. Наибольшими по площади и численности жителей становились села и старые казачьи станицы. Многодворные казачьи станицы обычно располагались по берегам рек. Разнообразны одежда и жилища. В календарно-обрядовой поэзии популярны обрядовые песни. Были любимы исторические песни. Интересны русские народные сказки. В

музыкальном творчестве вокальная музыка преобладает над инструментальной. Типичной чертой было многоголосие. Среди музыкальных инструментов известность приобрели гусли, бубны, деревянные ложки. Затем распространяется балалайка, гитара. У северных великоросов хороводы были величавыми, плавными, у южных – более быстрыми, разнообразными. Городские танцы также стали распространяться в селах – кадрили, цыганочка, барыня и пр. Богатством отличается декоративно-прикладное искусство: изготовление самоваров, лубочных картинок, резьба и роспись на бересте, глиняная игрушка, хохломские изделия, гжельские, вологодское кружево и др.

2 Марийцы, удмурты, мордва. Сельские постройки марийцев, мордвы похожи на среднерусские избы. Это бревенчатые постройки под двускатной или трехскатной крышей с тремя окнами по уличному фасаду. К избе примыкают двустворчатые крытые ворота, часто украшенные резьбой. В пище типичны разнообразные пироги, открытые и закрытые, с мясной, овощной, картофельной крупяной и фруктово-ягодной начинкой. Своеобразны пироги с черемухой и калиной. Популярны народные песни. Марийцы создали особый жанр «песен печали». Марийцы были искусными резчиками по дереву. Искусно изготавливали тканые предметы – ковры, дорожки, покрывала.

3 Чуваши, татары, башкиры. Данные этносы принадлежат к тюркоязычным. Волжские булгары стали предками современных народов татар, чувашей и отчасти башкир. Народы Урало-Поволжья сохраняют черты взаимодействия двух рас – европеоидной и монголоидной. Хозяйство и материальная культура. В Среднем Поволжье — зоне смешанных лесов, где много земель с хорошими, удобными для агрикультуры почвами, уже давно сложилось комплексное земледельческое и животноводческое хозяйство. Пахотными орудиями чаще служили плуги, в том числе сабан, с передними колесами — местное изобретение, восходящее к земледельческим традициям еще болгарского времени. С помощью сабана вспахивались целинные и залежные земли. Постепенно сабан был вытеснен сохой или легким плугом промышленного изготовления. Интенсивно развивалось в Поволжье и Приуралье животноводство. У восточных башкир сложилось подвижное (кочевое, отгонное) скотоводство. Башкиры разводили крупные отары овец, табуны лошадей, стада крупного рогатого скота. Им свойственна особая любовь к коню, что соответствовало основному типу их хозяйственной деятельности, имевшей широкое распространение еще в XIX в. Распространено бортничество. Чуваши издавна выращивали хмель. Татары занимались обработкой кож, овчин, шитьем одежды и обуви. Для тюркских народов характерно умение готовить разнообразные мясные блюда: домашние колбасы (татарская и башкирская казы), чувашский шыртан (коровий желудок, начиненный мясом), фаршированная курица по-татарски, башкирский бешбармак (куски мяса с лапшой). У татар и

башкир, как и других мусульманских народов, допускается многоженство. Бытовал калым – выкуп за невесту. В башкирском фольклоре заметное место занимают героико-эпические сказания. Например о эпическом предке башкир Урал-батыре. Распространены песни о Салавате Юлаеве. Музыкальные инструменты башкир и татар – курай, т.е. тростниковая флейта, и кубыз – небольшая дудочка. У чувашей был распространен музыкальный инструмент волынка с пузырьем. Башкирские женщины знали более двадцати приемов вышивания. Татары и башкиры изготавливали ювелирные изделия, знали чеканку. Орнаментацию кожи тиснением, аппликацию.

Вопросы по материалу лекции:

- 1 Назовите традиционные ремесла татар.
- 2 Перечислите элементы народного женского костюма русских Севера.
- 3 Какие Вы знаете традиционные блюда башкир?

Литература:

- 1 Народы и культуры: Народы Поволжья и Приуралья. Коми-зыряне. Коми-пермяки. Марийцы. Мордва. Удмурты / Российская Академия наук; редкол. Н.Ф. Мокшин [и др.]. – М.: Наука, 2000. – 579 с.
- 2 Народы и культуры: Русские / Российская Академия наук; редкол. В.А. Александров [и др.]. – М.: Наука, 1999. – 828 с.
- 3 Этнография восточных славян. Очерки традиционной культуры / Ю.В. Бромлей [и др.]; под ред. К.В. Чистова. - М.: Наука, 1987. – 558 с.

Лекцыя 12 Гісторыя этнаграфічнага вывучэння Беларусі

Ключавыя паняцці: Беларусь, этнаграфічныя даследаванні, краянаўчы рух, Рускае геаграфічнае таварыства, Інстытут беларускай культуры, Е.Р. Раманаў, М.Я. Нікіфароўскі, І.А. Сербай, А.К. Сержпутоўскі, В.К. Бандарчык, А.с. Фядосік, Л.А. Малчанова, А.І. Лакотка.

План:

- 1 Накапленне этнаграфічных ведаў. Этнаграфічнае вывучэнне Беларусі ў канцы XVIII – першай палове XIX ст.
- 2 Этнаграфія Беларусі ў другой палове XIX – пачатку XX ст.
- 3 Этнаграфія Беларусі ў міжваенны перыяд.
- 4 Этнаграфія Беларусі ў другой палове XX ст.
- 5 Этнаграфія Беларусі ў канцы XX – пачатку XXI ст.

Канспект лекцыі:

1 Назапашванне ведаў аб народнай культуры беларусаў прайшло некалькі этапаў. Антычныя і візантыйскія аўтары згадвалі аб старажытным насельніцтве Беларусі. Этнаграфічныя звесткі зафіксаваліся ў летапісных крыніцах і хроніках. Запісы паслоў, падарожнікаў, мемуары, актавыя дакументы, інвентары з’яўляюцца крыніцамі этнаграфічных матэрыялаў. Сярод найбольш цікавых можна вызначыць працы М. Стрыйкоўскага, З. Герберштейна, А. Гваньіні, Я. Ласіцкага, С. Рысінскага і іншых.

Этнаграфічнае вывучэнне Беларусі мела больш прыкметныя вынікі ў канцы ХУІІ – першай палове ХІХ ст. Праца Праца А. Меера “Апісанне Крычаўскага графства або стараства” належыць да гісторыка-краязнаўчых, змяшчае некаторыя звесткі этнаграфічнага характару. Значную лепту ў апісанне народнай культуры беларусаў унеслі вядомыя літаратары, фалькларысты. Заслугоўвае ўвагі творчая спадчына і дзейнасць Я. Чачота па збіранню і вывучэнню беларускага фальклору. З. Даленга-Хадакоўскі таксама пакінуў след у збіранні перш за ўсё фальклорных тэкстаў. Я. Баршчэўскі - знакаміты аўтар працы “Шляхціц Завальня”. Этнаграфічныя звесткі сустракаюцца ў творах У. Сыракомлі на старонках кнігі “Вандроўкі па маіх былых ваколіцах”.

На мяжы ХVІІІ – ХІХ ст. праз тэрыторыю беларускіх земляў пралягалі шляхі экспедыцыі І. Ляпёхіна і У. Севергіна, у ходзе якіх звярталася ўвага на культуру насельніцтва краю. З’явіліся асобныя публікацыі фальклорна-этнаграфічных матэрыялаў у рускіх перыядычных выданнях. Істотную ролю ў станаўленні этнаграфічнай навукі адыграла стварэнне Рускага геаграфічнага таварыства (1845 г.). Распрацоўваліся спецыяльныя праграмы для збору этнаграфічных звестак Рускага этнаграфічнага таварыства, вядомы публікацыі А.Кіркора і М.Анімеле ў “Этнаграфічным зборніку”. У працы М.В. Бэз-Карніловіча “Исторические сведения о примечательнейших местах Белоруссии” адлюстраваліся некаторыя аспекты культуры беларусаў, а таксама іншых жыхароў Магілёўскай і Віцебскай губерняў. Трэба адзначыць уклад П.М. Шпілеўскага ў вывучэнне беларускай народнай культуры. У гэты перыяд меў месца некаторы ўплыў рамантызму і міфалагічнай школы на даследаванні народнай культуры беларусаў.

2 Этнаграфія Беларусі ў другой палове ХІХ – пачатку ХХ ст. Даследаванне этнаграфіі беларусаў у другой палове ХІХ – пачатку ХХ ст. адбываліся ў змяніўшыхся гістарычных і соцыякультурных абставінах. Дзейнасць І. Насовіча звязана з вывучэннем мовы насельніцтва краю, стварэннем слоўнікаў. Вызначэнне этнічных межаў беларусаў, хаця і з некаторымі скажэннямі, адбывалася на картах і атласах Р. Эркорта, А. Рыціха і інш. Праз асобныя паветы праходзілі этнаграфічныя экспедыцыі С. Максімава, П. Чубінскага. Мясцовы перыядычны друк выступае каштоўнай этнаграфічнай крыніцай. Стварэнне Паўночна-Заходняга аддзела Рускага геаграфічнага таварыства (Вільня, 1867 г.) спрыяла далейшым даследаванням. Неабходна звернуцца да прац П. Бяссонава, М. Дзмітрыева. Культура і побыт беларусаў знайшлі адлюстраванне на старонках выдання “Живописная Россия”. “Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами Генерального штаба” і “Опыт описания Могилевской губернии” належаць да значных этнаграфічных крыніц, створаных у гэты перыяд. Адлюстраванне побыту беларусаў мелася ў працах Ю. Крачкоўскага, А. Семянтоўскага.

Шматлікімі былі публікацыі П.В. Шэйна, трэба вызначыць стварэнне ім сеткі карэспандэнтаў для збірання фальклорна-этнаграфічных матэрыялаў. Складана пераацаніць значэнне дзейнасці Е.Р. Раманава (нар. у Беліцы, 1955 - 1922) для станаўлення і развіцця этнаграфіі Беларусі. Этнаграфічныя аспекты можна знайсці ў навуковай спадчыне М.В. Доўнар-Запольскага. Працы М.Я. Нікіфароўскага звязаны з этнаграфічнай характарыстыкай перш за ўсё Віцебшчыны, даследаваннем беларускай дэманалогіі. Вывучэнне народнай культуры беларусаў працягвалася М. Янчуком, І. Сербавым, А.Я. Багдановічам, У. Дабравольскім. Беларускі фальклор зафіксаваны ў зборніках М. Федароўскага. Я.Ф. Карскі быў даследчыкам мовы, этнічнай гісторыі, традыцыйнай культуры беларускага этнасу. Эвалюцыйны накірунак у этнаграфічнай навуцы Беларусі адбіўся ў навуковых працах асобных аўтараў. У пачатку XX ст. шырока разгарнулася дзейнасць мясцовых таварыстваў аматараў гісторыі і культуры беларусаў, што мела істотнае значэнне для развіцця этнаграфічнай навукі. Аднаўленне дзейнасці Паўночна-Заходняга аддзела Рускага геаграфічнага таварыства прыпадае на 1910 г. Праводзілася даследаванне гісторыі этнаграфічнага вывучэння Беларусі рускім вучоным А. Пыпіным.

3 Этнаграфія Беларусі ў міжваенны перыяд. Этнаграфія Беларусі пасля рэвалюцыйных пераўтварэнняў змяніла свае арыенціры. Першапачаткова арганізацыя вывучэння культуры і побыту насельніцтва Беларусі адбывалася па-за яе межамі (адкрыццё Беларускага народнага універсітэта ў Маскве. “Курс беларусазнаўства”).

Змянілася арганізацыя этнаграфічнай працы ў 1920-ыя гады. Вялізную ролю аказвала ўтварэнне Інстытута беларускай культуры (1922 г.). Этнаграфічныя матэрыялы друкаваліся на старонках часопіса “Наш край”. Прыкметным быў уплыў кразнаўчага руху на развіццё этнаграфіі. Павысілася роля музеяў у збіранні этнаграфічных матэрыялаў. Беларускі музей у Вільні – асобная старонка ў развіцці этнаграфічнай навукі. Найбольш актыўнай была дзейнасць А.К. Сержпутоўскага, І.А. Сербавы, А. Шлюбскага, У. Дабравольскага. Вывучэнне культуры і побыту беларусаў выконвалася з пазіцый марксізму, хаця кароткі час прасочвалася і немарксісцкая плыня ў этнаграфіі Беларусі. Цікавыя працы М. Нікольскага па пытаннях традыцыйных вераванняў і абрадаў беларусаў. Асаблівасці этналагічнай работы ў канцы 1920-х - 1930-ыя гады (згортванне даследаванняў і інш.).

4 Этнаграфія Беларусі ў другой палове XX ст. Беларуская савецкая этнаграфія імкліва і эфектыўна развівалася ў 1950-ыя – 1980-ыя гады. У 1957 г. быў утвораны Інстытут этнаграфіі, мастацтвазнаўства і фальклору АН БССР. Быў створаны комплекс прац па гістарыяграфіі этнаграфіі Беларусі (В.К. Бандарчык). Этнагенез і этнічная гісторыя беларусаў знайшла свае асвятленне ў працах беларускіх савецкіх этнографіаў. Даследаванне гаспадаркі, традыцыйнай матэрыяльнай і духоўнай культуры

беларусаў дарэвалюцыйнага і савецкага перыядаў базіраваўся на шырокіх экспедыцыйных матэрыялах. Было праведзена гісторыка-этнаграфічнае раяніраванне матэрыяльнай культуры беларусаў. Значна пазней пачалося вывучэнне культуры і побыту гарадскога насельніцтва Беларусі, прадстаўнікоў розных прафесійных і полаўзроставых груп. Значнай лептай у этнаграфічную характарыстыку беларускай народнай культуры сталі працы І. Браіма, В. М. Бялявінай, Г. І. Каспяровіч, І. П. Корзуна, Г. М. Курыловіч, Л. А. Малчанавай, Л. І. Мінько, М. Ф. Піліпенкі, Л. В. Ракавай, І. У. Чаквіна і іншых. Уклад беларускіх фалькларыстаў, мастацтвазнаўцаў, антрапологаў, музыколагаў і іншых спецыялістаў у вывучэнне этнаграфіі Беларусі. Ідэйна-метадалагічныя абмежаванні з'яўляліся прычынай тэндэнцыйнасці навуковых даследаванняў у галіне этнаграфіі савецкага часу. Дасягненні беларускіх савецкіх этнографістаў у вывучэнні беларускай народнай культуры (абагульняючыя і спецыяльныя працы). Звесткі аб культуры і побыце беларусаў на старонках энцыклапедыі “Этнаграфія Беларусі” (1989 г.). Стварэнне Музея народнай архітэктуры і побыту і шматлікіх этнаграфічных экспазіцый у іншых музеях БССР паўплывала на папулярызаванне нацыянальных традыцый беларусаў.

5 Этнаграфія Беларусі ў канцы ХХ – пачатку ХХІ ст. Этнаграфічныя даследаванні Беларусі на сучасным этапе (1990-ыя – пачатак ХХІ ст.) атрымалі новыя ўмовы для свайго далейшага развіцця, былі пастаўлены новыя навуковыя задачы. Абагульняючыя і спецыяльныя працы па беларускай этналогіі сістэматычна выходзілі на працягу 1990-х – пачатку 2000 гг. З'явіліся фундаментальныя працы “Беларусы” (1998 г.), шматтомнае выданне “Беларусы”. Этнолагі звярнулі ўвагу на распрацоўку пытанняў культуры і побыту этнічных меншасцей Беларусі. Выковалася вывучэнне гарадскога насельніцтва Беларусі. Значнымі вехамі ў развіцці этналогіі Беларусі сталі працы Г. І. Каспяровіч, І. У. Чаквіна па праблемах этнагенезу і этнічнай гісторыі беларусаў, даследаванне гаспадарчай дзейнасці беларусаў. Асвятленне народнага дойлідства Беларусі знайшло адбітак у працах А. І. Лакоткі. Асобныя аспекты матэрыяльнай культуры беларусаў асвятляліся на старонках прац Т. А. Навагродскага, Л. І. Маленка, В. А. Лабачэўскай і іншых. Вывучэнне сямейнага і грамадскага побыту, абраднасці беларусаў, традыцыйных ведаў і вераванняў і інш. (Курыловіч Г. М., Кухаронак Т. І., Ракава Л. В., І. І. Калачова і інш.). Вывучэнне народнага мастацтва і фальклору актуальна і на сучасным этапе (Я. М. Сахута і інш.). Гарадская этнаграфія раскрываецца ў працах Г. І. Каспяровіч, В. М. Бялявінай, А. Р. Яшчанка, Т. А. Шкрабай, Н. В. Корнікавай. Новыя метады даследаванняў у працах па беларускай этналогіі.

Пытанні па матэрыялу лекцыі:

- 1 Вызначыце асноўныя этапы этнаграфічных даследаванняў Беларусі.
- 2 Ахарактарызуйце ўклад В. К. Бандарчыка ў развіццё гістарыяграфіі беларускай этнаграфіі.

3 Якія рысы характэрны для першых этапаў станаўлення і развіцця этнаграфічнай навукі на Беларусі?

4 Які ўклад унеслі савецкія этнографы ў развіццё этнаграфічнай навукі?

5 Якія тэндэнцыі можна прасачыць у развіцці этнаграфіі (этналогіі) Беларусі на сучасным этапе?

6 Ахарактарызуйце навуковую спадчыну М.Я. Нікіфароўскага.

Літаратура:

1 Бандарчык В.К. Гісторыя беларускай этнаграфіі XIX ст. – Мн., 1964.

2 Бандарчык В.К. Гісторыя беларускай этнаграфіі. Пачатак XX ст. – Мн., 1970.

3 Бандарчык В.К. Гісторыя беларускай савецкай этнаграфіі. – Мн., 1970.

Серыя “Беларусы” Т. 3. Бандарчык В.К. Гісторыя этналагічнага вывучэння. Мн., 1999.

Лекцыя 13 Беларусы: агульная характарыстыка

Ключавыя паняцці: беларусы, дыяспара, мова, дыялект, антрапалагічны тып.

План:

1 Колькасць і рассяленне ў свеце.

2 Моўная характарыстыка.

3 Антрапалагічная характарыстыка.

Канспект лекцыі:

1 Колькасць і рассяленне ў свеце. Зараз амаль трэцяя частка беларусаў жыве за межамі сваёй рэспублікі. Дакладна даведацца аб іх колькасці ў розных краінах складана. Вялікая колькасць беларусаў пражывае ў Расійскай федэрацыі, на Украіне, у Казахстане, Латвіі, Літве, Акрамя таго, 600 (а па некаторых даных - 800) тыс. выхадцаў з Беларусі асела на Амерыканскім кантыненте - у ЗША, Канадзе, Аргенціне, Бразіліі, Уругваі, Парагваі, Чылі. Больш за 200 тыс. беларусаў жыве ў суседняй Польшчы, дзесяткі тысяч - у Англіі, Германіі, Францыі, Чэхіі, Славакіі, далёкай Аўстраліі.

2 Моўная характарыстыка. Важнейшыя фанетычныя, граматычныя і лексічныя рысы, што надаюць спецыфіку сучаснай беларускай мове, узніклі ў 13-14 ст. У галіне фанетыкі асаблівасцямі з’яўляюцца; дзеканне і цеканне (дзед, дзеці, маці, цётка), цвёрды гук «р» (гразь, бяроза, прама); зацвярдзенне губных у канцы слоў і перад «ј» (голуб, сем, сям’я); наяўнасць якання (вясна, зямля, сястра). З ліку марфалагічных рыс варта адзначыць наступныя: канчатак «-ам» у творным склоне адзіночнага ліку назоўнікаў мужчынскага роду на -а (дзядзькам, старастам); канчатак «-ы» ў назоўным склоне множнага ліку назоўнікаў ніякага роду (азёры, вокны, сёлы); канчатак «аў» у родным склоне множнага ліку назоўнікаў жаночага і ніяка-га роду (бітваў, брытваў, пісьмаў); канчатак «-і(-ы)» у прыметніках назоўнага склону адзіночнага ліку мужчынскага роду (добры, новы, сіні);

канчатак «-ім(-ым)» прыметнікаў і неасабовых займеннікаў у месным склоне адзіночнага ліку (аб маладым, аб маім); адсутнасць прыстаўнога «н» пры займенніках «ён», «яна», «яно», «яны» ва ўскосных склонах пасля прыназоўнікаў (у яго, з ім, у іх); інфінітывы на «-гчы» дзеясловаў з асновай на заднеязычныя (бегчы, легчы, магчы); нескарочаная часціца «ся» ў формах дзеяслова (баюся, дзіўлюся, смяяліся).

Шэраг рыс аб'ядноўвае беларускую мову з ўкраінскай і адрознівае ад рускай. Слоўнікавы састаў беларускай мовы базіруецца на трох асноўных гістарычных пластах: агульнаславянская і агульнаўсходнеславянская лексіка, уласнабеларускія новаўтварэнні і запазычанні. Агульнаславянская лексіка ўтварае ядро слоўнікавага саставу беларускай мовы, яна ўключае назвы з'яў прыроды (вечер, гром, дождж), рэльефу і мясцовасці (гара, лес, поле), адрэзкаў часу (дзень, ноч, зіма), выкапняў (гліна, жалеза, соль), раслін (бярэза, дуб, ліпа), птушак і жывёлін (варона, воўк, мядзведзь), частак чалавечага цела (галава, нага, рука), ступеняў сваяцтва (брат, сын, унук), паняццяў гаспадарчай дзейнасці (барана, гумно, жыта), пачуццяў і духоўных здольнасцей чалавека (воля, радасць, розум), дзеянняў і працэсаў (браць, насіць, хадзіць), прымет-якасцей (белы, новы, чысты) і інш. Большая частка такіх слоў агульная для ўсёй славянскай моўнай тэрыторыі, адрозненні паміж імі толькі ў вымаўленні.

Сучасная беларуская мова існуе ў літаратурнай і дыялектнай формах. Літаратурная мова грунтуецца на цэнтральна-беларускіх гаворках, але ў працэсе свайго развіцця сінтэзавала характэрныя для большай часткі беларускіх гаворак фанетычныя, граматычныя і лексічныя рысы і цяпер поўнасьцю не суадносіцца з якім-небудзь адным тэрытарыяльным дыялектам. Дыялектная беларуская мова ўключае асноўны масіў народных гаворак (вылучаюцца паўночна-ўсходні і паўднёва-заходні дыялекты) і так званую палескую групу гаворак.

3 Антрапалагічная характарыстыка. У 1956 В.В. Бунак выдзеліў сярод беларусаў два асноўныя антрапалагічныя тыпы: верхне-дняпроўскі, да якога належыць насельніцтва паўночна-заходніх, паўночных і паўночна-ўсходніх раёнаў рэспублікі, і палескі, што ўключае жыхароў Палесся. Першы характарызуецца сярэднім ростам, светлым колерам скуры, адносна светлымі вачамі і валасамі, сярэднешырокім нізкім тварам з прамой або ўвагнутай спінкай носа і сярэднегустой барадой. Другі тып адрозніваецца больш цёмным колерам вачэй і валасоў, радзей сустракаецца ўвагнутая спінка носа. Выкапнёвыя рэшткі шкілетаў з курганных могілнікаў 10-13 ст. сведчаць пра значнае падабенства розных груп насельніцтва з тэрыторыі Беларусі. Супастаўленне выкапнёвых рэштак шкілетаў насельніцтва 11 - 14 ст. і 18-19 ст. сведчыць аб пераемнасці фізічнага тыпу ў пакаленнях (напрыклад, ідэнтычныя прапорцыі твару). На Беларусі, як і на большай частцы тэрыторыі Еўропы, за апошніяе тысячагоддзе форма галавы змянялася з падоўжанай (даліхакефальнай) да акруглай (брахікефальнай, т. зв. працэс

брахікефалізацыі); менш масіўным стаў шкілет (працэс грацылізацыі). У апошняе стагоддзе ў беларусаў, як ўсім свеце, назіраецца працэс аксілірацыі (больш інтэнсіўны рост цел даўжыню, больш ранняе выпява арганізма), таму сучасныя пакале больш рослыя, чым пакаленні пачатку 20 ст. Назіраецца падабенства антрапалагічных тыпаў беларусаў з рускімі, украінцамі, літоўцамі і латышамі ў сумежных з адпаведнымі краінамі раёнах, што абумоўлена этнічнымі і генетычнымі сувязямі ў кантактных зонах.

Даследаванні групы антрапалагаў БССР, распачатыя ў 1966г., удакладнілі антрапалагічную характарыстыку беларусаў. У напрамку з Паўднёвага Захаду на Паўночны Ўсход назіраецца нязначнае паслабленне еўрапеоідных рыс: больш нізкая і шырокая пераносіца, часам сустракаюцца змешаныя адценні колеру вачэй - цёмна-блакітныя, шэрыя, зеленаватыя і нават карычневые. Сярод насельніцтва Віцебскай вобласці часта сустракаюцца больш светлыя адценні валасоў і падоўжаная форма галавы, больш рослыя масіўныя індывіды з падоўжанымі прапарцыямі цела (больш доўгімі рукамі і нагамі адносна тулава). У падлеткаў некалькі пазней пачынаецца і заканчваецца выпяванне арганізма. Аднак гэтыя адрозненні і невялікія, і ўсе лакальныя антрапалагічныя варыянты звязаны паміж сабой узаемапераходамі. Тэрытарыяльнае размеркаванне асаблівасцей будовы цела, груп крыві, асноўных расавадыягнастычных, дэрматагліфічных (варыяцыі скураных малюнкаў на далонях і ступнях) і аданталагічных (структурныя асаблівасці зубной сістэмы) прыкмет дазваляе аднесці беларусаў да ўсходнееўрапейскага варыянта еўрапеоіднай расы.

Пытанні па матэрыялу лекцыі:

- 1 Дайце характарыстыку дынамікі колькаснага складу беларускага этнасу ў наваейшы час.
- 2 Вызначыце фактары, якія ўплывалі на рассяленне беларусаў у свеце.
- 3 Якія дыялектныя зоны мае беларуская мова?
- 4 Якія найбольш характэрныя антрапалагічныя рысы ўласцівыя беларусам?

Літаратура:

- 1 Белорусы. М., 1998 (серия «Народы и культуры»).

Лекцыя 14 Грамадскія традыцыі беларусаў

Ключавыя паняцці: абшчына, талака, бонда, сябрына, Каляды, Масленіца, Гуканне вясны, Купалле, Зажынкi, Дажынкi.

План:

- 1 Сельская абшчына. Абшчынныя звычаі.
- 2 Традыцыйныя каляндарныя абрады беларусаў.

Канспект лекцыі:

- 1 Сельская абшчына. Абшчынныя звычаі. *Абшчына* - адна з форм сацыяльнай арганізацыі людзей. Узнікла ў першабытным грамадстве -

спачатку складалася з кроўных родзічаў і характарызавалася калектыўнымі вытворчасцю і ўласнасцю на сродкі вытворчасці, поўнай роўнасцю яе членаў. Развіццё вытворчых адносін, павелічэнне прадукцыйнасці працы ў выніку грамадскага раздзялення працоўнай дзейнасці, узнікненне класаў і дзяржавы прывяло да паступовага распаду родавай абшчыны. У класавых дакапіталістычных грамадствах абшчына была адной з ніжэйшых сацыяльных ячэек, арганізаваных паводле саслоўнага і тэрытарыяльнага прынцыпу з поўным ці частковым самакіраваннем і калектыўным валоданнем некаторымі сродкамі вытворчасці, напрыклад, зямлёй. У сярэднія вякі суседская (тэрытарыяльная) абшчына аб'ядноўвала галоўным чынам сялянскае насельніцтва і была характэрнай для многіх еўрапейскіх краін.

На Беларусі суседская абшчына называлася *грамадой*. Складалася з аднаго або некалькіх сельскіх пасяленняў, валодала ворнай зямлёй, пашамі, ляснымі ўгоддзямі і інш. Мела органы самакіравання (сельскі сход), выбарных асоб (стараста, лаўнікі, дзесяцкія); існаваў абшчынны суд. У межах абшчыны рэгуляваліся адносіны паміж сялянамі, размяркоўваліся цяглавыя павіннасці, назапашвалася і перадавалася з пакалення ў пакаленне сацыяльна значная інфармацыя, каштоўныя традыцыі і г. д. Адносіны ў сялянскай Абшчыне рэгламентаваліся грамадскай думкай і звычайным правам, якое часта падмацоўвалася дзяржаўным правам. Характэрнымі рысамі грамадскага побыту абшчыны былі каляндарныя святы і звычаі (каляды, купалле, талака, вячоркі, масавыя ігрышчы і інш.). Абшчына ўплывала і на побыт сялянскай сям'і, яе звычаі і абрады. Развіццё феадалізму, якое суправаджалася ўзмацненнем прыгоннай сістэмы і знішчэннем калектыўнай уласнасці на сродкі вытворчасці, вяло да зніжэння сацыяльнай значымасці сялянскіх абшчын, і яны паступова ператварыліся ў бяспраўныя прыдаткі дзяржаўнага апарату. Гэты працэс на Беларусі паскорыўся пасля аграрных і адміністрацыйна-тэрытарыяльных рэформ 16 ст. Разам з тым у перыяд позняга феадалізму (17 - 18 ст.) абшчынныя формы адносін захаваліся ў арганізацыі валасцей (на Усходзе Беларусі), копных сходаў і судоў, сельскіх грамад, дварышчаў і інш. З пранікненнем у сельскую гаспадарку капіталістычных форм вытворчасці (19 ст.) пачалося канчатковае разбурэнне абшчынных адносін і арганізацый. Абшчынныя звычаі: талака, бонда, сябрына.

Талака - даўні народны звычай калектыўнай дапамогі ў гаспадарчых работах у беларусаў і інш. славянскіх народаў. Звычайна на адзін дзень запрашалі сваякоў, суседзяў, аднавяскоўцаў для тэрміновай ці працаёмкай работы, якая вымагала многа работнікаў і цягла: зрубіць хату, скасіць сена, зжаць жыта, выбраць бульбу, вывезці лес, гной на поле і інш. Памагалі найперш пагарэльцам, удовам, салдаткам, бясконным. Талака звычайна заканчвалася застоллем, спяваннем талочных песень. У гэтым звычай выяўляюцца рысы старажытнага калектывізму і рэшткі абшчыннага

побыту. У час прыгону паны выкарыстоўвалі народны звычай і ўводзілі прымусовыя талокі для выканання тэрміновых сельскагаспадарчых работ звыш абавязковых сялянскіх павіннасцей, т. зв. згоны, гвалты.

Бонда - беларускі народны звычай частавання блізкіх і аднавяскоўцаў свежыной, а таксама хлебам, садавінай, агароднінай новага ўраджаю. Дзяліліся мясам дамашняй і забітай у час палявання дзікай жывёлы, рыбай, мёдам (у час яго выбірання з вулляў). Звычай сведчыць пра існаванне ў старажытнасці калектыўнай (абшчыннай) гаспадаркі і грамадскай уласнасці. У наш час страціў сваю назву, але па-ранейшаму захоўваецца як народная традыцыя калектыўных узаемаадносін.

Сябрына - народны звычай сумеснага карыстання сенажаццю, пашай, пчоламі, падоранай жывёлай і г. д. Саўладальнікаў маёмасці называлі сябрамі. Характэрнымі рысамі адносін паміж імі была дружба і ўзаемадапамога. Звычай сябрына, як і бонда, патранімічнага паходжання. Была найбольш пашырана ў 14-16 ст. на поўдні Беларусі. Рэшткі сябрыны захаваліся да пачатку 20 ст.

2 Традыцыйныя каляндарныя абрады. Традыцыйная каляндарная абраднасць беларусаў мае аграрную аснову, звязана з народным каляндаром. У каляндарнай абраднасці вылучаюць чатыры цыклы: веснавы, летні, восеньскі і зімовы. Ахарактарызуем некаторыя каляндарныя абрады.

Каляды – народнае зімовае свята дахрысціянскага паходжання. У гадавым крузе народных аграрных абрадаў і святкаванняў храналагічна займала першае месца. Царква прымеркавала да старажытных каляд рэлігійныя свята нараджэння Хрыста і вадохрышча, таму за калядамі замацаваўся час з 24 снежня па 6 студзеня (с. ст.) уключна. Для абраднасці каляд характэрны тры абрадавыя вячэры (куцці): посная (вялікая) спраўляецца перад першым днём свята, багатая (тоўстая, шчодрая, мясная) перад Новым годам і посная (галодная, вадзяная) перад вадохрышчам. Абавязковай стравай была ўласна куцця — ячная каша. У час каляд наладжвалі калядаванне, варажбу, шматлікія забавы, гульні, спявалі калядныя песні, у якіх віншавалі гаспадароў хаты, жадалі ім добра і заможнасці, услаўлялі іх працавітасць і шчодрасць, дабрадушна кпілі з малалеткаў, дзеда ці старой.

Калядаванне - народны традыцыйны звычай хаджэння каляднікаў па хатах на каляды з выкананнем велічальных калядных песень, тэатралізаваных сцэнак, пераапрапаннем у «казу», «мядзведзя», «кабылу», «жорава». За гэта каляднікам давалі дарункі (сала, каўбасы). У аснове калядавання - старажытная аграрная абраднасць, агульным прызначэннем якой было паскарэнне надыходу цяпла (паводле нар. выразу «ад каляд сонца паварочвала на лета») і забеспячэнне добрага ўраджаю ў новым гаспадарчым годзе пры дапамозе магічных дзеянняў. Як рэшткі зімовых язычніцкіх святкаванняў калядаванне забаранялася царквой. З цягам часу яно набыло характар забавы. У калядныя дні, у вечар перад Новым годам

(с. ст., на другую куццю, якая ў народзе называлася багатай, шчодрай, тоўстай, мясной), адбывалася шчадраванне: дзяўчаты хадзілі па хатах са «шчодрай» (прыгожай дзяўчынай, якую апраналі ў святочнае адзенне, а на галаву надзявалі папяровы вянок з разнаколернымі стужкамі) і выконвалі шчадроўскія песні (вельмі блізкія да калядных песень), якія ўслаўляюць гаспадара, гаспадыню, іх дзяцей.

Масленіца - старажытнае перадвеснае свята ў славянскіх народаў, звязанае з культам прыроды (адраджэннем пладаносных сіл зямлі). Лакальная назва масленка, сырніца. Асноўная накіраванасць абраднасці масленіцы — провады зімы, паскарэнне прыходу вясны, забеспячэнне багатага ўраджаю і дастатку ў хаце. Святкавалі масленіцу некалькі дзён. У вёсцы яна звычайна пачыналася ў чацвер. Царква прымеркавала масленіцу на нядзелю перад вялікім постам. На масленічным тыдні ў дзень т. зв. святога Уласа ў некаторых мясцінах Беларусі аб'язджалі маладых коней і валоў. У гэты ж дзень моладзь наладжвала гушканне на арэях (магічны сэнс гушканняў - каб лён доўгім рос), каталася на санках, спявала масленічныя песні. Тэматыка іх працоўна-земляробчая, а таксама жартоўна-бытавая і гарэзліва-любоўная. На Беларусі на масленіцу адведвалі бабку-павітуху. Існаваў звычай цягання хлопцамі «калодкі» па сяле з абавязковым заходам у хату, дзе была сталая дзяўчына; яна павінна была пачаставаць іх. Не прыпыніцца з «калодкаю» перад хатаю дзяўчыны лічылася знявагай для яе. Вядомы і іншыя звычаі. У панядзелак на масленічным тыдні збіраліся жанчыны, прывязвалі да «калодкі» адзін канец папрукі ці пояса, а другі канец - да халастога хлопца, які сустрэўся ім, як бы ў пакаранне за тое, што ён не ажаніўся за мінулы мясаед (перыяд пасля каляд). Калі хлопец не хацеў цягаць «калодку» за сабою ўвесь дзень, ён мусіў адкупіцца. Тое ж адбывалася і з дзяўчатамі. Заканчвалася масленіца «запускамі» («запустаі») на малочнае. У нядзелю, калі арганізоўваліся «запускі», на вячэру гатавалі толькі малочныя стравы, сярод якіх важную ролю адыгрывалі сыр, масла, тварог з малаком. На масленіцу абавязкова пяклі бліны. Традыцыі масленіцы захаваліся ў святкаванні провадаў зімы.

Гуканне вясны - старажытны язычніцкі абрад; першае па часе веснае свята. У асобных месцах пачыналася 1 сакавіка с. ст. (на хрысціян-скае свята Аўдакеі), усюды - з 25 сакавіка на благавешчанне). Удзельнікі абраду выходзілі на высокае месца (горку, бераг ракі, возера, куды звычайна збіралася моладзь), раскладалі вогнішчы (на Магілёўшчыне палілі ўсякае смецце - ачышчалі зямлю, на Гомельшчыне запаленае кола на пляце пускалі па рацэ - водгалас культу сонца), спявалі вяснянкі, вадзілі карагоды, якія выконвалі магічную функцыю («Дзе карагод ходзіць, там жыта родзіць»). У свята гуканне вясны пранік і культ расліннасці: ушанаванне бярозы (звычай кідаць на бярозу кастрыцу і інш.). Сляды аграрна-магічнай функцыі хлеба захаваліся і ў печыве, якое рабілі ў выглядзе птушак (жаўрукоў, буслоў). З хлебам звязаны і звычай закопваць

у зямлю гаршчок кашы - своеасаблівая ахвяра зямлі. Сярод іншых дзеянняў абрадавага характару - гушканне на арэлях, звычай «заскоквання», «затанцоўвання» вясны (на Салігоршчыне), абход двароў. Паступова абрад гукання вясны ператварыўся ў прыгожае свята, забаву моладзі і ў такім выглядзе дайшоў да нашых дзён.

Камаедзіца - старадаўняе свята, якое спраўлялі ў пачатку вясны, калі заканчвалася спячка мядзведзя і ён вылазіў з бярлогі. Ёсць сведчанне, што ў 19 ст. яно адбывалася ў сакавіку перад хрысціянскім святам благавешчання. На камаедзіцу гатавалі і елі гарохавую кашу - т. зв. камы (адсюль назва), сушаны рэпнік, аўсяны кісель. Гэтыя стравы лічыліся любімай ежай мядзведзя і былі абрадавымі стравамі святочнага абеду, пасля якога сяляне клаліся на палаці і пёраварочваліся з боку на бок, імітуючы звычкі мядзведзя. Свята камаедзіца дахрысціянскага паходжання. Яго вытокі звязаны з татэмізмам. Камаедзіца - водгалас пакланення мядзведзю, яго шанавання. Абрадавымі дзеяннямі імкнуліся ўлагодзіць, задобрыць звера. Свята камаедзіца зафіксавана на Бягомлынчыне, дзе былі вялікія лясы, у якіх вялося многа мядзведзяў, і яны часам шкодзілі свойскай жывёле, выклікалі страх у людзей. У 19 ст. свята страціла ранейшы сэнс, стала традыцыйнай забавай. У апошняй чвэрці 19 ст. яно зусім знікла з побыту.

Валачобніцтва. Валачобнікі - асобы, якія выконвалі абрады валачобнага свята. Лакальныя назвы валачоннікі, лалоўнікі. У даўні час свята адзначалі перад пачаткам веснавых земляробчых работ, а ў больш далёкім мінулым ім пачынаўся новы год. Для выканання абрадаў ствараўся валачобны гурт. Галоўным у гурце быў пачынальнік (запывала). Ён пачынаў святочную валачобную песню і спяваў усе яе радкі. Пачынальнікам выбіралі добрага гаспадара, спевака, які дасканалы ведаў святочныя абрады, валачобныя песні, віншавальныя арацыі. Важным чынам у гурце быў музыка. Ён суправаджаў спяванне іграй на скрыпцы (часам было два музыкі: адзін іграў на скрыпцы, другі - на дудзе). Асобны чын - механоша. Ён насіў «валачобнае» - святочныя дарункі гурту. Астатнія валачобнікі называліся падхватнікамі. Іх абавязак - спяванне хорам пасля кожнага радка валачобнай песні, прапетага пачынальнікам, яе прыпеву (рэфрэна). Звычайна рэфрэн спяваўся гучна, узнёсла, надаючы песні радасны, святочны характар. Колькасць падхватнікаў вызначала велічыню гурту, у склад яго часам уваходзіла да 20 чалавек. У пачатку свята гурт абыходзіў усе сялянскія двары па парадку, становіўся па кожным перад акном хаты і спяваў. Гурт велічаў і славіў гаспадара, яго працу, зычыў плёну на ніве, прыплоду ў статку, шчасця ўсёй сям'і. Большасць песень адрасавалася гаспадару, у іх услаўлялася яго руплівасць, дбайнасць. Велічалі і ўслаўлялі таксама гаспадыню як мудрую мужаву дарадчыцу і памочніцу, незамужнюю дачку, нежанатага сына. Валачобныя песні адлюстроўвалі ўсе этапы гаспадарчых заняткаў, паэтызавалі сялянскі двор, ніву. Валачобныя песні - адзін з самых высокамастацкіх жанраў

беларускай народнай паэзіі земляробчага календара. Праспяваўшы звернутыя да членаў сям'і песні, валачобнікі гаварылі імправізаваныя віншаванні. Пасля гэтага гаспадар або гаспадыня адчынялі акно, дзякавалі і давалі ім абрадавы дарунак - валачобнае (яйкі, сыр, каўбасы). Кароткай песняй або некалькімі словамі гурт дзякаваў за дар і жадаў сям'і ўсялякіх даброт. Пасля абходу ўсіх двароў валачобнае дзялілі паміж удзельнікамі гурту. Валачобным абрадам у мінулым надавалася важнае значэнне. Лічылі, што яны спрыяюць ураджаю, дабрабыту сям'і, засцерагаюць ад розных нягод. Аб земляробчым характары валачобнага свята і абрадаў сведчыць і змест песень і тое, што валачобнікаў часам называлі ралёшнікамі (ад слова ралля). Назва паходзіць ад старажытнага тэрміна «валачоба», што значыла «баранаванне». Іншы раз валачобнікаў называлі кукольнікамі (кукобнікамі). Гэтыя валачобнікі насілі шырокую нізкую скрыню з векам, у дне якой былі калочкі з насаджанымі на іх фігуркамі конікаў, абшытымі сукном рознага колеру. У час выканання валачобных песень скрыню рухалі наперад і назад, і фігуркі круціліся. У некаторых выпадках музыку ў гурце называлі скамарохам.

Старажытнае валачобнае свята пачало знікаць з побыту ўсходнеславянскіх народаў у познім сярэднявеччы ў сувязі з узмацненнем хрысціянскай царквы і зменамі ў календары (пераносам пачатку новага года з вясны на зіму). Як старажытнае святкаванне яно захоўвалася пераважна на Беларусі, асабліва на яе Поўначы і ў цэнтральнай частцы. Пад уплывам царквы валачобнае святкаванне было прымеркавана да хрысціянскага свята вялікадня і атрымала яго назву, але старажытныя найменні даўніх святочных абрадаў, песень, іх выканаўцаў і святочнага дарунка асталіся ранейшыя, дахрысціянскія. Адначасова з новай назвай валачобнага святкавання ў ім адбыліся і змены. Сялянскія двары сталі абыходзіць у межах царкоўнага прыходу, спраўляць абрады ў пачатку вялікадня. У валачобных песнях ўвайшлі элементы хрысціянскай міфалогіі. Змяніўся і полаўзроставы склад валачобнага гурту. Раней валачобнікамі былі толькі мужчыны, пазней абрады сталі выконваць і жанчыны, а ў канцы 19 - пачатку 20 ст. нават дзеці. У гэты час сувязь валачобных абрадаў з хрысціянскай рэлігіяй аслабляецца, змяняецца змест валачобных песень, змяняецца роля і значэнне ў іх хрысціянскіх элементаў. Валачобныя абрады і песні пачалі траціць рэлігійныя рысы. Далейшыя змены ў валачобніцтве адбыліся ў савецкі час. У многіх мясцовасцях яно знікае, а там, дзе яшчэ захоўваецца, абрады спраўляюць звычайна малымі групамі. Традыцыйны падзел абрадавых роляў у гурце ўжо неабавязковы. Валачобнікі абыходзяць толькі двары сваёй вёскі ці вуліцы або свайго канца вёскі. Валачобніцтва страціла рэлігійныя рысы і захоўваецца ў сучасным побыце некаторых вёсак як вясновая гульня-забава.

Юр'я, Юрай - старадаўняе гадавое свята земляробчага календара. Адзначалася 23 красавіка с. ст. ў гонар заступніка жывёлы і гаспадаркі Юр'я. Да Юр'евага дня прымяркоўваўся першы выган статка ў поле, «на

юр'еву расу», якой у народных вераваннях надавалася цудадзейная моц. Вечарам напярэдадні Юр'я ўпершыню выводзілі на начлег коней: лічылася, што Юр'я замыкае ваўкам раты і конскі статак з гэтага дня не рызыкуе стаць ахвярай драпежнікаў.

На Юр'ю здзяйсняўся абрадавы абход палёў, варажылі пра будучы ўраджай; з Ю'ям звязвалася шмат атрапейных (ахоўных) і прадудцыравальных абрадаў. Магічнымі захадамі суправаджаўся раніцай 23 красавіка выган статка ў поле. Гаспадар тройчы абходзіў статак з запаленай грамнічнай свечкай. Гаспадыня абкурвала «жывоцінку» святаянскімі зёлкамі. Пастух лёгка сцёбаў кожную жывёліну асвечай на вербніцу вярбінкай. На Магілёўшчыне тройчы абходзілі вакол коміна з лустай хлеба, прыгаворваючы: «Як печ стаіць на месцы, так штоб і скацінка хадзіла на места!» Затым хлеб скармлівалі жывёле. На Гродзеншчыне, выганяючы жывёлу ў поле, у падваротні хлява клалі ў вывернуты кажух яйка і лусту хлеба з тым, каб жывёла абавязкова пераступіла іх: спадзяваліся, што коні, каровы і авечкі будуць ад гэтага такія сытыя і гладкія, як яйка. На падвор'і пад уязную браму, праз якую праганялі жывёлу, клалі замкнутыя замком ніты ці замок. Паводле народных вераванняў, такая засцярога рабілася з мэтай замкнуць ваўкам зубы, зберагчы жывёлу ад звяроў. Стараліся, каб статак прайшоў праз руннае поле, пры гэтым акраплялі кароў юр'евай расой, спадзеючыся, што гэта засцеражэ іх ад падкопаў ведзьмаў, паспрые большаму малаку.

Не менш урачыста і заклапочана здзяйсняўся і абрад агледзін нівы. Для гэтага пяклі спецыяльны каравай. Гаспадар загортаў яго ў абрус, клаў у сплсцены з бяросты кош і, найчасцей, усёй сям'ёй выпраўляліся на поле. Гаспадар абходзіў з караваем усе свае палі. На жытнім загоне клалі каравай сярод руні. Калі каравай хаваўся ў ёй, чакалі ў гэтым годзе добрага ўраджаю. Прыпадалі да зямлі, слухалі, як расце жыта. Маладзіца, якая мінулаў зімой выйшла замуж, пакрывала рунь кавалкам палатна. Вярнуўшыся дахаты, дзялілі каравай, спажывалі за святочным сталом з надзеяй добрага плёну на ніве. У зах. рэгіёне да жыта ішлі старэйшыя і моладзь пад вечар. Там частаваліся, танцавалі пад дуду або скрыпку, спявалі юраўскія песні. У выпадку агледзін нівы і абрадавага частавання гаспадар закопваў на канцах жытняга поля рэшткі ежы ад велікоднага стала (косці ад мяса, яечную шкарлупіну) дзеля засцярогі ад грому, сыпаў попел ад рэшткаў абрадавых страў на ніву, спадзеючыся пазбыцца пустазелля на ёй. Па надвор'і 23 красавіка меркавалі пра поспех у гаспадарцы. Калі на Юр'ю ішоў густы дождж, то лічылі: жыта ўрадзіцца густое, буйное. Калі ж дождж толькі «крапіць», то будуць увесь год кароў даіць, бо лета выдасца багатае на траву. Калі вада ў рэчцы прыбывае да Юр'евага дня, то лета будзе гарачае, з дажджамі неўпару. Калі на Юр'я не будзе ні снегу, ні дажджу, то лета выдасца сухое, неўраджайнае. За колькі дзён да Юр'я зацвітуць сады (вішні), за столькі дзён да Пятра пойдучь

жаць жыта. Многія гэтыя гаспадарчыя прыкметы былі заснаваны на шматгадовай практыцы.

Юр'я лічылася святам пастухоў. Яны збіралі ў гэты дзень багата закусак ад гаспадароў і ладзілі на пашы пачастунак. Меў ён абрадавае значэнне. Пастухі гатавалі яешню і а ёю тройчы абходзілі статак, пры гэтым рабілі розныя захады, каб засцерагчы статак ад упаду і мору. На Юр'я пастухі не бралі з сабой пугаў, што сведчыла пра гуманістычны характар народнага светаўспрымання. На Гродзеншчыне дзяўчаты на Юр'я хадзілі з песнямі па вёсцы, рабілі абрадавы абход двароў, як на вялікдзень.

Куст - старажытны веснавы (познавеснавы) абрад. Называўся таксама ваджэнне куста. Прымяркоўваўся да другога дня сёмухі. Найбольш пашыраны на Піншчыне, захаваўся ў жывым бытаванні. Выконвалі дзяўчаты. Самую юную, прыгожую прыбіралі кустом: кляновымі, ліпавымі ці бярозавымі галінкамі верхам уніз, звязанымі ў аснове; на галаву надзявалі вянок. «Дзявочае войска» на чале з кустом па дзве ў рад (спачатку старэйшыя, потым падлеткі) абходзілі двары, спявалі куставыя песні. У іх велічалі куст, гаспадара, гаспадыню, іх дзяцей, жадалі добрага ўраджаю, здароўя. За песні атрымлівалі падарункі. Пасля заканчэння абраду разрывалі куст, галінкі і лісце бралі з сабой, сушылі. Лічылася, што лісцем куста можна лячыць скулы. Ваджэнне куста заканчвалася калектыўным застоллем і танцамі. Абрад куста генетычна звязаны з культам продкаў і культам раслін. У аснове яго - міфалагічнае ўяўленне пра плёнаабуджальную сілу куста. Да яго звярталіся з просьбай, заклінаннямі паспрыць дабрабыту ў гаспадарцы, каб радзілі «жыта, пшаніца і ўсякая пашніца». Верылі ў магічную сілу куста ўплываць на жаданы шлюб (знайшло адбітак у песні «Каля куста сачавічанька густа»). Абрад блізкі да калядавання і валачобнага абраду, аднак уступае ім у багацці і пышнасці рытуалу, асабліва каляднага, і песеннага суправаджэння.

Пытанні па матэрыялу лекцыі:

- 1 У чым значэнне сялянскай абшчыны?
- 2 Апішыце талаку і вызначыце яе сутнасць.
- 3 Пералічыце каляндарныя святы беларусаў у адпаведнасці з падзяленнем на цыклы.
- 4 Якая агульная аснова аб'ядноўвае ўсе каляндарныя святы беларусаў?

Літаратура:

- 1 Серыя "Беларусы". Т. 6. Грамадскія традыцыі. – Мн., 2002.
- 2 Серыя "Беларусы". Т. 7. Вусна-паэтычная творчасць. - Мн., 2004.

Лекцыя 15 Сям'я і сямейныя традыцыі беларусаў

Ключавыя паняцці: сям'я, традыцыйнае выхаванне, радзінны абрад, вясельны абрад, пахавальны абрад.

План:

- 1 Сям'я.

2 Традыцыйная сістэма выхавання.

3 Сямейныя абрады: радзінна-хрэсьбінны, вясельны, пахавальны.

Канспект лекцыі:

1 Сям'я і сямейныя традыцыі беларусаў фарміраваліся на працягу стагоддзяў. Склаліся гістарычныя формы сям'і. Вялікая (непадзеленая) сям'я можа быць бацькоўскай і брацкай, паводле структуры яна складаецца з двух і больш пакаленняў. Паступова адбываўся падзел вялікіх сем'яў на малыя. Тыпы малой сям'і – поўная і няпоўная. Становішча жанчыны ў сям'і беларусаў было падпарадкаваным. Маёмасныя адносіны доўгі час рэгуляваліся спадчынным правам.

2 Традыцыйная сістэма выхавання. Традыцыйная сістэма выхавання беларусаў прадугледжвала арыенцір на працалюбінасць, сціпласць у чалавечых адносінах, гасціннасць, шчырасць і шчодрасць. На першы план традыцыя высоўвала прагу да зямлі, павагу да старшых, асабліва да бацькоў.

3 Сямейныя абрады: радзінна-хрэсьбінны, вясельны, пахавальны. Сямейныя абрады былі абумоўлены значнасцю трох важнейшых падзей у жыцці беларуса: нараджэнне, бранне шлюбу і смерць як пераход у вечнае жыццё.

Абрады, звязаныя з цяжарнасцю жанчыны, падзяляліся на тры цыклы: дародавы, уласна родавы і пасляродавы. Абавязкова адзначаліся радзіны. Меліся лакальныя асаблівасці радзіннай абраднасці. Важную ролю адыгрываў выбар кумоў. Адной з цэнтральных постацей у радзінным абрадзе была бабка-павітуха.

Вяселле – гэта комплекс абрадаў і звычаяў у спалучэнні са шматлікімі фальклорнымі элементамі (песні, музыка, танцы, гульні, прыгаворы і інш.), якія суправаджаюць урачыстасць заключэння шлюбу і з'яўляюцца няпісаным юрыдычным актам зацвярджэння новай сям'і. Жывучасць вясельнай абрад-насці тлумачыцца вялікай важнасцю сям'і, звязанай з асноўнай умовай існавання народа – яго ўзнаўленнем. Згодна з паслядоўнасцю абрадавых дзеянняў традыцыйнае беларускае вяселле падзяляецца, хоць і не заўсёды выразна, на тры асноўныя часткі: давясельную, або падрыхтоўчую (выглядзіны, даведкі, сватанне, запоіны, аглядзіны, заручыны); уласна вясельную (суборная субота, каравай, пасад, прыезд дружны маладога да маладой, шлюб, пераезд да маладога, камора, пасаг, завітанне, выпрабаванне здольнасцей і характэру маладой, падзел караваё, адорванне маладых); паслявясельную (цыганы, пярэзвы). У некаторых мясцовасцях суборную суботу і выпечку караваё лічаць падрыхтоўчай часткай вяселля. У агульным цыкле вяселля значэнне гэтых частак неаднолькавае. Давясельная частка мае пераважна фармальна-бытавы характэр, у час яе афармляецца пагадненне паміж бацькамі маладых пра заключэнне шлюбу. На гэтым этапе разам з побытавымі выконваюцца некаторыя традыцыйныя звычаі і абрады, без якіх

пагадненне і інш. падрыхтоўчыя акты не маюць неабходнай сілы. Паводле паходжання звычаі і абрады падрыхтоўчай часткі, як і сама падрыхтоўчая частка, належаць да параўнальна позніх састаўных элементаў беларускай вясельнай абраднасці. Уласна вяселле займае галоўнае месца ў традыцыйнай вясельнай абраднасці і характарызуецца багаццем цырымоній, якія адбываюцца ў гэты час. Цэнтральным абрадам уласна вяселля з'яўляецца звязанне маладых, якое замацоўвае іх шлюб і злучае на ўсё жыццё. Заключная частка вясельнага цыкла мае пераважна гульнёвы характар. Беларускае вяселле даволі поўна захоўвае старажытныя славянскія элементы, якія атрымалі ў ім сваё далейшае развіццё. Тлумачыцца гэта ў першую чаргу развітым у беларусаў культам продкаў, а таксама ў значнай ступені існаваннем розных веравызнанняў і абыхавасцю сялян да царквы. На Беларусі яшчэ ў 17-18 ст. пры заключэнні шлюбу карысталіся звычайным правам, царкоўнаму вячанню надавалася малое значэнне. Багацце і развітасць беларускага вяселля вынікаюць з прававой сілы яго працэдур, якія павінны былі абавязкова выконвацца пры сведках (родзе, суседзях) і адыгрывалі функцыю дакумента аж да сярэдзіны 19 ст. Род даваў сваю санкцыю на шлюб пры дапамозе рытуальных дзеянняў. У сялянскім жыцці шлюб адбываўся даволі рана.

Пахаванне адбывалася паводле традыцый, якія складваліся на працягу стагоддзяў, у пахавальным абрадзе беларусаў захавалася шмат архаічных элементаў. Ён меў лакальныя варыянты. Абавязковымі былі памінкі нябожчыка. Да пахавальнай абраднасці датычацца імправізаваныя творы беларускага фальклору – галашэнні. У беларусаў неад'емнай часткай культуры выступаюць абрады памінання продкаў (Дзяды, Радаўніца).

Пытанні па матэрыялу лекцыі:

- 1 Ахарактарызуйце непадзеленую сям'ю.
- 2 На якія цыклы падзяляецца раздзінна-хрэсьбінны абрад?
- 3 Якія этапы вылучаюцца ў беларускім вясельным абрадзе?
- 4 Да якога віду сямейных абрадаў належаць галашэнні?

Літаратура:

- 1 Беларусь : У 11 т. / В.К. Бандарчык, М.Ф. Піліпенка, А.І. Лакотка. - Мінск: Беларуская навука, 1995-2009. – Т. 5 : Сям'я / В.К. Бандарчык [і інш.]. – 2001. – 375 с.
- 2 Ракава, Л.В. Эвалюцыя традыцый сямейнага выхавання беларусаў / Л.В. Ракава. – Мінск: Беларус. навука, 2009. – 311 с.

Лекцыя 16 Традыцыйная духоўная культура беларусаў

Ключавыя паняцці: духоўная культура беларусаў, беларускае народнае мастацтва, жанры беларускага фальклору, народныя музычныя інструменты беларусаў, карагод, беларускі народны танец, батлейка, вышыўка, ткацтва, разьба па дрэве, ганчарства, саломалляцтва.

План:

- 1 Народныя веды беларусаў.
- 2 Беларускі фальклор.
- 3 Народная музыка.
- 4 Народнае харэаграфічнае мастацтва.
- 5 Тэатральнае мастацтва.
- 6 Дэкаратыўна-прыкладное мастацтва.
- 7 Традыцыйныя рэлігійныя ўяўленні беларусаў.

Канспект лекцыі:

1 Народныя веды беларусаў. Народныя веды беларусаў уключаюць наступныя сферы: народная медыцына і ветэрынарыя, метэаралогія, метралогія, веды па астраноміі і матэматыцы і інш. Народная медыцына - сукупнасць эмпірычна набытых народам ве-даў пра гаючыя сродкі, лекавыя травы і гігіенічныя навыві, а таксама іх практычнае выкарыстанне для зберажэння здароўя, папярэджання і лячэння хвароб. Узнікла ў глыбокай старажытнасці. У першабытнаабшчынным грамадстве была адзіным відам медыцыны, абагульняла эмпірычныя звесткі пра пэўныя гігіенічныя меры і спосабы лячэбнай дапамогі пры параненнях, абмаражэннях, апёках, траўмах, розных хваробах. Збіранне і ўжыванне ў ежу раслін давала чалавеку магчымасць пазнаёміцца з іх уласцівасцямі, адрозніваць ядомыя плады, карані, травы, грыбы, водарасці ад неядомых, атрутныя - ад неатрутных, набываць веды пра ўздзеянне той ці інш. расліны на арганізм чалавека (напр., было заўважана, што адны расліны выклікалі павышанае сэрцабіццё, другія сунімали кашаль і г. д.).

3 развіццём земляробства і жывёлагадоўлі веды чалавека пра раслінны і жывёльны свет пашырыліся. Так, пры апрацоўцы скур людзі даведаліся пра вяжучыя ўласцівасці дубовай і вярбовай кары і пачалі выкарыстоўваць адвары яе пры страўнікава-кішэчных хваробах. Алей, выціснуты з семя лёну і канпель, служыў слабым сродкам, а распаранае льняное семя - сродкам для прыпарак. Здаўна ад курынай слепаты елі ялавічную (цялячую) печань, ад цынгі - цыбулю, часнок і хрэн, ад малакроўя - моркву і грэцкую кашу. Малакроў'е лячылі таксама сокам альяса, сухоты - сабачым, барсуковым ці мядзведжым тлушчам. З старажытнасці вядомы гаючыя ўласцівасці сонечных прамянёў, вады.

3 назапашваннем ведаў па народнай медыцыне паявіліся асобы, асноўным заняткам якіх стала лячэнне. У Кіеўскай Русі іх называлі лечцамі, зяленнікамі, траўнікамі. На народныя веды ўплывалі таксама прымхі, містычныя ўяўленні, якія спрыялі знахарству; узнікненне многіх хвароб тлумачылі ўсяленнем у чалавека злых духаў, хворых «лячылі» вытоптваннем, выцісканнем, замовамі, шэптамі. Элементы дэманалогіі і містыкі ў практыцы народных лекараў цесна перапляталіся з рацыянальнымі прыёмамі лячэння. Звесткі пра сродкі народнай медыцыны перадаваліся з пакалення ў пакаленне вусна, адлюстраваны ў народных

звычайх, прыказках, прымаўках, паданнях, замацаваны ў пісьмовых крыніцах (лячэбнікі, траўнікі і інш.). Навуковая медыцына бярэ з вопыту народнай медыцыны.

Народная метэрыялогія - адна з важных старажытных галін народных ведаў пра магчымае надвор'е ў бліжэйшы ці больш аддалены час. Выклікана неабходнасцю арыентавацца ў зменах стану прыроды для аптымальнага вядзення гаспадаркі, асабліва земляробства. Народныя прадказанні надвор'я засноўваліся на шматвяковым сялянскім вопыце, назіральнасці, глыбокім веданні прыроды. Пад увагу браліся ўзаемасувязі атмасферных з'яў, асаблівасці росту раслін, іх рэагаванне на змены метэаралагічных умоў, фізічны стан чалавека, паводзіны звяроў, птушак, рыб і г. д. Адначасова ў прадказаннях надвор'я мелі месца і прымхлівыя ўяўленні чалавека, што вынікалі з фантаст. тлумачэнняў тых ці інш. прыродных фактараў.

Характэрныя асаблівасці кожнай нары года ці асобных каляндарных дзён замацаваны ў прыкметах, якія сталі прыказкамі: «Пытаецца люты, ці добра абуты», «Грамніцы (2 лют. с. ст.) - наўзіміцы, дзяржы ў запасе рукавіцы», «Марац кусае за палец», «На Аляк-сея (17 сак.) зіма пацее, рыба аб лёд, саначкі аб плот», «Прыйшоў Пятрок (29 чэрв.) - апаў лісток, прыйшоў Ілья (20 лін.) - нарабіў гнілля, прыйшла прачыста (15 жн.) - усё стала чыста». Зыходнымі ў прадказанні будучага надвор'я былі канкрэтныя дні года (часцей у якасці апорных дат браліся значныя каляндарныя святы або перыяды).

Паводле народных перакананняў, метэаралагічныя прагнозы можна рабіць не толькі на бліжэйшыя дні, але і на цэлыя поры года. Аднак дакладнасць гэтых прагнозаў была даволі невысокая. Адліга на каляды сведчыла, што санны шлях прадоўжыцца да сярэдзіны сакавіка, вясна будзе ранняя, а лета багатае; калі на каляды ішоў снег - вясна чакалася худая; на Новы год снег падаў з самага ранку - уся зіма павінна быць снежная, а лета пагоднае; у першы даень года ці на пакровы (1 кастр.) вецер дзьме з усходу - знак на гарачае і сухое лета, з поўдня - на ўмераную тэмпературу, заходні - на мокрае лета, паўночны - на халоднае з градам. У прыкметах устанаўлівалася заласжнасць характару надвор'я між асобнымі каляндарнымі днямі і перыядамі: калі перад калядамі (25 снеж.) мароз і завіруха, то перад вялікаднем будзе цёпла і ціха; якое надвор'е на благавешчанне (25 сак.), такое і на першы дзень вялікадня; калі на Міхайлаў дзень (8 ліст.) прыцісне мароз, то на Міколу (6 снеж.) адпусціць; калі перад восеньскім Юр'ем (26 ліст.) многа снегу, то на веснавога Юр'я (23 крас.) будзе трава. Нярэдка ў народзе год умоўна падзялялі на 2 роўныя часткі, пры гэтым лічылі, што надвор'е адпаведных дзён кожнай паловы года павінна быць прыблізна аднолькавым, напрыклад, снежны дзень 1 студз. сведчыў, што 1 ліп. будзе дажджлівым, непагодным, а ясны марозны пачатак каляд (25 снеж.) абячае цёплае, спакойнае купалле (24 чэрв.). Стан надвор'я ў пэўныя дні года прад-казваў таксама характар будучага

ўраджаю і поспехі ў гаспадарчых занятках: снег на веснавога Юр'я падаваў надзею, што летам пабялеюць палі ад грэчкі; калі на восеньскага Юр'я мароз, то і на гары вырасце авёс; дождж на пакровы - прыкмета, што наступны год будзе добры для пчалароў. Меркавалі пра будучае надвор'е на падставе самаадчування чалавека, арганізм якога рэагаваў на атмасферны ціск, набліжэнне ападкаў і г. д. (спіна баліць - дождж будзе).

Найбольшую колькасць метэаралагічных прагнозаў складаюць народныя павер'і, заснаваныя на назіраннях людзей за жывёльным светам. Паводзіны, стан амаль усіх прадстаўнікоў мясцовай фауны разглядаліся як прадказанне пэўных перамен надвор'я: калі ў каровы шэрсць вільготная, будзе дождж; свіння нясо салому з хлява - будзе сцюдзёна; мышы звлі гняздо ў лёне - у наступную зіму будзе вялікі снег і інш. Існавала шмат прыкмет надвор'я, прадказаных свойскімі і дзікімі птушкамі: невень увечары спявае - будзе дождж ці адліга; бусел шукае жаб на балоце - будзе пагода, на полі - будзе дождж; ластаўкі лятаюць высока - на пагоду, кружацца ля зямлі - на дождж. У прадказанні надвор'я чалавек арыентаваўся таксама на паводзіны рыб, земнаводных, паўзуноў і насякомых: на змярканні рыба плешчацца на паверхні вады - будзе добрае надвор'е, калі выскаквае і ловіць мошак - будзе дождж; калі пчолы з раніцы сядзяць у вуллі і гудуць, а мурашкі хаваюцца ў мурашніках - будзе дождж. Асаблівасці росту, цвіцення, выспявання пладоў розных раслін тлумачыліся сялянамі як прадказанне пэўных зрухаў у надвор'і, як прагноз на асаблівасці будучых пор года: калі бяроза распусцілася раней за вольху - будзе сухое лета, у адваротным выпадку - непагадзь; калі надта многа баравікоў улетку, то зіма будзе вельмі снежная і г. д.

Прызнанымі арыенцірамі пры вызначэнні змен надвор'я лічыліся ў на-родзе нябесныя свяцілы. Сонца або месяц былі акружаны туманным колам, летам чакалі буры, а зімой - мяцеліцы; калі сонца заходзіла ў хмары ці бляднела пры заходзе - на дождж. Ад маладзікоў народ заўсёды чакаў атмасферных перамен. Ясны свет зорак прадказваў пагоду, цмяны іх свет - непагадзь. Уважлівае ўзіранне ў самыя розныя праявы навакольнага свету і ўменне ўлавіць іх прычынна-выніковую ўзаемазалежнасць дазволілі чалавеку выпрацаваць цэлую сістэму ведаў у галіне метэаралогіі. Чырвоныя воблакі пасля заходу сонца паказвалі на вецер. Заходні і паўднёвы вятры паказвалі летам на дождж і навальніцу, а зімою - на адлігу і снег. Першы гром на лёд значыў прыход халоднай вясны, а на зялёнае голле - абяцаў добрае лета. Калі раніцай туман падымаўся ўгару - вечарам чакалі дажджу, калі расцілаўся па нізе - ясную пагоду. Калі не было з вечара ці ўначы расы, то ўдзень будзе дождж. Калі зімою лучына гарэла весела і вугалі закручваліся ў трубку - на мароз, а калі ўлетку лучына «прыскала» - на дождж. Прадказвалі надвор'е і па адгалоску: калі голас быў гучны, разлятаўся далёка - чакалі пагоду, калі, наадварот, глухі - то непагадзь.

Многія з народных прыкмет знаходзяць у наш час навуковае абгрунтаванне і тым самым узбагачаюць веды сучасных сіноптыкаў. Аднак шматлікія прагнозы надвор'я або парады, накіраваныя на яго перамену, абвяргаюцца вопытам, не нясуць практычнай карысці, уяўляюць толькі цікавасць пры вывучэнні народных вераванняў. Патрэба выклікаць тое ці інш. надвор'е нарадзіла ў свядомасці сялян комплекс забабонаў, магічных дзеянняў, пазбаўленых рацыянальнага пачатку. Каб выклікаць вецер, трэба свістаць або дражніць лысага дзеда. Каб пайшоў дождж у засушлівую пару, сыпалі мак у калодзож, заворвалі плугам высахлае рэчышча. А каб спыніўся мароз, раілі налічыць 10 знаёмых лысых. Многія павер'і нараджаліся ў выніку асацыятыўна-вобразнага мыслення і неслі несапраўдную інфармацыю. Напрыклад, калі пры вяртанні жывёлы з поля паперадзе ішла рыжая ці белая карова, на наступны дзень прадказвалі яснае надвор'е, а калі чорная ці рабая - наадварот; калі трашчаць свечкі напярэдадні каляд ці вялікадня, лета будзе з частымі перунамі і маланкамі. Існавала шмат інш. забабонаў. Веданне народнай медыцыны, актыўнае выкарыстанне яе рацыянальных прыкмет, выпрацаваных на працягу стагоддзяў, робіць вялікую паслугу чалавеку, выклікае яго пашану да продкаў, ад якіх у спадчыну дайшлі мудрыя веды аб прыродзе, выходзіла любоў да роднага краю.

2 Беларускі фальклор. Беларускі фальклор аб'ядноўвае шэраг жанраў: замовы, сямейна-абрадавая і каляндарна-абрадавая, паабрадавая лірыка, малыя жанры фальклору (прымаўкі, прыказкі, загадкі), апаведальныя жанры – казкі і паданні, лягенды, народныя анекдоты. Паасобку вылучаюць дзяцячы фальклор. Жанры маюць свае разнавіднасці. Напрыклад, казкі падзяляюцца на казкі пра жывёл, чарадзейныя і сацыяльна-бытавыя. Звернемся да каляндарна-абрадавай паэзіі беларусаў. Каляндарна-абрадавая паэзія - від фальклору, які суправаджаў аграрныя святы і працу земляроба на працягу гаспадарчага года. Яе вытокі ў родавым грамадстве.

У самым старажытным пласце каляндарных абрадаў, павер'яў, песень праглядае культ сонца. Невыпадкава і найбольшыя земляробчыя ўрачыстасці, святкаванні, у першую чаргу каляды, купалле, прыпадалі на зімовае і летняе сонцастаянне. Назіранні старажытнага чалавека над кругазваротам сонца, зменамі ў прыродзе, біялагічнымі цыкламі раслін і жывёл склаліся ў сістэму поглядаў, якія выразіліся ў аграрна-магічных абрадах, павер'ях, каляндарных прыметах, прыказках, песнях. Чалавек першабытнага грамадства імкнуўся разгадаць таямніцы прыроды, паўплываць на іх, каб забяспечыць аснову дабрабыту сям'і — ураджай, захаваць статак. Жаданага ён спадзяваўся дасягнуць заклінаннем магічным словам, абрадавым рытуалам. 3 развіццём грамадства каляндарна-абрадавая паэзія шырока адлюстроўвала працоўную дзейнасць земляроба, маральна-этычныя ўяўленні народа, яго характар, паэтычны погляд на свет, прыроду, чалавека.

Беларуская каляндарна-абрадавая творчасць як з'ява нацыянальна-адметная, са сваёй лексічна-вобразнай структурай, жанравай і ладава-інтанацыйнай спецыфікай склалася не пазней 14-16 ст. У цэлым яна ўяўляе сабой складаную многасастаўную сістэму. Паэзія беларускага земляробчага (ратайскага) календара ўключае звыш 20 жанравых і групавых песенных разнавіднасцей. Яна буйна развілася, добра захавалася і складае своеасаблівы феномен беларускай культуры. Цыклізацыя каляндарна-абрадавай паэзіі абумоўлена кругаваротам у прыродзе, чаргаваннем пор года. Вылучаюцца 4 вялікія цыклы гэтай паэзіі: веснавы, летні, асенні і зімовы. Кожная пара года, кожны сезонна-вытворчы перыяд у сялянскім календары мелі адпаведныя ім абрады, звычаі, павер'і, песеннае суправаджэнне. Агульнае ў іх - шырокая аграрная аснова, мэтавая ўстаноўка, асобныя матывы, што вынікалі з яе. Усе каляндарныя абрадава-песенныя комплексы былі прасякнуты думай пра будучыню роду, клопатамі пра тое, каб у найспрыяльнейшы час засеяць ніву, захаваць ўраджай ад стыхій, статак - ад памору і дзікіх звяроў, у пару сабраць плён.

Аднак толькі гэтай, галоўнай, функцыяй змест каляндарна-абрадавай паэзіі не вычэрпваўся. Мела яна і гулліва-пацешлівае прызначэнне, немалую эстэтычную вартасць. Пры пераемнасці некаторых абрадавых элементаў, пераклічцы асобных матываў кожны песенна-каляндарны цыкл вызначаецца разнастайнасцю і своеасаблівай непаўторнасцю. Гэта абумоўлена прыроднымі асаблівасцямі кожнай пары года, неаднолькавым характарам працы, клопатам земляроба ў іх.

Зімовы перыяд у сялянскім календары меў падрыхтоўчы характар. Абрады і песні зімовага цыкла былі накіраваны на тое, каб загадзя паўплываць на будучы ўраджай, захаваць азімы пасеў, рунь на палях. У зімовым перыядзе паэтычнага календара насычанасцю абрадамі, песнямі вылучаліся святкаванне беднай куцці, каляд (25 снежня с. ст), шчадрухі - багатай куцці ў прэдадзень Новага года. Шмат увагі аддавалася аграрнай і любоўнай варажбе, розным гаспадарчым павер'ям і прыкметам. Зорнае неба на куццю абяцала добры ўраджай на ягады і грыбы ў новым годзе, іней на дрэвах - багатую квецень у садах, снег і мяцеліца - знак таго, што ўлетку будучь добра раіцца пчолы. Вызначальнае месца ў зімовым каляндарна-абрадавым цыкле належала калядаванню і шчадраванню. Паэтычнае ядро яго складалі калядкі і шчадроўкі, песні, што ўвабралі ў сябе побыт і помыслы земляроба і вызначаюцца метафарычнасцю і пластыкай вобразаў. Піліпаўскія песні выразных жанравых адзнак не мелі. Зімовы цыкл уключаў ігрышчы, драматычныя паказы з пераапананнем, абрадавае «ваджэнне казы» на багатую куццю (прэдадзень Новага года), аграрна-шлюбную гульню «Жаніцьба Цярэшкі» і інш. На мяжы двух цыклаў - зімовага і веснавага - развіліся масленічныя, або запусныя, песні. Масленічныя абрады мелі прызначэнне наблізіць вясну, перадавалі гуллівы настрой удзельнікаў святкавання.

Веснавыя абрады і песні былі закліканы стараж. земляробам асвятчаць асабліва адказны перыяд у яго жыцці - пачатак палявых работ, час веснавых усходаў, выгану жывёлы на пашу. Прызыванне (гуканне) вясны, песні-вяснянкі, абрад валачобніцтва і валачобныя песні, пачатак ваджэння карагодаў, абрадавы выган жывёлы на юр'еву расу (23 крас. с. ст.), ушанаванне памяці продкаў на радаўніцу, сёмуха з культам расліннасці, русальны тыдзень, абрад куста, песні траецкія, русальныя, куставыя складалі змест веснавога каляндарна-абрадавага цыкла.

Летнія абрады і песні павінны былі зберагчы збажыну ў пару даспявання, паспрыяць паспяховаму збору ўраджаю. Абрады, звычаі, павер'і, легенды купалля нясуць на сабе адбітак глыбокай даўніны, маляўнічыя паводле змеету і формы. Купальскія і пятроўскія песні пранікнёна паэтызуюць хараство прыроды ў час яе найбольшага росквіту, ствараюць поўныя пяшчоты і першароднай чысціні дзявочыя вобразы. Невялікую групу ў летнім цыкле складаюць песні касецкія, або сенакосныя. Купальскія і пятроўскія песні сваімі мелодыямі яшчэ блізкія да познавеснавых. Уласна летнімі, паводле сталай пароднай традыцыі, лічацца жніўныя песні з іх разнавіднасцямі - зажынкавымі і дажынкавымі.

Жніўныя песні непасрэдна перадаюць атмасферу самай гарачай пары года ў жыцці сялянскай сям'і - збору ўраджая, перажыванняў жніў. Сацыяльныя адносіны асабліва добра выяўлены ў песнях прыгоннай пары. Важны момант летняга цыкла - дажынкі і звязаныя з імі песні.

Асенні перыяд земляробчага календара быў бедны на абрады. Ён звязаны з уборкай яравых, браннем і апрацоўкай ільну, сяўбой азімых - заканчэннем палявых работ. Характарызаваўся перавагай у песнях перадвясельных матываў, развіццём у ім моцнага лірычнага пачатку. Сярод восеньскіх свят вылучаліся пакровы, багач (суправаджаўся аграрным абрадам) і асабліва змітраўскія дзяды - асяніны, прысвечаныя ўшанаванню памяці продкаў. У рамках трох сезонна-вытворчых перыядаў - веснавога, летняга і асенняга - бытавалі талочныя песні, песні працоўнай узаемадапамогі. Разам з валачобнымі і восеньскімі яны складаюць нацыянальную спецыфіку паэзіі беларускага земляробчага календара.

Каляндарна-абрадавая паэзія - шматжанравая. Яна ўключае паэтычныя абрады, звычаі, заклінальныя, велічальныя, баладныя, лірычныя і жартоўныя песні, рацэі-прыгаворы, прыказкі, прымаўкі, легенды. У каляндарных прыказках і прымаўках знайшлі адлюстраванне назіранні над прыродай, шматвяковая земляробчая практыка селяніна, філасофскія абагульненні. Многія з іх мелі практычны сэнс, насілі характар парад («Сей авёс у гразь - будзеш, як князь», «Якое семя, такое і племя», «Прыйшоў багач, кідай рагач (саху), бяры сявеньку і сей памаленьку» і інш.). Каляндарныя песні ўзялі сваю выяўленчую палітру ад прыроды працоўна-вытворчага побыту земляроба. Міфалагічныя, народжаныя фантазіяй вобразы ў іх суседнічаюць з узятымі з рэальнага жыцця, створанымі паводле законаў рэаліст. мастацтва. Вобразы сонца,

вясны, жыта, купалкі, спарыша, талакі, зімы пада-валіся побач з вобразамі гаспадара-земляроба, хлопцаў, дзяўчат, жніі і інш. Каляндарна-абрадавая паэзія, асабліва велічальныя песні, шырока карыстаецца гіпербалай, беручы параўнанні з касмічнай і гаспадарай сфераў. Яна мае свае адметныя сталыя эпітэты (вясна-красна, сонца ярае, раса мядовая, жыта каласістае і ядраністае, сярпы сталёвыя або залатыя, поле руннае, сяўня залатая, віно зеляно).

Старажытны пласт каляндарнай паэзіі вылучаецца сцісласцю формы, эканомнасцю слова і яго выяўленчай выразнасцю. Царква і касцёл стараліся ўздзейнічаць на старажытныя земляробчыя святы, абрады, звычаі, каляндарную песнятворчасць. Аднак уплыў хрысціянства закрануў народную паэзію толькі вонкава. Народная паэтычная стыхія толькі часткова ўспрыняла асобныя элементы хрысціянскай міфалогіі, перапрацаваўшы іх адпаведна стыхійна-матэрыялістычнаму бачанню свету. Юрый, Мікола, Ілья, Пятрок з песень гадавога круга - сяляне-земляробы, ратаі і сейбіты. І клопат іх пра жыта караністае, ядраністае, юр'еву расу ў дзень першага выгану статка ў поле, пра пагодлівы сенакос і спорны ўжон жыта, раі семяністыя ды мядзістыя - чыста сялянскі клопат.

Арэал пашырэння беларускай каляндарна-абрадавай паэзіі ў асноўным супадае з беларускім этнічным абшарам. Аднак не ўсе каляндарныя жанры раўнамерна пашыраны. Рэгіёнам інтэнсіўнага бытавання каляндарна-абрадавай паэзіі з'яўляецца Паўночная і Цэнтральная Беларусь. Калядкі і шчадроўкі сканцэнтраваны пераважна на Палессі, вяснянкі - на Паўднёвым Усходзе. З карэннымі зменамі ў вытворчым укладзе сялянства ў савецкі час каляндарныя абрады страцілі першапачатковую магічную прадудыруючую функцыю, перайшлі ў звычаі, часткова забыліся, зберагліся часцей у форме гульні, забавы. Строгая прымеркаванасць асобных песень парушылася. Некаторыя з іх трапілі ў іншыя цыклы, перайшлі ў дзіцячы фальклор. Аднак асноўны песенны фонд каляндарнай паэзіі яшчэ трывала захоўваецца ў памяці старэйшага пакалення. Жывучасць каляндарна-абрадавай паэзіі абумоўлена багатымі векавечнымі традыцыямі яе на Беларусі, класічнай мастацкай завершанасцю. Менавіта высокая мастацкая вартасць лепшых здабыткаў каляндарнай паэзіі і мелодый вызначыла іх непераходнае значэнне для прафесіянальнай культуры - літаратуры, музыкі, выяўленчага мастацтва.

3 Народная музыка і харэаграфія. Народная музыка, музычны фальклор, песенная і інструментальная творчасць народа. Творы народнай ўзнікаюць на аснове мясцовых традыцый, адлюстроўваюць калектыўна выпрацаваныя эстэтычныя прынцыпы працоўнага народа. У працэсе вуснай перадачы твораў кожнае пакаленне ўдзельнічае ў іх адборы, асэнсаванні, шліфоўцы. Народная музыка ахоплівае ўсе бакі жыцця народа: абрадавыя дзействы, святкаванні, звычаі, працу, адпачынак, побыт.

Вядучае месца ў беларускай музычнай культуры займае песенная творчасць, якая ахоплівае некалькі вялікіх гістарычных пластоў. Найболей даўні пласт утвараюць песні каляндарна-земляробчага і сямейна-абрадавага цыклаў. Каляндарна-земляробчы цыкл прадстаўлены на Беларусі веснавымі гуканнямі, каляднымі, шчадроўскімі, масленічнымі, валачобнымі, юраўскімі, купальскімі, пятроўскімі, жніўнымі, яравымі, ільнянымі, восеньскімі песнямі, а таксама веснавымі і летнімі карагодамі, зімовымі гульнёвымі, веснавымі і летне-восеньскімі талочнымі песнямі; сямейна-абрадавы - радзіннымі і вясельнымі песнямі, вясельнымі і пахавальнымі галашэннямі. Да гэтага ж цыкла далучаюцца і сямейна-бытавыя калыханкі. Змест песень характарызуецца перш-наперш працоўнай земляробчай тэматыкай, пераплеценай з тэматыкай побыту і даўніх язычніцкіх святкаванняў, з вобразамі навакольнай прыроды (часта персаніфікаванымі). Нярэдка на пярэдні план выступаюць матывы міфалагічныя, баладныя (у купальскіх песнях), пазней - гістарычныя (у калядных), антыпрыгонніцкія (у жніўных).

Вобразны лад песень вызначаецца маляўнічасцю (веснавыя, калядныя, вясельныя велічальныя) або элегічнасцю (восеньскія, вясельныя сіраце); псіхалагічная паглыбленасць спалучаецца з яркасцю бытавых замалёвак (жніўныя). Вызначальная рыса песень каляндарна-земляробчага і сямейна-абрадавага цыклаў - строгая прымеркаванасць да пэўнага часу ці абставін, якая раней была абумоўлена дакладнай абрадаваасцю, а ў наш час падтрымліваецца традыцыяй і асацыятыўнымі сувязямі.

Другая вызначальная прыкмета гэтых песень - іх поліфункцыянальнасць. У сістэме гістарычна зменлівых і пераасэнсаваных іх функцый (напрыклад, абрадавай з магічным прызначэннем - у гульнёвую) пастаяннымі застаюцца скразныя - нарматыўна-рэгламентуючая, інспіратыўная і знакава-апазнавальная. Строгая прымеркаванасць і поліфункцыянальнасць гэтых песень абумовілі фарміраванне т. зв. тыпавых напеваў - гранічна сціслых меладычных формул з групавым прымацаваннем паэтычных тэкстаў. У межах пэўнага арэала кожны такі напеў мае сімвалічнае значэнне. Гэта не проста песні, якія спяваюцца на каляды, вясной, на купалле, у жніво, а «сам голас» каляды, вясны, купалы, жніва. У каляндарным цыкле маюць месца і больш індывідуалізаваныя напевы, якія не адносяцца да кананічных тыпавых. Прымеркаванасць іх умоўная: «лесавыя», «лугавыя», «палявыя», «як полюць», «як насуць жывёлу», «як ідуць у ягады». Тыпавыя вясельныя напевы - неад'емны кампанент абраду і рытуалу. Ступень іх абагульненасці бывае рознай: адзін напеў можа абагульняць паэтычныя тэксты ўсяго абрадавага цыкла (з пачатку і да канца вяселля), кульмінацыйныя моманты рытуалу (прыезд жаніха, пасад, ад'езд маладой з бацькоўскага дому) або асобныя яго элементы (як «вяселле зачынаюць», «як ідзе замуж сірата»). На радзінах найболей абагульняльную значнасць набываюць тыпавыя напевы да парадзіхі і бабкі, а таксама да дзіцяці, бацькі, кумоў. Сярод

умоўна прымеркаваных у сямейна-абрадавым цыкле (перш за ўсё радзінным) найбольш пашыраны бяседныя. Другі яркі і разгорнуты гісторыка-стылявы пласт народнай песнятворчасці складаюць песні, што ўзніклі ў эпоху фарміравання беларускай народнасці (14-16 ст.) і ў часы сялянскіх паўстанняў (17-18 ст.): мужчынская сацыяльная лірыка і эпас (чумацкія, бурлацкія, казацкія, рэкруцкія песні, пра ваенныя падзеі і важакоў сялянскіх паўсташіяў, пазней песні салдацкія), а таксама лірыка сямейна-бытавая і любоўная. Ад старажытнага песеннага пласта гэтыя песні адрозніваюцца непрымеркаванасцю выканання (іх спяваюць «абыкалі»), прымацаваннем напеваў да пэўнага тэксту і яркай індывідуалізацыяй музычна-паэтычнага вобраза. З песнямі другога гісторыка-стылявога пласта звязана развітае шматгалосае выкананне. На Палессі падгалоскава-поліфанічнае шматгалоссе вядома як спеў «з падводкай». Сучасная песнятворчасць спалу-чае стылявыя рысы традыцый народных песень лірычнага і жартоўнага характару з песнямі літаратурнага паходжання. Сярод гэтых песень найбольш характэрныя для Беларусі партызанскія.

Асобнае месца ў сістэме духоўнай культуры беларусаў належыць інстру-ментальнай музыцы. Будучы знітаваным з самымі рознымі сферамі народнага жыцця (працай, каляндарнай і сямейнай абраднасцю, звычаямі, адпачынкам і інш.), перадаючы багатыя ў сваіх адценнях пачуцці народа, інструментальны фальклор з'яўляецца перш за ўсё выразнікам жыццярадаснага светаадчування і светаўспрымання, носьбітам і ўзбуджальнікам весялосці, урачыста-прыўзнятага настрою. Агульнапрызнаная думка аб святочнай, «вясёлай» прыродзе інструментальнай музыкі сканцэнтравана выказана ў прыпеўцы: «На вуліцы калюжа, ляжыць баба нядужа, // Як музыкі зачуе, то й лежачы танцуе!» Для выканання найгрышаў беларусы выкарыстоўваюць розныя тыпы музычных інструментаў, многія з якіх даволі ўстойліва замацаваны з пэўнымі ўзроставымі і прафесійнымі групамі вясковага насельніцтва (гл. дудка, ліра, рог, труба і інш.). Спецыфічныя ўмовы бытавання музычных інструментаў уплываюць на фарміраванне рэпертуару выканаўцаў.

Інструментальны фальклор, будучы традыцыйна звязаны з многімі бакамі жыцця і рознымі відамі народнай творчасці (песенным, харэаграфічным, вусна-паэтычным, тэатрам), ахоплівае найгрышы, разнастайныя паводле сваіх вытокаў, вобразна-эмацыянальнага зместу і стылістыкі, прызначэння і форм выканальніцкага бытавання. У залежнасці ад сувязі найгрышаў з першапачатковымі жанравымі вытокамі - сігнальнасцю, дэклама-цыйнасцю, гукапераймальнасцю, распеўнасцю і маторнасцю - яны падзяляюцца на некалькі жанравых груп: сігнальныя, гукавыяўленчыя, песенныя і танцавальныя (да апошніх далучаюцца і маршы). Да найбольш старажытных пластоў належаць найгрышы сігнальныя, спрадвечу і амаль да нашага часу звязаныя з побытам пастухоў, паляўнічых, лесарубаў і вартаўнікоў, каляндарна-земляробчымі

абрадамі, і гукавыяўленчыя, якія імітуюць галасы птушак і жывёл, моўныя інтанацыі, галашэнні маладой і яе маці на вяселлі, характэрнае гучанне розных музычных інструментаў, «замалёўкі» прыроды. Ядро інструментальнага фальклору ўтвараюць песенныя і танцавальныя найгрышы, багацце і разнастайнасць якіх шмат у чым абумоўлены развітасцю і шматсастаўнасцю песеннай і танцавальнай культуры беларусаў. Некалькі асобнае месца займаюць імправізацыйныя найгрышы (паводле народнай тэрміналогіі - музыка іграе «сам па сабе», «сам уздумаў») песеннага або песенна-танцавальнага характару. На Беларусі пашыраны традыцыі як сольнага, так і ансамблевага (уласна інструментальнага і вакальна-інструментальнага) музіцыравання.

4 Беларускае народнае харэаграфічнае мастацтва бярэ свой пачатак у глыбокай старажытнасці. Яго элементы зарадзіліся яшчэ ў эпоху фарміравання ўсходне-славянскіх плямён і леглі ў аснову самабытнай танцавальнай творчасці, развіццё якой адбывалася ў працэсе фарміравання беларускай народнасці, а потым і нацыі.

Амаль да нашага часу бытавалі ў беларусаў, а некаторыя бытуюць і цяпер, такія старадаўнія абрады, святы, гульні, як каляды, купалле, дажынкi, «Жаніцьба Цярэшкі», «Страла», «Куст», «Каза», танец-гульня «Зязюля», шматлікія вясельныя звычаі і інш. Значнае месца ў іх займалі харэаграфічныя элементы, цесна звязаныя з песняй, драматызаваным гульнёвым дзеяннем. Паступова танцавальнае мастацтва вылучылася з агульнага сінкрэтызму, стала на самастойны шлях развіцця і выкрышталізавалася ў асобны, па-мастацку завершаны від народнай творчасці.

Адным з найстарэйшых на Беларусі харэаграфічных жанраў, які захаваў сувязь з каляндарна-земляробчай і сямейна-бытавой абраднасцю, з традыцыямі першабытнага сінкрэтызму, з'яўляецца карагод. Паводле структурных і стылявых асаблівасцей ён займае як бы сярэдзіну трохвугольніка, утворанага трыма сумежнымі жанрамі фальклору - песняй, гульнёй, танцам, і мае комплекс падобных на іх рысаў. Адна з гэтых беларускіх карагодных падзяляюцца на 3 групы: карагодныя песні, гульнёвыя карагоды (з падгрупай карагодных гульняў) і карагодныя танцы. У карагодных песнях пры арганічным сплаве тэксту, мелодыі і харэаграфічнага дзеяння большае значэнне мае мелодыя; для іх характэрны нескладаны прасторавы малюнак і простае харэаграфічнае дзеянне (просты, велічны, урачысты крок, крок з прыстаўкай і інш.). У харэаграфіі адсутнічае прамое адлюстраванне тэксту песень. Яскравыя прыклады карагодаў гэтай групы - «Страла» (выканаўцы з песняй, узяўшыся за рукі, ідуць на ўскраіну вёскі), «Вуліца мала, карагод вялік», «Завілася пчолка», «Ох, ты, бяроза» і інш., дзе пад павольны рух удзельнікамі выпяваецца эпічны, лірычны і драматычны змест песень, «крывыя танкі» («Лука»), дзе спевакі рухаюцца, малюючы на плоскасці розныя крывыя акружнасці, ад здвоенай васьмёркі да асіметрычных фігур. У гульнёвых карагодах

дасягаецца найбольш поўнае адзінства ўсіх трох кампанентаў, змест раскрываецца сукупнасцю выяўленчых сродкаў паэзіі, музыкі і харэаграфіі. Для паэтычнай і музычнай будовы гэтых карагодаў характэрны дыялагічнае выкладанне сюжэта, апавядальны тон, больш хуткі тэмп і выразны рытм напева. Нярэдка з'ява — рытмічная кантрастнасць частак ці мелодый напева і прыпева паводле прынцыпу «ма-рудна-хутка», тыповага для музычнай структуры беларускіх карагодаў. Напевы вызначаюцца індывідуальнай выразнасцю, чаргаваннем мінору і мажору.

Часта сустракаецца выкананне прыпева («Ой, люлі», «Люшанькі люлі» і г. д.) у трэцяй частцы страфы і паўтарэнне пасля яго другой часткі. Больш разнастайны, у параўнанні з карагоднымі песнямі, малюнак руху карагоду па плоскасці, узбагачаны рухам танцораў двума процілеглымі радамі («А мы проса сеялі»), паўкругавымі і кругавымі кампазіцыямі з вылучэннем у цэнтр салістаў. Багатая танцавальная лексіка, разнастайныя рухі і становішчы рук, узмацненне ролі элемента драматычнага мастацтва, пантамімы, мімікі дапамагаюць выразна раскрыць сюжэт несі. Рухі звязаны з тэкстам і сваім вобразным сэнсам: часта выяўляюць, ілюструюць тое, пра што расказвае фа-була песні. Своеасабліваю падгрупу складаюць карагодныя гульні, асабліва блізкія сваім характарам да гульні («Удавец», «Селязень», «Перапёлачка» і інш.). У карагодных танцах вядучая роля належыць харэаграфічнаму пачатку; танец выступае як незалежны і развіты арганізм, здольны стварыць паўнацэнны мастацкі вобраз уласнымі сродкамі. Сувязь харэаграфічнага дзеяння з тэкстам і напевам значна меншая, танец часта падбірае песні, адпаведныя яму паводле рытмічнага малюнка. Паказальны ў гэтых адносінах запісаны на Беларусі К. Галяйзоўскім вясенні карагод, які ўяўляў сабой раз-горнутае і вобразнае харэаграфічнае выяўленне працэсу ткацтва. Яго фігуры, названыя «навіваць», «снаваць», «кішку здымаць», «надзяваць», «ткаць», дасціпна ілюстравалі адпаведныя працэсы, а песні, што іх суправаджалі, адносілі да іх не мелі. У карагодах народная харэаграфія паступова выпрацоўвала свае ўстойлівыя мастацкія прыёмы, сродкі выразнасці, якія з цягам часу сталі традыцыйнымі, заляжылі аснову нацыянальнай харэаграфічнай вобразнасці. Побач з імкненнем да ўпарадкаванасці прыёмаў развівалася і свабодная імправізаванасць, што ў далейшым абумовіла развіццё асобных харэаграфічных жанраў: традыцыйных і імправізацыйных танцаў.

Беларускія танцы вылучыліся з карагодаў (14 - 16 ст.). Асаблівасці харэаграфічнай структуры дазваляюць падзяліць іх таксама на некалькі груп. Першую, найбольш значную ў мастацкіх і колькасных адносінах, складаюць старажытныя традыцыйныя беларускія танцы «Лявоніха», «Мяцеліца», «Качан», «Бычок», «Таўкачыкі», «Крыжачок», «Гняваш», «Кола», «Мікіта», «Чобаты», «Лянок», «Верабей», «Юрочка» і многія іншыя, а таксама запісаныя ў апошнія гады «Малаточкі», «Певень», «Дожджык», «Кабылка», «Млынок», «Боб малаціць» і інш. Для іх

структуры характэрны паўтаральнасць дзвюх-трох тыповых для нацыянальнай харэаграфіі музычна-пластычных формул, агульны для ўсіх удзельнікаў кампазіцыйны малюнак, масавае выкананне, частае песеннае суправаджэнне, неабмежаваная колькасць удзельнікаў і любы іх склад (нярэдка танцуюць пераважна жанчыны). Для музычнай структуры характэрны часцей за ўсё памер 4 (сустракаюцца і інш. памеры), квадратнасць пабудовы мелодыі (сіметрычнасць чаргавання музычных фраз і сказаў), відавочная сувязь з песняй. Інструментальнае суправаджэнне танца мае нярэдка тую ж ладава-інтанацыйную аснову, што і карагодная песня. Кароткія песні, якімі часта суправаджаецца выкананне танцаў у народным побыце, - у большасці выпадкаў скарачаныя, «астаткавыя» тэксты карагодных песень.

Інструментальнае суправаджэнне мянялася ад эпохі да эпохі. Даўней асаблівай павагай карысталіся дудары. «Без дуды, без ду-ды//Ходзяць ногі не туды,//А як дуду пачуюць,//Самі ногі танцуюць», — прыпявалі беларусы. Побач з дудой ў 19 ст. танцам акампаніравалі скрыпка, цымбалы і бубен, пазней - дзве скрыпкі і басэтыя складалі своеасаблівы нацыянальны аркестр. У другой палове 19 ст. ў народны побыт увайшоў гармонік. У наш час гармонік, баян, акардэон, а на вяселлях часам вакальна-інструментальныя ансамблі амаль зусім выцеснілі іншыя музычныя інструменты.

У традыцыйных беларускіх танцах умоўна можна вылучыць ілюстрацыйна-выяўленчыя, гульнёвыя і арнаментальныя танцы. Ілюстрацыйна-выяўленчыя танцы («Мяцеліца», «Верабей», «Мяцёлачка», «Каза», «Лянок», «Кросны», «Журавель», «Ланцуг», «Таўкачыкі», «Жабка», «Шаўцы», «Мельнік» і інш.) найбольш непасрэдна адлюстроўваюць назіранні над навакольнай рэчаіснасцю, працэсы працы, у мастацкай форме ўзнаўляюць з'явы прыроды, імітуюць звычкі жывёл і птушак. Значную ролю ў гэтых танцах адыгрываюць элементы драматычнага майстэрства. Ад танцора патрабуецца здольнасць перадаваць змест рухам, мімікай. У танцы «Сплюшка», напр., ён павінен выразна паказаць чалавека, які засынае на хаду, у «Жабцы» выканаўцы пераймаюць скокі жаб. У гульнёвых танцах дамінуюць моманты гульні, саперніцтва. Частыя ў іх змены партнёраў і матываў аднаго лішняга, лоўля танцорамі адзін аднаго, спаборніцтва ў спрыце, хуткасці, музычнасці. Асноўны малюнак арнаментальных танцаў — геаметрычны ўзор, арнамент («Крыжа-чок», «Кола», «Траян», «Крутуха», «Даўжок», асобныя варыянты «Лявоніхі» і інш.). Для іх характэрна масавае і парна-масавае выкананне; амаль зусім адсутнічае сюжэтнасць, затое ба-гаццем і фантазіяй вызначаюцца прасторавыя малюнкi.

З сярэдзіны 19 ст. ў беларускай харэаграфічным мастацтве пачалася асіміляцыя традыцыйнага фальклору з танцавальнымі формамі кадрылі і полькі, што прыйшлі з Заходняй Еўропы. З часам яны значна

мадыфікаваліся, набылі лакальныя стылявыя асаблівасці і нацыянальны характар.

Кадрылі ўтварылі другую вялікую групу беларускіх танцаў. Асноўная прыкмета іх - цотная колькасць пар (4, 8, 6, 12) па вуглах квадрата або ў дзве шарэнгі, крыжападобныя пераходы пар і розныя абмены партнёрамі, вызначаная паслядоўнасць і колькасць фігур (4, 6, 8, 12) і завершанасць пасля іх выканання ўсяго танца, сюітнасць музычнай пабудовы. Разнавіднасцей кадрылі сустракаецца шмат, у т. л. «лінейныя», «касыя», «крыжа-падобныя», «кругавыя», «у паўкола» і інш., якія нярэдка ўключаюць у сваю кампазіцыю польку ў экспазіцыі, які-небудзь народны танец у кульмінацыі і «Лявоніху» ў фінале. Арганічна ўвайшлі ў кадрылі характэрныя для беларускага харэаграфічнага фальклору малюнкi, калены, асноўныя хады, рухі і нават фрагменты з нацыянальных танцаў. Этнографы і фалькларысты канца 19 ст. пісалі, што на Беларусі ледзь не кожная вёска мае сваю кадрылю. Захавалася шмат іх назваў: «Воранаўская», «Турэйская», «Грабаўская», «Смаргонская», «Лядкаўская» і інш. Формы кадрылі паўплывалі на развіццё народнай харэаграфіі, іх элементы сталі састаўной часткай некаторых традыцыйных бел. танцаў, зліліся з формамі полькі, вальса, гарадскіх бытавых танцаў.

Трэцюю групу беларускіх танцаў складаюць полькі. Гэты старадаўні чэшскі танец быў у пэўнай ступені блізкі беларускаму харэаграфічнаму фальклору, стаў адным з самых пашыраных і любімых танцаў вёскі, набыў мноства рэгіянальных варыянтаў, зрабіў вялікі ўплыў на ўсю нацыянальную харэаграфію і, у сваю чаргу, сам моцна трансфармаваўся. Так здарылася, напрыклад, з беларускай «Трасухай» - у першааснове тыповым народным танцам, які ў 19 ст. зліўся з полькай і далучыў яе назву да сваёй. «Трасуха» пераняла ад полькі тыповыя для яе вярчэнні, а полька - характэрнае ўстрэсванне верхняй часткі корпуса і рук, прытупы. Беларускія полькі багатыя на музычныя і харэаграфічныя малюнкi, вызначаюцца ладавай і інтанацыйнай разнастайнасцю, здольныя перадаваць цэлую гаму мажорных настройаў. Амаль для ўсіх варыянтаў абавязковыя полечныя вярчэнні або іх мадыфікацыі, якія камбінуюцца з інш. элементамі нацыянальнай лексікі: прытупамі, кавыралачкамі, дробушкамі, прысюдамі, адкідваннем назад сагнутых у каленях ног, рознымі, у т. л. высокімі, падніманнямі партнёршы і г. д. Пра разнастайнасць лакальных і стылістычных варыянтаў полек сведчаць самі іх назвы: «Гайкаўская», «Барысаўская», «Віцяблянка», а таксама «Рассыпуха», «Шморгалка», «Сядуха», «3 прысюдамі», «Драбней маку», «Адбіянка» і інш.

Чацвёртую групу танцавальнага жанру ўтвараюць гарадскія бытавыя т а н ц ы, а таксама створаныя на музычнай аснове папулярных песень («Падэспань», «Вянгерка», «Лезгінка», «Месяц», «На рэчаньку», «Лысы», «Субота» і інш.). Некаторыя з іх прыйшлі ў беларускую вёску яшчэ ў канцы 19 ст., калі пачалі пашырацца «модныя» бальныя аранжыроўкі

народных танцаў. Асабліва вялікія амены ў танцавальнай творчасці народа адбыліся ў першыя дзесяцігоддзі 20 ст. Амаль па ўсёй Беларусі пашырыліся ў гэты час пэўныя ўзоры бальных і бытавых танцаў, фальклорныя танцы гарадскіх ускраін і суседніх народаў, клішэ з заходняй харэаграфіі. Старадаўні танцавальны пласт амаль паўсюдна замяніўся новым, складзеным з танцаў, сканструяваных па новых стандартах. Ім уласціва своеасаблівая «блочная» канструкцыя, абмежаваная колькасць рухаў. Па іх ўзору, па створанаму харэаграфічнаму стэрэатыпу трансфармаваліся і асобныя традыцыйныя беларускія танцы, якія жывуць побач са старадаўнімі.

Асобны жанр танцавальнага беларускага фальклору ўтвараюць сольныя імправізацыйныя танцы, у якіх адсутнічаюць вызначаны парадак фігур, абавязковая іх паўтаральнасць, строга ўзаемасувязь паміж партнёрамі. Кожны ўдзельнік свабодна імправізуе, выказваючы ў разнастайных рухах свой настрой, пачуцці. У беларускім танцавальным фальклоры нямала танцаў, якія выконваюцца ў народным побыце не толькі ў масавым, але і ў сольным варыянце («Лявоніха», «Бычок», «Павец», «Мікіта», «Таўкачыкі», «Казачок», розныя скакухі і г. д.). Вялікай колькасцю сольных танцаў-імправізацый папоўнілася беларуская харэаграфія ў пачатку 20 ст., калі ў побыт народа ўвайшлі «Сербіянка», «Сямёнаўна», «Страданні», «Матлёт» і інш. гарадскія бытавыя танцы. У індывідуальным танцы характар народа і духоўны свет асобнага выканаўцы раскрываюцца асабліва ярка і поўна. Кожны танцор мае свае прыёмы, манеру, па, «выхадку». Выканаўчаму майстэрству танцораў з народа ўласціва шчодрая самааддача, першасная сіла пачуццяў, непасрэдная захопленасць. Для сольных танцаў характэрна цяпер частае суправаджэнне рухаў кароткімі, пераважна чатырохрадовымі прыпеўкамі, якія могуць выконвацца з любымі танцамі і стварацца на хаду, імправізавана. Прысвечаныя найчасцей любоўнай тэматыцы, яны закранаюць розныя бакі жыцця, вызначаюцца надзеянасцю, аптымізмам.

«БОНДАР», традыцыйны танец. Выконваўся двума мужчынамі, адзін з якіх імітаваў бочку, другі нібы яе «збіраў»: прыладжваў адну да адной клёпкі, набіваў абручы. Калі «бочка» была гатова, абодва пачыналі танцаваць. Танец зафіксаваны экспедыцыяй у Гомельскай вобласці.

«КАМАРЫКІ», імправізаваны сольна-масавы танец. Асноўныя рухі - дробныя крокі і падскокі на месцы з прыціснутымі да тулава локцямі («таўкліся, як камары ў ясны дзень»). Зафіксаваны экспедыцыяй у Мінскай і Гомельскай абласцях.

5 Тэатральнае мастацтва. Батлейка (ад Betleem польская назва г. Віфлеема, паводле біблейскага міфа - месца нараджэння Хрыста), беларускі народны лялечны тэатр. Вядомы з 16 ст. Тэатр батлейкавага тыпу ў розных рэгіёнах Беларусі меў назвы яселка, батляемка, остлейка, жлоб, вяртэп. Для паказу рабілі з дрэва скрынкі розных памераў, звычайна ў выглядзе хаткі ці царквы, з гары-зантальнымі перагародкамі (ярусамі-

сцэнамі). Кожная сцэна-ярус мела проразі для ваджэння лялек. Сцэну, што нагадвала балкон, на якім адбывалася дзеянне, аздаблялі тканінай, паперай, геаметрычнымі фігурамі з тоненькіх палачак. На задніку сцэны малявалі абразы, зоркі, крыжы, вокны, лялечныя кампазіцыі на біблейскі сюжэт і інш. У скрынцы, падобнай да царквы, рабілі купалападобны дах з крыжам. Скрынка закрывалася дзверцамі. Неабходнасць у шмат'яруснай будове скрынак адпала тады, калі паказы батлейкі набылі свецкі характар. Лялькі-персанажы рэбіліся з дрэва, каляровай тканіны; ва ласы, бровы, вусы - з лёну ці аўчыны вопратку шылі з тканіны. Лялькі мацаваліся на драўляным ці металічным шпяхі, пры дапамозе якога батлеечні вадзіў іх па проразях у ярусе-сцэне. Вядомы таксама батлейка з лялькамі-марыянеткамі на нітках з верхнім прынцыпам ваджэння, пальчатачныя лялькі. Паказы суправаджаліся словамі і музыкай сцэна і лялькі асвятляліся свечкамі. Батлеечнік знаходзіўся за скрынкай адтуль вадзіў лялькі, гаварыў тэкст падрабляючы голас персанажа. Часта ён адзін спалучаў функцыі выканаўцы драматурга, мастака, рэжысёра, музыканта, іншы раз быў і своеасаблівым канферансье (звяртаўся непасрэдна да гледача, характарызуючы ад свайго імя той ці іншы персанаж). Звычайш батлеечнікі былі таленавітымі акцёрамі самародкамі.

Рэпертуар батлейкі багаты жыццёвым фальклорным матэрыялам, незвычайным сюжэтам, вялікай колькасцю персанажаў. Паказ складаўся звычайна з дзвюх частак: кананічнай (рэлігійнай) і свецкай (народна-бытавой). Кананічны сюжэт разыгрываўся на верхнім, свецкі — на ніжнім ярусе-сцэне. Найбольшай папулярнасцю карыстаўся свецкі рэпертуар з камічнымі сцэнамі, народнымі песнямі і танцамі. Некаторыя тэкставыя варыянты батлейкавых паказаў запісаны ў другой палове 19 ст. Па паходжанню і тэматычна-стылявым асаблівасцям яны дзеліцца на сцэнкі і песні рэлігійнага зместу і містэрыю (драма «Цар Ірад») і народныя інтэрмедыйныя сцэнкі. Многія сцэны маюць вострасатырычны характар, у іх высмейваецца такія сацыяльныя тыпы, фанабэрысты, франт-шляхціц, карчмар, доктар-шарлатан і інш.

6 Дэкаратыўна-прыкладное мастацтва беларусаў звязана з традыцыйнымі рамёствамі. Мае глыбокія карані, рэгіянальныя асаблівасці. Паводле матэрыялаў, з якіх зроблены прадметы, вылучаюцца наступныя віды: мастацкае ткацтва, мастацкі метал, мастацкае шкло, мастацкая саломка і г.д. Па спосабах вырабу можна вызначыць такія віды дэкаратыўна-прыкладнага мастацтва, як ганчарства, ткацтва, вышыўка, саломалляцтва, лозапляцтва, мастацкая апрацоўка метала і інш. На Беларусі склаліся цэнтры па вырабу твораў дэкаратыўна-прыкладнага мастацтва высокай якасці, напрыклад, гарадзянская кераміка, поразаўская, ружанская і інш.

7 Традыцыйныя рэлігійныя ўяўленні беларусаў. Да гэтых пластоў народнай культуры належаць пачытанне сонейка і зорак, зямлі, агню, вера ў звышнатуральную моц асобных аб'ектаў прыроды, вялізны пласт

народнай дэманалогіі (веры ў нячысцікаў). Да апошніх адносілі дамавіка, лешага, русалку і інш., іх падзялялі на сядзібных, пазасядзібных і інш. Адным з першых дэталёвае апісанне нячысцікаў па матэрыялах Віцебшчыны выканаў этнограф М.Я. Нікіфароўскі.

Пытанні па матэрыялу лекцыі:

- 1 Ахарактарызуйце народныя веды беларусаў.
- 2 Пералічыце асноўныя жанры беларускай вусна-паэтычнай творчасці.
- 3 Якія музычныя інструменты і формы музычнага выканальніцтва былі пашыраны на Беларусі?
- 4 Назавіце папулярныя беларускія народныя танцы.
- 5 Ахарактарызуйце асаблівасці тэатральнага мастацтва беларусаў.
- 6 Якія віды дэкаратыўна-прыкладнога мастацтва беларусаў былі звязаны з апрацоўкай матэрыялаў расліннага паходжання?
- 7 Якія персанажы традыцыйных вераванняў звязаныя з сядзібай, хатай беларуса?

Літаратура:

- Серыя “Беларусы”. Т. 7. Вусна-паэтычная творчасць. - Мн., 2004.
Серыя “Беларусы”. Т. 11. Музыка. – Мн., 2008.

Лекцыя 17 Гісторыка-этнаграфічныя рэгіёны Беларусі

Ключавыя паняцці: гісторыка-этнаграфічны рэгіён, Падняпроўе, Усходняе Палессе, Заходняе Палессе.

План:

- 1 Гісторыка-этнаграфічны падзел традыцыйнай культуры беларусаў.
- 2 Падзвінне, Панямонне, Цэнтральная Беларусь.
- 3 Падняпроўе.
- 4 Заходняе і Усходняе Палессе.

Канспект лекцыі:

1 Гісторыка-этнаграфічны падзел традыцыйнай культуры беларусаў. Гісторыка-этнаграфічны рэгіён вылучаецца на якой-небудзь тэрыторыі паводле комплексу этнакультурных прыкмет: асаблівасцей этнічнай гісторыі, характэру рассялення, гаспадарчых заняткаў і прылад працы, народнай архітэктуры, дэкаратыўна-прыкладнога мастацтва, традыцыйнага адзення, фальклору, мясцовых гаворак і інш. Арэальнае (этнаграфічнае) вывучэнне і картаграфаванне разнастайных кампанентаў тэрыторыі Беларусі ў 18-19 ст. дазваляе суаднесці іх на розных таксанамічных узроўнях і вылучыць 6 этнаграфічных рэгіёнаў: Паўночны (Паазер'е), Усходні (Падняпроўе), Цэнтральны (Цэнтральная Беларусь), Паўночна-Заходні (Панямонне), Усходняе Палессе і Заходняе Палессе. Унутры кожнага з іх, у сваю чаргу, паводле мясцовых асаблівасцей народнай культуры і побыту вылучаюць больш дробныя адзінкі - лакальныя раёны, або падраёны: у Паўночным - паўночна-ўсходнюю і паўднёва-заходнюю часткі, ва Усходнім - левабярэжнае, правабярэжнае Падняпроўе і Пасожжа, у Цэнтральным - Бярэзінскі, Слуцка-Нясвіжскі і

Мінскі раёны, у Паўночна-Заходнім - левабярэжнае і правабярэжнае Панямонне, ва Усходнім Палессі - Мазыршчына, Тураўшчына, Прыпяцкі раён, у Заходнім Палессі - Пінскае Палессе, Загароддзе і Падляшша. Рэгіёны лакалізуецца ў масівах з блізкімі гістарычнымі і экалагічнымі ўмовамі, пераважна ў басейнах вялікіх рачных сістэм (рэкі служылі сродкамі зносін і вызначалі напрамкі культурна-эканамічных сувязей, а таксама стваралі спрыяльныя ўмовы для жыхарства і гаспадарчай дзейнасці). Мясцовая прырода з яе разнастайнымі рэсурсамі і адпаведнымі ўмовамі была жыццёвым асяроддзем, арганічна ўваходзіла ў паўсядзённы побыт і ў межы пэўнай сацыяльнай сістэмы ўплывала на спецыялізацыю гаспадарчых заняткаў, жыллё, адзенне, ежу, сродкі зносін. Сацыяльна-эканамічныя і этнічныя працэсы, што мелі асаблівасці ў розных раёнах Беларусі, з цягам часу накладвалі адбітак на сістэмы земляробства, гаспадарчы побыт, звычайнае права, мясцовую самасвядомасць, што надавала пэўнаму рэгіёну спецыфічныя рысы. На працягу стагоддзяў межы гісторыка-этнаграфічных рэгіёнаў мяняліся, аднак гэта не парушала пераемнасці гістарычных традыцый, якія ва ўмовах патрыярхальнага ўкладу выконвалі жыццёва важную камунікатыўную ролю, замяняючы пісьмовую культуру. Этнакультурны комплекс на паграніччы суседніх рэгіёнаў мае пераходныя рысы, што звязана са складаным характарам размяшчэння шэрагу этнаграфічных рэалій. Параўнальнае супастаўленне этнаграфічнага матэрыялу з археалагічным, лінгвістычным і фальклорным паказвае іх арэальную ўзаемасувязь і дазваляе меркаваць пра старажытную прыроду рэгіянальных адрозненняў, а таксама сведчыць пра агульныя вытокі і заканамернасці развіцця матэрыяльнай і духоўнай культуры беларусаў. Гісторыка-этнаграфічныя рэгіёны адлюстроўваюць варыяцыйнае багацце і разнастайнасць беларускай народнай культуры, яе творчыя магчымасці і самадзейны характар.

2 Падзвінне, Панямонне, Цэнтральная Беларусь. Кожны з дадзеных рэгіёнаў меў свае асаблівасці ў кліматычна-геаграфічных умовах, характары заняткаў, тыпах паселішчаў і жылля, сістэме харчавання, лакальных тыпах адзення, відах дэкаратыўна-прыкладнога мастацтва.

3 Падняпроўе. Гаспадарча-бытавы ўклад насельніцтва Падняпроўя характарызаваўся больш прыкметнай, чым на поўначы, роляй земляробства, што знаходзіла сваё адлюстраванне ў структуры пасеваў, у агракультуры, бытаванні мясцовых варыянтаў сельскагаспадарчых прылад (мялак, сох, драўляных барон), параўнаўча раннім усталяванні ў земляробчую практыку жалезных плугоў. Сярод збожжавых першае месца займала жыта, затым - авёс, які шырока выкарыстоўваўся як фуражная культура ў конегадоўлі. З тэхнічных культур, апрача льну, важнае значэнне ў гаспадарцы мела вырошчванне канпель. У лясных краях прыкметнай падмогай у гаспадарцы былі здабыўныя промыслы, у першую чаргу збіральніцтва, пчалярства, лясныя і лесахімічныя промыслы - здабыванне смалы, выпальванне паташу і драўлянага вугалю, вытворчасць

дзёгцю і шкпінару. Широкае распаўсюджанне ў Падняпроўі паташных буд звязана з геаграфічным становішчам гэтага рэгіёна, адсутнасцю прамога воднага шляху ў балтыйскія порты, што скарачала магчымасці шырокага гандлю лесам і лесаматэрыялам, арыентуючы лесапрамыславікоў на перапрацоўку драўніны на месцы. Частка насельніцтва адпраўлялася ў адыходныя промыслы ў суседнія губерні Расіі, дзе словы «буднік» і «беларусец» ужываліся як сінонімы.

Паселішчы Падняпроўскага рэгіёна адрозніваліся большымі памерамі ў параўнанні з суседнім Падзвіннем. У сярэднім на кожнае паселішча ў XVIII - XIX стст. прыходзілася 15-30 двароў. Паселішчы вызначаліся выразнай вулічнай структурай з наяўнасцю больш старажытнай цэнтральнай часткі і канцоў, часам іх тапаграфічны малюнак ускладняўся наяўнасцю завулкаў і размешчанымі паблізу, наводшыбе («на тым баку»), асобнымі дварамі. Найболыя тыповыя забудова двара - замкнутая (вяночная), Г-падобная, радковая. Замкнуты двор часцей бытаваў у заможнага сялянства. Часам ён падзяляўся пасярэдзіне папярэчнай страхой-павеццю, утвараючы паўкрытую дваровую прастору. З аднаго боку ад павеці (бліжэй да жылля) быў так званы чысты, а з другога - гаспадарчы (скотны) двары. Двор меў, апрача цэнтральнай брамы, бакавы ўезд, што вёў пад павець. Распаўсюджанымі тыпамі планіроўкі традыцыйнага жылля былі: хата + сенцы + клець, хата + сенцы+хата, хата + трысцен. Апошні, выконваючы ролю сенцаў, нярэдка (калі ў ім ставілі печ) ператвараўся ў жылое памяшканне. Свіран («амбар», «інбар») для зерня ставілі насупраць хаты. Хлявы (хлеў, пуны) прымыкалі да жылля праз павець ці размяшчаліся ў глыбіні двара. Сярод падсобных памяшканняў рэдка сустракаліся варыўні, замест іх у Падняпроўі былі распаўсюджаны функцыянальна блізкія паграбы. Больш прыкметная кантынентальнасць кліматычных умоў. Наяўнасць сушняў пры гумнах. Як і добрая вентыляцыя апошніх, рабілі непатрэбнымі азяроды, якія тут былі рэдкай з'явай.

У традыцыйным жаночым адзенні яшчэ ў пачатку XX ст. захаваліся старажытныя паневы; пашыраны былі ўзорныя андаракі, сшытыя з безрукаўкай-ліфам, спадніцы, саяны. Жаночыя кашулі шылі звычайна з плечавымі ўстаўкамі (полікамі), іх упрыгожвалі вышыўкай і тканым арнамантам (часцей чырвонага колеру), аздаблялі гафтаваннем, маршчэннем (буда-кашалёўскі строй) Самабытным узорна-дэкаратыўным стылем упрыгожвання вылучаецца адзенне паўднёвых раёнаў (неглюбскі строй). У арнаменце святочнага адзення і тканін дамінавалі адносна буйныя геаметрызаваныя ўзоры ў выглядзе многавугольнікаў, стылізаваных крыжыкаў, разетак, сняжынак, у Пасожжы часцей сустракаліся раслінныя матывы.

Мастацкая кераміка адрозніваецца тэхналагічнымі і мастацкімі асаблівасцямі. Падняпроўскія майстры рабілі посуд пераважна з чырвонай гліны з тонкімі сценамі і аздаблялі па гарлавінах ці плечыках хвалістымі

паяскамі, што наносіліся завострым прутком па сырой гліне. Посуд выпальвалі ў круглых горнах.

4 Заходняе і Ўсходняе Палессе. Ва Ўсходнім Палессі шырокія веснавыя разлівы рэк, вялікія плошчы забалочаных зямель і няўдобіц накладвалі адбітак на характар рассялення, на сродкі зносін, мясцовую гаспадарку і паўсядзённы побыт. Раздробленыя ўчасткі ворных зямель былі раскіданы ўдалечыні ад вёсак асобнымі астраўкамі сярод балот і лясоў, што стварала шмат нязручнасцей пры іх апрацоўцы і зборы ўраджаю. На сваіх чаўнах сяляне перапраўляліся з аднаго вострава на другі, ставілі буданы-курані, што служылі ім часовым жыллём, і паслядоўна апрацоўвалі адзін участак за другім. Такім жа спосабам збіралі ўраджай з палёў, абмалочвалі снапы ці складвалі іх неабмалочанымі на высокіх памостах-адонках.

Побач з трохпольнай сістэмай важнае месца ў земляробчай практыцы яшчэ ў XIX ст. займалі лясная аблога і ляднае (падсечна-агнавое) земляробства. Асноўная земляробчая прылада - знакамітая палеская саха, ідэальна прыстасаваная да мясцовых экалагічных умоў. Пры скараджэнні поля побач з драўлянай плеченай (вязанай) бараной выкарыстоўвалі архаіч-ную вершаліну і смык.

На Палессі значныя плошчы сельгаспадарчых угодзяў займалі сенажаці. Час касавіцы супадаў з летнім спадам вады ў рэках і ручаінах, калі на шырокіх імшарах, затопленых раней вясновым разводдзем, зелянела густое покрыва лугавых траў. У летні час жыццё вёсак заціхала, усё працаздольнае насельніцтва разам з дзецьмі перасялялася на суседнія астравы, працавала на палях, сенажацях або рыбачыла, нарыхтоўвала лясныя дары. Палешукі не замыкалі сваіх хат, нават калі ўсе члены сям'і працавалі далёка ў полі; яны пакідалі на ноч без нагляду вазы і земляробчыя прылады ў полі, чаўны, рыбалоўныя снасці і інш. На гэтую акалічнасць як адметную рысу народнай маралі і абшчыннага побыту не раз звярталі ўвагу даследчыкі.

Свіней нярэдка выганялі на выпас у лес ці адвозілі ў чаўнах на суседнія астравы, дзе яны знаходзіліся ў натуральных умовах без усялякага нагляду, карміліся сакавітай травой, каранямі і жалудамі. Сала такіх свіней, насычанае водарам лясоў, вызначалася асаблівым смакам. У традыцыйнай гаспадарцы палескіх сялян побач з земляробствам і жывёлагадоўляй прыкметнае развіццё атрымалі рыбалоўства, збіральніцтва, пчалярства, разнастайныя хатнія промыслы. У рацыёне харчавання больш істотнае месца, чым у іншых рэгіёнах, займалі рыбныя і мясныя стравы.

Сельскія пасяленні былі нераўнамерна размеркаваны на тэрыторыі рэгіёна. Найбольш густанаселенымі з'яўляліся здаўна Хойніцка-Брагінскае, Юравіцкае, Мазырскае ўзвышшы, а на захадзе - Тураўская лёсавая раўніна. Разам з тым вялізныя прасторы Прыпяцкага Палесса доўгі час заставаліся слаба асвоенымі і рэдкажаселенымі. Мнагаворныя вёскі

размяшчаліся па берагах рэк і яроў, а на забалочаных абшарах Прыпяцкага Палесся - нярэдка на марэнных пагорках і дзюнных астравах па краі непраходных балот. Вулічная паласа часта ўяўляла сабой сыпучы пясчаны грунт або штучную грэблю, ад якой да двароў вялі такія ж гаці-пад'езды і масткі. Праз балоцістыя, затопленыя ўвесну ўчасткі ўладкоўваліся пераходы на палях (лавы) і кладкі.

Як гісторыка-этнаграфічны рэгіён Заходняе Палессе ў асноўным супадае з арэалам заходнепалескіх (брэска-пінскіх) гаворак, што ўтвараюць асобны дыялект на сумежжы беларускага і ўкраінскага лінгвістычных масіваў. Заходнепалескія песенны фальклор характарызуецца глыбокімі традыцыямі харавога і адзіночнага спеву (унісонна-гетэрафонны стыль), лаканічнасцю меладычных фабул з элементамі бурданіравання, «уздрыгвання» напеўнага гучання. Адзначаючы багацце жанрава-стылёвых варыяцый народных песень, вылучаецца на гэтай тэрыторыі шэсць лакальных варыянтаў (кустоў): Пінскі, Іванава-Драгічынскі, Маларыцкі і інш.

На матэрыяльную і духоўную культуру мясцовых жыхароў накладвалі адбітак прыродна-кліматычныя ўмовы (балоты, шматлікія рэкі, мяккі клімат), геаграфічнае суседства і даўнія культурна-эканамічныя сувязі з Украінай і Польшчай. Прыродныя і культурныя ландшафты Заходняга Палесся неаднародныя. Найбольш населенымі часткамі рэгіёна здаўна былі Загароддзе (павышаны градава-марэнны масіў у міжрэччы Піны і Ясельды), Пабужжа (Падляшша) і Пагарыне. Пінскае Палессе і левабярэжжа Ясельды мелі рэдкія пасяленні, раскіданыя сярод балот. Зносіны паміж пасяленнямі, а нярэдка і паміж асобнымі дварамі адной вёскі, у час разліваў ажыццяўляліся толькі з дапамогай лодак. На лодках мясцовыя жыхары адпраўляліся ў лес па дровы, на сенажаць, палявалі на дзікіх качак, растаўлялі рыбалоўныя снасці. На шугалей перавозілі валоў і земляробчыя прылады на суседнія астравы, каб узараць і засеяць поле. У дзень свята дзядоў на лодках адпраўляліся на могілкі, каб ушанаваць памяць продкаў; на лодках везлі хаваць і нябожчыкаў. У кірмашовыя дні людзі з'язджаліся з навакольных вёсак у валасны ці павятовы цэнтр і гандлявалі каля прычала непасрэдна з лодак і шугалей сельскагаспадарчымі прадуктамі і прадметамі разнастайных промыслаў. Узімку навакольныя балоты ператвараліся ў заснежаную раўніну, даступную для ўсіх відаў сухапутнага перамяшчэння і сродкаў транспарту. Абмежаванасць ворыўных угоддзяў, багатая азёрная і рачная фауна абумоўлівалі спецыфіку гаспадарчых заняткаў, павышалі ролю рыбалоўства, збіральніцтва, разнастайных промыслаў, а ў рацыёне ежы - рыбных, мясных страў, натуральных прадуктаў. Важным промыслам было паляванне на дзікіх качак, якіх тут назапашвалі бочкамі, салілі, вэндзілі, прадавалі на кірмашах у Пінску і за межамі рэгіёна.

Пытанні па матэрыялу лекцыі:

1 Паводле якіх прыкмет вылучаюцца гісторыка-этнаграфічныя рэгіёны?

2 Якія гісторыка-этнаграфічныя рэгіёны Беларусі выдзяляюцца на Палессі?

2 Дайце этнаграфічную характарыстыку матэрыяльнай культуры Падняпроўя.

Літаратура:

1 Раманюк М.Ф. Беларускае народнае адзенне (Фотаальбом). – Мінск, 1981.

2 Титов В.С. Историко-этнографическое районирование материальной культуры белорусов: XIX – начало XX ст. – Минск, 1983.

Лекцыя 18 Этнічныя групы і міжэтнічныя адносіны на Беларусі

Ключавыя паняцці: этнічная група, міжэтнічныя адносіны, рускія, палякі, украінцы, татары, літоўцы, яўрэі, цыганы, «этнічны парадокс» сучаснасці.

План:

1 Этнічныя групы на Беларусі: гісторыя фарміравання, традыцыйная культура.

2 Гістарычныя формы міжэтнічных адносін на Беларусі.

3 Асноўныя праблемы сучаснай этналогіі.

Канспект лекцыі:

1 Этнічныя групы на Беларусі: гісторыя фарміравання, традыцыйная культура. Сярод этнічных груп Беларусі адной з вялікіх па колькасці з'яўляецца этнічная група рускіх. Своеасаблівы культурны партрэт маюць рускія, якія належаць да стараабрадніцтва. Важную ролю ў этнакультурным развіцці беларусаў адыгралі палякі. Польшкая мова і культура ўзбагацілі скарбніцу культурных дасягненняў Беларусі. На этнакультурным ландшафце беларускіх земляў выдзяляюцца таксама ўкраінцы, літоўцы, яўрэі. Татары. Сучасны этап развіцця характарызуецца павышэннем колькаснага складу і ролі ў культурных традыцыях выхадцаў з азіяцкага рэгіёну і іншых частак свету.

Яўрэі - старажытнейшы народ, патомкі іудзеяў, што жылі (яшчэ задоўга да новай эры) у Палесціне, адкуль яны ў пачатку новай эры рассяліліся па ўсяму белаю свету. З распадам Рымскай імперыі яны апынуліся ў розных краінах і размаўлялі на мове тых народаў, сярод якіх яны жылі, захоўваючы тым не меней свой самабытны культурна-бытавы ўклад. Аднак ужо ў XI ст. становішча яўрэяў амаль паўсюдна пагоршылася. Абвастрылася канкурэнцыя паміж яўрэямі і неяўрэямі ў сферах гандлю і рамеснай вытворчасці; яўрэйскія гандляры адцяняліся ад рынкаў збыту, расла напружанасць і ў міжэтнічных адносінах, што абярнулася рэлігійнымі ганеннямі. У час крыжовых паходаў пракаціліся яўрэйскія пагромы ў Германіі і Францыі. У 1215 г. Латэранскі сабор зацвердзіў каставае адлучэнне яўрэяў ад хрысціян і ўвёў асобны знак - шасціканцовую зорку, які павінны былі насіць яўрэі на адзенні.

Яўрэі сяліліся пераважна ў гарадах асобнымі кварталамі (гета); у межах сваёй абшчыны (кагалу) кожны лічыўся паўнапраўным грамадзянінам. Такая сістэма арганізацыі і самакіравання існавала і на тэрыторыі Беларусі. Абшчына перыядычна выбірала калегію старшынь (парнэсім) з сямі чалавек. Духоўнымі справамі займалася калегія равінаў (яўрэйскіх святароў) і дайянаў (суддзяў). Яўрэйскі суд (бетдзін) вырашаў судовыя справы на аснове старажытнага звычайнага права. Бадай, самым жорсткім пакараннем было адлучэнне ад абшчыны (хэрэм). У аснове яўрэйскай рэлігіі - іудаізму - ляжыць пакланенне адзінаму Богу-тварцу, які выбраў яўрэяў сярод іншых народаў у якасці сваіх місіянераў і слуг; народ зносіцца з Богам з дапамогай пасрэднікаў - прарокаў, галоўным прарокам лічыцца Маісей. Асноўны кодэкс жыцця для яўрэяў, які рэгламентуе ўсе чалавечыя ўчынкі - Талмуд.

У час ганенняў (канец XI - XIII ст.) яўрэі перасяляліся з Германіі ў Польшчу. У першай палове XIV ст. яўрэі мелі свой гасціны двор у Вільні. Вітаўт ахвотна запрашаў заможных яўрэяў на жыхарства.

Першыя яўрэйскія абшчыны з'явіліся ў Брэсце і Гародні. Масавая міграцыя яўрэяў у Польшчу і на Беларусь пачалася ў канцы XV ст. пры Казіміры Вялікім. Прыхільнае стаўленне польскіх і літоўскіх улад тлумачыцца не толькі талерантнасцю і верацярпімасцю, што панавалі ў гэтых краінах, але і эканамічнымі інтарэсамі. Разам з яўрэйскімі перасяленцамі тут асядалі і іх багатыя капіталы, наладжваліся ажыўленыя гандлёва-эканамічныя сувязі не толькі ў Літве і Польшчы, але і з многімі еўрапейскімі краінамі, дзе гаспадарыў яўрэйскі капітал, а манархі многіх еўрапейскіх краін не раз звярталіся да яўрэйскіх банкіраў за грашовымі пазыкамі.

Аднак пераважная частка яўрэяў займалася дробным гандлем і рамяством. Асабліва значная ўдзельная вага яўрэяў назіралася ў такіх рамяствах, як кушнерства, шавецкае, кравецкае, сталарна-мэблевае, апрацоўка каштоўных металаў. Даволі распаўсюджанымі былі прадпрымальнікі розных рангаў - крамнікі, шынкары, скупшчыкі, пасрэднікі, так званыя фактары (давераныя асобы, слугі і саветнікі ў паноў), дробныя ліхвяры, арандатары карчмы, млына, парома; пазней землеўласнікі сталі здаваць яўрэям у арэнду за плату лясы і азёры. Законы Вялікага княства Літоўскага забяспечвалі яўрэям пэўныя прывілеі - свабоду гандлю і прамысловых заняткаў, а таксама недатыкальнасць асобы і капіталаў. У гарадах і мястэчках для іх былі адведзены асобныя вуліцы, дзе дазвалялася будаваць дамы, прамысловыя памяшканні, сінагогі, уладкоўваць могілкі. Аднак з пашырэннем уплыву яўрэйскіх капіталаў расла незадаволенасць мясцовых улад і мяшчан-хрысціян. Гарадскія магістраты імкнуліся абмежаваць правы яўрэйскіх прадпрымальнікаў, гандляроў, арандатараў. Цэхі-брацтвы вялі рашучую барацьбу супраць свабодных рамеснікаў (партачоў) і іх гандлёвай дзейнасці. Да іх далучалася і дробная павятовая шляхта.

У час казацкіх выступленняў (1648-1651) і захопа Беларусі маскоўскім войскам (1654-1667) яўрэйскае насельніцтва падвяргалася пагромам і падзяляла трагічны лёс беларусаў. У складзе Расійскай імперыі рассяленне яўрэяў было абмежавана тэрыторыяй беларускіх губерняў («межы аселасці»). Тут яны сяліліся ў гарадах і мястэчках і вялі ўласцівы ім кагальны лад жыцця з захаваннем старажытных традыцый, абрадаў і заветаў сваіх продкаў.

Паводле старажытных канонаў становішча кожнага яўрэя вызначаецца трыма акалічнасцямі: паходжаннем, адукаванасцю і багаццем. Да багатых людзей яўрэі ставіліся з вялікай пашанай: багацце не сорам; таму ўменне зарабляць вялікія грошы яны лічылі праявай мудрасці і Боскага промыслу. Яўрэі насілі доўгі чорны сюртук (лапсярдак), падпязаны шырокім поясам, на галаве - цюбецэйка (ярмолка). Ярмолка была абавязковым галаўным уборам у час малітвы: рэлігія не дазваляе яўрэю вымаўляць імя Божае з непакрытай галавой. Да абрадавай вопраткі адносіцца кіцель - кашуля з доўгімі рукавамі і шырокім каўняром, які дорыць нявеста свайму жаніху, калі выходзіць замуж. Ён адзяваецца толькі двойчы: у час жаніцбы і пасля смерці. Асобы старасвецкі стыль адрозніваў і традыцыйныя прычоскі. Яўрэі адпускалі пышныя бароды, разам з тым астрыгалі на галаве валасы, пакідаючы пры гэтым доўгія пасмы (пэйсы) на скронях. Замужнія жанчыны таксама стрыглі валасы, надзяваючы парык. Сімвалам дзявочай годнасці лічылася каса, якую адразалі пасля замужжа («каб не спакушаць іншых мужчын»).

Ежа, паводле іўдзейскай традыцыі, падзяляецца на дзве катэгорыі: кашэр (дазволена) і трэфа (забаронена). Да апошняй адносіцца свініна, зайчаціна, а таксама рыба без лускі (уюны, вугры). Існавала павер'е, што душа жыве ў крыві любой істоты, таму мяса павінна быць чыстае ад крыві, наогул, яўрэі пазбягалі есці дзічыну, забітую не асвечаным нажом. Мясная і малочная ежа лічыліся несумяшчальнымі, таму іх дазвалялася есці толькі паасобку, нават посуд для іх прыгатавання павінен быць розны. Абрадавая ежа - маца (тонкія праснакі з пшанічнага цеста) была абавязковай на яўрэйскі Вялікдзень (кучкі). У харчовым рацыёне важную ролю адыгрывалі гародніна і розныя спецыі.

Пасля скасавання кагальнай сістэмы кіравання (1844) значная частка яўрэйскага насельніцтва адказвалася ад ранейшых канонаў і засвойвала еўрапейскія нормы гарадской культуры. У другой палове XIX ст. прыкметна павялічылася колькасць яўрэйскага насельніцтва ў Беларусі: у 1863 г. іх налічвалася 350 тыс. чалавек, у 1897-1890 тыс., у 1914 г. - 1250 тыс. Яўрэі займалі другое месца па колькасці насельніцтва ўслед за беларусамі, складаючы 14 %, а ў гарадах і мястэчках – 50-60 % жыхароў і больш.

Пасля рэвалюцыйных падзей 1917 г. была адменена мяжа аселасці для яўрэяў, і яны ў вялікай колькасці рассяліліся па абшарах СССР, шмат іх пасялілася ў Маскве і Ленінградзе (Санкт-Пецярбургу). Яны атрымалі

тыя ж правы, што і астатняе насельніцтва; у Беларусі яны мелі нацыянальна-культурную аўтаномію (скасавана ў канцы 30-ых гг.), на яўрэйскай мове (ідыш) выходзілі газеты і часопісы, працавалі тэатральныя трупы, дзейнічалі яўрэйскія школы (у іх навучалася 6,4 % вучняў).

У час Другой сусветнай вайны яўрэйскае насельніцтва панесла вялікія страты. У канцы 50-ых гг. доля яўрэяў сярод жыхароў Беларусі складала 1,8 %. Праўда, нельга не ўлічваць, што ва ўмовах закрытага грамадства не ўсе яўрэі імкнуліся засведчыць сваю нацыянальную прыналежнасць; расла колькасць міжнацыянальных шлюбаў, нашчадкі яўрэяў у гэтым выпадку часцей за ўсё запісваліся рускімі ці беларусамі. Яўрэі па-ранейшаму пражывалі ў гарадах, шмат іх працавала ў савецкіх адміністрацыйных, культурна-асветных і навучальных установах. Яўрэйская інтэлігенцыя вядома сваімі плённымі дасягненнямі ў галіне культуры і навукі. У 80- 90-ых гг. у сувязі з нарастаннем негатыўных з'яў і крызіснай сітуацыі ў грамадстве шмат яўрэяў пакінула СССР і эмігрыравала ў Ізраіль, ЗША, Канаду і інш.

2 Гістарычныя формы міжэтнічных адносін на Беларусі. На беларускіх землях ў XV-XVI ст. Складваліся традыцыі этнаканфесійнай талерантнасці. Іншая сітуацыя характэрна для перыяду ўваходжання ў склад Рэчы Паспалітай, стварыўся іншы палітычны і культурны падмурак для ўзаемадзеяння прадстаўнікоў розных народаў. Міжэтнічныя адносіны ў XIX - пачатку XX ст. Знаходзіліся пад моцным уплывам нацыянальнай і канфесійнай палітыкі царызму. У 20-30-ыя гады XX ст. у БССР існавалі формы нацыянальна-культурнай аўтаноміі этнічных груп. Сучаснае становішча этнічных груп характарызуецца спрыяльнымі ўмовамі для развіцця і пазітыўнага характару міжэтнічных адносін у краіне.

3 Асноўныя праблемы сучаснай этналогіі. Да іх належыць вывучэнне праблем міграцыі, культуры здароўя, міжэтнічных канфліктаў, этнакультурных наступстваў экалагічных катастроф, этнічнага аспекта дэмаграфічных працэсаў, краху палітыкі мультыкультуралізма і інш.

Пытанні па матэрыялу лекцыі:

- 1 Якім чынам фарміраваліся этнічныя групы Беларусі?
- 2 Вызначыце характэрныя рысы традыцыйнай культуры яўрэяў на Беларусі.
- 3 У якой форме складваліся міжэтнічныя адносіны на Беларусі ў новы час?
- 4 Сфармуліруйце найбольш значныя праблемы этналогіі на сучасным этапе.

Літаратура:

- 1 Кто живет в Беларуси / А.Вл. Гурко [и др.] . – Минск, 2012.
- 2 Цітоў В.С. Этнаграфічная спадчына. Беларусь. Краіна і людзі. - Мінск, 1996.

3 ПРАКТЫЧНЫ РАЗДЗЕЛ

3.1. Планы практычных заняткаў па дысцыпліне

Тема 1 Классификация этнических сообществ мира

- 1 Понятие классификации.
- 2 Географическая классификация.
- 3 Антропологическая классификация.
- 4 Лингвистическая классификация.
- 5 Хозяйственно-культурная классификация.

Литература:

- 1 Народы мира: Историко-этнографический справочник / Ред. кол.: С.А. Арутюнов [и др.]; под ред. Ю.В. Бромлея. - М.: Сов. Энциклопедия, 1988. – 624 с.
- 2 Народы России: Энциклопедия / В.А. Тишков [др.]. – М.: Большая Рос. Энциклопедия, 1994. – 479 с.
- 3 Садохин, А.П. Этнология: учеб. пособие / А.П. Садохин. – 3-е изд. - М.: Альфа-М; ИНФРА-М, 2004. – 352 с.
- 4 Садохин, А.П. Этнология: учебник для студ. высш. учеб. заведений / А.П. Садохин, Т.Г. Грушевицкая. — М.: Академия; Высшая школа, 2000. – 304 с.
- 5 Тавадов, Г.Т. Этнология: учебник для вузов / Г.Т. Тавадов. - М.: Проект, 2004. – 352 с.
- 6 Этнография: учебник для студентов историч. спец. вузов / Под ред. Ю.В. Бромлея, Г.Е. Маркова. – М.: Высш. Школа, 1982. – 320 с.
- 7 Этнология: учеб. пособие / Под ред. Е.В. Миськовой, Н.Л. Мехедова, В.В. Пименова. – М.: Академич. Прект; Альма Матер, 2006. – 624 с.

Тема 2 Этнические сообщества Австралии и Океании: Полинезия

- 1 Этнические сообщества Полинезии: этническая, антропологическая, языковая характеристика.
- 2 Хозяйственная деятельность этнических сообществ Полинезии.
- 3 Материальная культура этнических сообществ Полинезии.
- 4 Духовная культура этнических сообществ Полинезии.

Литература:

- 1 Народы мира: Историко-этнографический справочник / Ред. кол.: С.А. Арутюнов [и др.]; под ред. Ю.В. Бромлея. - М.: Сов. Энциклопедия, 1988. – 624 с.
- 2 Этнология: учеб. пособие / Под ред. Е.В. Миськовой, Н.Л. Мехедова, В.В. Пименова. – М.: Академич. Прект; Альма Матер, 2006. – 624 с.
- 3 Очерки общей этнографии / АН СССР. Ин-т этнографии им. Н.Н. Миклухо-Маклая; под ред. С.П. Толстова [и др.]. Общие сведения, Австралия и Океания, Америка, Африка. - М.: Изд-во Акад. наук СССР, 1957. – 343 с.

4 Страны и народы: Науч.-попул. геогр.- этногр. изд. в 20-ти т. [Австралия и Океания. Антарктида] / В.М. Андреева, А.Г. Банников [и др.]. – М.: Мысль, 1981. - 301 с.

Источник для анализа:

«Для диких племен страх перед душами умерших, как перед злобными духами, является обычным. Как известно, австралийцы полагают, что духи не погребенных покойников делаются злобными демонами. По мнению новозеландцев, души умерших настолько изменяются в своей природе, что становятся способными вредить самым близким и дорогим людям. Караибы говорят, что из числа различных душ человека одни приходят на морской берег переворачивать лодки, другие идут в леса и становятся злыми духами. У индейского племени сиу страх мести духов был средством, удерживающим от убийства. Про некоторые племена Центральной Африки можно сказать, что их главнейшее религиозное учение есть вера в духов и что характерное свойство последних есть желание вредить живым. Патагонцы постоянно боялись душ своих колдунов, которые после смерти превращаются в злых демонов. Туранские племена Северной Азии боятся своих шаманов после их смерти гораздо более, чем при жизни, потому что они становятся особым разрядом духов, наиболее вредных во всей природе. У монголов они мучают людей с целью вынудить приношения». (Э.Б. Тайлор «Первобытная культура»)

Тема 3 Этнические сообщества Америки: хозяйственно-культурные типы доколумбовой Америки

1 Заселение Америки. Языковая и антропологическая ситуация.

2 Хозяйственно-культурные типы Северной Америки.

3 Хозяйственно-культурные типы Южной Америки.

Литература:

1 Садохин, А.П. Этнология: учебник для студ. высш. учеб. заведений / А.П. Садохин, Т.Г. Грушевицкая. — М.: Академия; Высшая школа, 2000. — 304 с.

2 Страны и народы: Науч.-попул. геогр.- этногр. изд. в 20-ти т. [Америка. Общий обзор Латинской Америки. Средняя Америка] / В.М. Андреева, А.Г. Банников [и др.]. – М.: Мысль, 1984. - 335 с.

3 Народы мира. Историко-этнографический справочник. – М., 1988.

4 Морган Л.Г. Лига ходеносауни или ирокезов. – М., 1983.

5 Аверкиева Ю.П. Индейцы Северной Америки. – М., 1974.

6 Галич М. История доколумбовых цивилизаций. – М., 1990.

7 Исторические судьбы американских индейцев. – М., 1985.

8 Культура индейцев. – М., 1963.

9 Народы Америки. Т1-2. – М., 1959.

10 От Аляски до Огненной Земли. История и этнография стран Америки. – М., 1967.

Источник для анализа:

«В их (ирокезы) пище существовало лишь небольшое разнообразие, что вытекало из условий их жизни. Основными продуктами питания ирокезов были каши из дробленой кукурузной муки и из ободранной кукурузы, два – три сорта кукурузного хлеба, оленина и другая дичь, супы, суккоташ, обжаренная и подсушенная зеленая кукуруза, приготовленная различными способами, дикие плоды, земляные орехи похожие на дикий картофель, бобы и тыквы. Эти продукты являлись основой питания, из них готовилось много блюд, но довольно однообразных. У индейцев было также несколько сортов чая. Любимый напиток готовился из кончиков побегов болиголова, которые кипятили в воде, а навар подслащивали кленовым сахаром. Кленовый чай готовили кипячением кленового сока и приправляли корнем американского лавра, а пряный чай настаивали на каком-то диком пряном растении». (Г.Л. Морган «Лига ходеносауни или ирокезов»)

Тема 4 Этнические сообщества Южной, Юго-Восточной и Восточной Азии: Юго-Восточная и Восточная Азия

1 Этносы Юго-Восточной Азии.

2 Этнические сообщества Восточной Азии.

Литература:

Этнография: учебник для студентов историч. спец. вузов / Под ред. Ю.В. Бромлея, Г.Е. Маркова. – М.: Высш. Школа, 1982. – 320 с.

1 Этнология: учеб. пособие / Под ред. Е.В. Миськовой, Н.Л. Мехедова, В.В. Пименова. – М.: Академич. Прект; Альма Матер, 2006. – 624 с.

2 Беларусы : У 11 т. / В.К. Бандарчык, М.Ф. Піліпенка, А.І. Лакотка. - Мінск: Беларуская навука, 1995-2009. – Т. 9 : Антрапалогія / Л.І. Цягака [і інш.]. – 2006. – 575 с.

3 Очерки общей этнографии / АН СССР. Ин-т этнографии им. Н.Н. Миклухо-Маклая; под ред. С.П. Толстова [и др.]. Зарубежная Азия. - М.: Изд-во Акад. наук СССР, 1959. - 502 с.

4 Страны и народы: Науч.-попул. геогр.- этногр. изд. в 20-ти т. [Зарубежная Азия. Юго-Восточная Азия] / К.М. Попов, Н.И. Чебоксаров [и др.]. – М.: Мысль, 1979. - 301 с.

5 Арутюнов С.А. Япония: народ и культура.- М., 1991.

Маркарян С., Молодякова Э. Цветы в жизни японцев // Азия и Африка сегодня. - 1993 №4, С. 79-80.

6 Васюра Т. Японская чайная церемония // Здесь и сейчас.- 1999 вып. 3-4. С. 7-9.

Тема 5 Этнические сообщества Европейской России, Волго-Камья и Южного Урала: русские

1 Русские: этнографическая характеристика.

2 Хозяйственная деятельность русского народа.

3 Материальная культура русского народа.

4 Духовная культура русского народа.

Литература:

1 Народы мира: Историко-этнографический справочник / Ред. кол.: С.А. Арутюнов [и др.]; под ред. Ю.В. Бромлея. - М.: Сов. Энциклопедия, 1988. - 624 с.

2 Народы России: Энциклопедия / В.А. Тишков [др.]. - М.: Большая Рос. Энциклопедия, 1994. - 479 с.

3 Этнография: учебник для студентов историч. спец. вузов / Под ред. Ю.В. Бромлея, Г.Е. Маркова. - М.: Высш. Школа, 1982. - 320 с.

4 Народы и культуры: Русские / Российская Академия наук; редкол. В.А. Александров [и др.]. - М.: Наука, 1999. - 828 с.

5 Этнография восточных славян. Очерки традиционной культуры / Ю.В. Бромлей [и др.]; под ред. К.В. Чистова. - М.: Наука, 1987. - 558 с.

6 Страны и народы: Науч.-попул. геогр.- этногр. изд. в 20-ти т. [Сов. Союз. Общий обзор. Рос. федерация] / Г.М. Лаппо, Ю.С. Борисов [и др.]. - М.: Мысль, 1983. - 461 с.

Тэма 6 Гісторыя этнаграфічнага вывучэння Беларусі: выдатныя этнолагі Беларусі і іх навуковая спадчына

1 П.М. Шпілеўскі, У. Сыракомля, А. Кіркор.

2 Е.Р. Раманаў, М.Я. Нікіфароўскі.

3 А. Багдановіч, І.А. Сербай, А.К. Сержпутоўскі.

Літаратура:

1 Гістарыяграфія беларускай этнаграфіі // Этнаграфія Беларусі. Энцыклапедыя. - Мн., 1989. - С. 149-153, а таксама асобныя артыкулы, прысвечаныя навуковай дзейнасці беларускіх этнографу.

2 Пилипенко М.Ф. Этнография Белоруссии. - Мн., 1981. - С. 13-47.

3 Цітоў В.С. Этнаграфічная спадчына. Беларусь. Традыцыйна - бытавая культура. - Вучэбна-метадычны дапаможнік. - Мн., 2001.

4 Этналогія Беларусі: традыцыйная культура насельніцтва ў гістарычнай перспектыве: вучэб.-метадыч. дапам. / Т.А. Навагродскі [і інш.]. - Мінск: БДУ, 2009. - 335 с.

5 Бандарчык В.К. Гісторыя беларускай этнаграфіі. XIX ст. - Мн., 1964.

6 Бандарчык В.К. Гісторыя беларускай этнаграфіі. Пачатак. XX ст. - Мн., 1970.

7 Бандарчык В.К. Гісторыя беларускай савецкай этнаграфіі. - Мн., 1972.

8 Беларусы. Т3. Бандарчык В.К. Гісторыя этналагічнага вывучэння. - Мн., 1999.

9 Беларусы. - М., 1998 (серія "Народы і культуры"). - С. 7-35.

10 Васілевіч В.К. Збіральнікі. - Мн., 1991.

- 11 Міхайлец М.А. Польская этналогія XIX – п.п. XX ст. аб матэрыяльнай культуры беларусаў.- Мн., 2008.
- 12 Живописная Россия Т.3. Литовское и Белорусское Полесье. – Мн., 1993.
- 13 Шпилевский П.М. Путешествие по Полесью и Белорусскому краю. – Мн., 1992.
- 14 Сыракомля У. Вандроўкі па маіх былых ваколіцах. – Мн., 1992.
- 15 Богданович, А.Е. Пережитки древнего мирисозерцания у белорусов. – Мн., 1995.
- 16 Сержпутоўскі, А.К. Прымхі і забабоны беларусаў-палешукоў. – Мн., 1998.

Тэма 7 Матэрыяльная культура беларусаў

1 Пасяленні і жылле.

2 Касцюм

3 Традыцыйная культура харчавання.

Літаратура:

- 1 Цітоў В.С. Этнаграфічная спадчына. Беларусь. Традыцыйна-бытавая культура. – Вучэбна-метадычны дапаможнік. – Мн., 2001.
- 2 Этналогія Беларусі: традыцыйная культура насельніцтва ў гістарычнай перспектыве: вучэб.-метадыч. дапам. / Т.А. Наваградскі [і інш.]. – Мінск: БДУ, 2009. – 335 с.
- 3 Беларусы. – М., 1998 (серія “Народы і культуры”). – С. 223-270.
- 4 Беларусы. Т.2. Дойлідства / А.І. Лакотка [і інш.]. – Мн., 1997.
- 5 Беларускае народнае жылле. – Мн., 1973.
- 6 Беларускае народнае адзенне. – Мн., 1975.
- 7 Бялявіна, В.М., Ракава Л.В. Жаночы касцюм на Беларусі.–Мн., 2007.
- 8 Бялявіна, В.М., Ракава Л.В. Мужчынскі касцюм на Беларусі.–Мн., 2007.
- 9 Васільева А. Народнае адзенне Навагрудчыны XIX-пачатку XX ст. // БГЧ.-2006.-№7.-с. 47-50.
- 10 Васільева А.Г. Традыцыйнае народнае адзенне Гродзенскага раёна XIX-сярэдзіны XX ст. // Весці АНБ серыя гуманітарных навук. – 2006.-№2.-с.60-67.
- 11 Лакотка, А.І. Пад стрэхамі прашчураў.– Мн.,1995.
- 12 Маленка Л.І. Беларускі народны касцюм. – Мн., 2001.
- 13 Маленко Л.И. Белорусский костюм XIX-XX вв. – Мн., 2006.
- 14 Молчанова Л.А. Материальная культура белорусов. – Мн., 1968.
- 15 Наваградскі, Т.А. Традыцыі народнага харчавання беларусаў / Т.А. Наваградскі. – Мінск: Ураджай, 2000. – 111 с.
- 16 Наваградскі Т.А. Смачна елі ... Народная кулінарыя Гомельшчыны // Беларусь. – 1994. - № 6 с. 30-32, №8 с. 26-27.
- 17 Наваградскі Т.А. Традыцыі народнага харчавання беларусаў. – Мн., 2000.

18 Навагродскі Т.А. Традыцыйная культура харчавання беларусаў як выражэнне этнічнай самасвядомасці. “Открыть миру душу белоруса...”, міжнародная навукова-практычная канферэнцыя (2005, Гомель). Міжнародная навукова-практычная канферэнцыя, 25-26 кастрычніка 2005г.: [прысвечаная 150-годдзю з дня нараджэння Е.Р. Раманава: зборнік матэрыялаў / рэдкал.: А.Р. Яшчанка [і інш.]. – Гомель: ГДУ імя Ф. Скарыны, 2005. – с.130-132.

19 Раманюк М.Ф. Беларускае народнае адзенне. Альбом. – Мн., 1988.

20 Раманюк М. Беларускія народныя строі. – Мн., 2003.

21 Этнаграфія Беларусі. Энцыклапедыя. – Мн., 1989.

Крыніца для аналізу:

«Печь хлеб должна женицина «чистая», в противном случае он не удастся; будет коробиться, трескаться. Вообще это оскорбление хлеба. Крошит хлеб сорить им - большой грех: кто так поступает, - не будет иметь хлеба. Лучшие всего - хлебные крошки и корки сжигать в печи. Если обнести вокруг горящего дома хлеб, то огонь не будет далее распространяться; только надо, чтобы хлеб этого захотел. Иные, обнесшие хлеб вокруг горящего дома, бросают его в огонь, полагая, что от этого пожар прекратится. По хлебу предсказываю судьбу членов семьи. Если хлеб в печи разваливается на две половины - это не к добру: умрет или хозяин, или хозяйка. Если в мякише окажется вертикальная трещина - это предвещает близкий раздел семьи; горизонтальная трещина - верный признак, что или дочь выйдет замуж, или сын пойдет «у примы» (в чужую семью)». (Богданович А.Е. Пережитки древнего мирозерцания у белорусов).

4 РАЗДЗЕЛ КАНТРОЛЯ ВЕДАЎ

4.1 Пытанні к экзамену па дысцыпліне

Вопросы

к экзамену по курсу по курсу “Этнология и этнография Беларуси”
для студентов специальности “История отечественная и всеобщая”

стационара и заочного факультета

1 семестр

1. Понятия “культурная антропология”, “этнология”, “этнография”.
Объект и предмет этнологических исследований. Место этнологии в системе наук.

2. Важнейшие понятия в этнологии.

3. Лингвистическая классификация народов мира.

4. Антропологическая классификация народов мира.

5. Классификация этнических сообществ по подобию хозяйства и культуры.

6. Географическая классификация этнических сообществ.
7. Виды этнологических источников и методы этнологического исследования.
8. История этнологической науки. Выдающиеся этнологи прошлого и современности.
9. Этнические сообщества Австралии и Тасмании.
10. Этнические сообщества Меланезии и Микронезии.
11. Этнические сообщества Полинезии.
12. Заселение Америки, языковая и антропологическая характеристика. Хозяйственно-культурные типы индейского населения доколумбовой Америки.
13. Цивилизации Центральной и Южной Америки.
14. Народы Северной Африки.
15. Народы Северо-Восточной Африки.
16. Народы Западной Тропической Африки.
17. Народы Центральной, Восточной и Южной Африки.
18. Этноты Западной Азии.
19. Этнические общности Южной Азии.
20. Этнические общности Средней Азии и Казахстана.
21. Народы Юго-Восточной Азии.
22. Этнические общности Восточной Азии.
23. Этнические общности Сибири.
24. Этнические общности Закавказья.
25. Этнические общности Северного Кавказа.
26. Этнические общности Западной Европы: языковая и антропологическая характеристика. Религиозный состав. Расселение.
27. Этнические общности Западной Европы: традиционное хозяйство и материальная культура.
28. Этнические общности Западной Европы: духовные традиции, народное творчество.
29. Межэтническое сотрудничество и межэтнические конфликты в современном мире.
30. Этнические общности западных славян: чехи, словаки, лужичане.
31. Этнические общности западных славян: поляки.
32. Этнические общности южных славян: языки, религиозная принадлежность, расселение. Особенности этнической истории и современные этнокультурные процессы.
33. Этнические общности южных славян: традиционное хозяйство, материальная и духовная культура.
34. Украинцы: антропологический облик, языковая характеристика, религиозная принадлежность. Историко-этнографическое районирование Украины. Особенности этнической истории.
35. Украинцы: традиционные занятия, материальная и духовная культура.

36. Молдаване: этнографическая характеристика.
37. Народы Юго-Восточной Прибалтики: литовцы.
38. Народы Юго-Восточной Прибалтики: латыши и эстонцы.
39. Этнические общности Севера Восточной Европы.
40. Русские: языковая, антропологическая характеристика. Историко-этнографическое деление этнической территории. Этнографические группы.
41. Русские: традиционные занятия. Орудия труда.
42. Русские: традиционная материальная культура (жилище, костюм, пища). Региональные особенности.
43. Русские: общественный быт. Семья и семейная обрядность.
44. Русские: фольклор, народное декоративно-прикладное искусство.
45. Народы Волго-Камья и Южного Урала: чуваша, татары, башкиры.
46. Народы Волго-Камья и Южного Урала: марийцы, удмурты, мордва.
47. Этнологическое изучение Беларуси до середины XIX века.
48. Этнологическое изучение Беларуси во второй половине XIX – начале XX века.
49. Этнологическое изучение Беларуси в советский период (1920-1980-е гг.).
50. Этнологические исследования Беларуси на современном этапе (1990-е - начало XXI века).
51. Белорусы: языковая и антропологическая характеристика. Религиозная принадлежность. Этногенез и этническая история белорусов.
52. Историко-этнографические регионы Беларуси. Региональные особенности материальной культуры белорусов.
53. Традиционные занятия белорусов: земледелие и животноводство.
54. Промысловые и ремесленные занятия белорусов.
55. Типы поселений, застройка усадьбы, хозяйственные и производственные постройки на Беларуси. Планировка и интерьер белорусской хаты.
56. Особенности традиционной женской одежды и мужского костюма белорусов.
57. Белорусская народная кулинария.
58. Общественные традиции белорусов в XIX – начале XX века. Календарная обрядность белорусов.
59. Семья, семейный быт белорусов в XIX – начале XX века.
60. Семейная обрядность белорусов: родильно-крестильная и похоронная.
61. Семейная обрядность белорусов: свадебная.
62. Народные знания белорусов. Народные верования белорусов.
63. Белорусское устно-поэтическое творчество.
64. Народный театр, музыка, хореография белорусов.
65. Народное декоративно-прикладное искусство белорусов.

66. Этнические группы и межэтнические отношения в Беларуси.

4.2 Тэсты па дысцыпліне

1 Ойкумена – это:

- А обитаемая часть Земли
- Б языковая семья
- В хозяйственно-культурный тип
- Г понятие, тождественное понятию «эпикантус»

2 Какие из перечисленных ниже стран мононациональные:

- А Япония
- Б США
- В ЮАР
- Г Канада

3 Какого этнографического региона Беларуси не существует:

- А Поднепровье
- Б Южное Полесье
- В Центральная Беларусь
- Г Подвинье

4 Ведды острова Шри-Ланка, семаңги Малакского полуострова, аэта Филиппин и пигмеи бассейна реки Конго в Африке:

- А относятся к присваивающему типу хозяйства
- Б производящему типу хозяйства
- В смешанному типу хозяйства
- Г нет правильного ответа

5 Согласно географической классификации Китай находится:

- А в Западной Азии
- Б Северной Европе
- В Северной Африке
- Г нет правильного ответа

6 На языках какой семьи сегодня говорят 45% населения мира:

- А индоевропейской
- Б кавказской
- В уральской
- Г нигеро-кордофанской

7 Исторически сложившаяся группа людей, объединенная общностью физических признаков называется:

- А раса

- Б левират
- В праобщина
- Г сорорат

8 Складка кожи верхнего века внутреннего угла глаза, прикрывающая слёзный бугорок – это:

- А экзагамия
- Б эпикантус
- В полиандрия
- Г полигиния

9 Какой народ является единственным монголоязычным народом в Европе:

- А калмыки
- Б саамы
- В мордва
- Г греки

10 О каком зарубежном этнографе идет речь: выдающийся американский учёный, этнограф, социолог, историк. Внёс крупный вклад в теорию социальной эволюции, науки о родстве, семье. Создатель научной теории первобытного общества, один из основоположников эволюционизма в социальных науках. Его известный труд «Лига Ходеносауни, или ирокезов»:

- А Морган Г.Л.
- Б Тайлор Э.
- В Малиновский Б.
- Г Мид М.

11 В каком году в рамках АН БССР был создан Институт искусствоведения, этнографии и фольклора им. К.Крапивы:

- А 1957 г.
- Б 1989 г.
- В 2005 г.
- Г 2012 г.

12 Как называется многотомная серия обобщающих монографий по этнографии Беларуси, начавшая выходить с 1995 года, первый том которой называется «Прамысловыя і рамесныя заняткі»:

- А Народы и культуры
- Б «Беларусы»
- В Народы мира
- Г История культуры

13 Назовите год основания Парижского общества этнологии:

- А 1659 г.
- Б 1759 г.
- В 1839 г.
- Г 1939 г.

14 Русское Географическое общество было учреждено в:

- А 1725 г.
- Б 1800 г.
- В 1910 г.
- Г нет правильного ответа

15 Автором всех названных ниже работ: «Народнае мастацтва Беларусі», «Беларуская савецкая фалькларыстыка», «Радзінныя звычаі і абрады беларусаў»:

- А является один из выдающихся советских белорусских фольклористов
- Б является группа современных украинских исследователей
- В является один из выдающихся польских исследователей 19 в.
- Г данные работы не имеют единого автора

16 Какого хозяйственно-культурного типа не существует:

- А ручные земледельцы
- Б пашенные земледельцы
- В собиратели, охотники и рыболовы
- Г ремесленники крупных городов

17 На Юрьев день 6 мая восточные славяне впервые после зимы:

- А выгоняли скот на пастбища
- Б пололи грядки
- В убирались в доме
- Г плели сети для ловли рыбы

18 Основной транспорт в Микронезии:

- А сани
- Б лодки
- В собачьи упряжки
- Г оленьи упряжки

19 Основное занятие коренного населения Калифорнии:

- А охота
- Б земледелие
- В собирательство
- Г сооружение кораблей

20 В каком из регионов Беларуси было очень развито рыболовство:

А Восточное и Западное Полесье
Б Центральная Беларусь
В города Минщины
Г г. Минск

21 На Аравийском полуострове основной земледельческой культурой является:

А рожь
Б кукуруза
В финиковая пальма
Г лен

22 Профессия ныряльщицы за глубоководными моллюсками существует:

А Норвегия, Латвия
Б Испания, Португалия
В Корея, Япония
Г нет правильного ответа

23 Сумпитан – это:

А бамбуковая трубка для охоты жителей Юго-Восточной Азии
Б музыкальный инструмент жителей Южной Африки
В дальнобойный лук жителей Австралии
Г элемент национального костюма народов Дагестана

24 Ирокезы в своем хозяйстве не имели:

А ножа
Б жилища
В гончарного круга
Г продуктов собирательства

25 Мустанг – имеет отношение к культуре:

А населения Америки
Б населения Европейского Севера России
В населения южной Украины
Г населения Удмуртии

26 Почему индейцы онейда высаживали между кукурузой фасоль и тыкву:

А для борьбы с сельхозвредителями
Б согласно легенде, они муж и жена и их нельзя разлучать
В для красоты
Г нет правильного ответа

27 Из технических культур славяне издавна возделывали лен и коноплю. Какой славянский народ возделывал масленичную розу для получения розового масла – ценного парфюмерного сырья:

- А белорусы
- Б поляки
- В болгары
- Г чехи

28 Кинто – это:

- А группа самураев в Японии
- Б разносные торговцы в Тбилиси, отличавшиеся характерным жаргоном и типом одежды
- В элемент мужской одежды в Афганистане
- Г нет правильного ответа

29 Главная сельскохозяйственная культура в Средней Азии до 20 века:

- А Мак
- Б Хлопок
- В Пшеница
- Г Кукуруза

30 Самое важное и почётное место в доме у восточных славян. Согласно традиционному этикету, человек, пришедший в избу, мог пройти туда только по особому приглашению хозяев. Это место называлось:

- А красный угол
- Б почетный угол
- В святой угол
- Г бабин кут

31 Крааль – это:

- А тип поселения у скотоводческих народов Южной и Восточной Африки - кольцевой планировки, обычно укреплённое изгородью, в центре - загон для скота
- Б украшение у народов Средней Азии и Казахстана
- В традиционное блюдо у народов Северной Африки
- Г место для кормления домашней птицы у народов Южной Европы

32 Как называлась изба, топившаяся печью без дымохода, у русских и других народов Восточной Европы, дым в которой выходил через дверь и специальные отверстия в стене или крыше - волоковые окна:

- А чистая изба
- Б курная изба
- В изба на подклете
- Г нет правильных ответов

33 Назовите приспособление, которым белорусы освещали в ночное время традиционное жилище:

- А лучник
- Б лампада
- В свеча
- Г все ответы правильные

34 Назовите переносное каркасное жилище с войлочным покрытием у кочевников:

- А шалаш
- Б иглу
- В юрта
- Г мазанка

35 Вигвам, типи, яранга, иглу – это:

- А предметы, помогающие в быту
- Б типы жилищ
- В разновидности традиционной одежды народов мира
- Г национальные блюда народов мира

36 Тип застройки двора у белорусов, при котором комплекс жилых и хозяйственных строений, связанных между собой и образующих правильный четырехугольник назывался:

- А погонный
- Б веночный
- В разбросанный
- Г не получил названия

37 Традиционные каркасные дома корейцев имеют важную особенность:

- А отсутствие крыши
- Б наличие двух погребов
- В перегруженность интерьера разнообразной мебелью
- Г подогреваемые полы

38 Преобладающий цвет в одежде народов амхара и оромо:

- А желтый
- Б фиолетовый
- В белый
- Г красный

39 Бабуши – это:

- А узорчатые кожаные туфли без задников, которые носили торговцы, чиновники, мусульманские ученые в Северной Африке

- Б национальное блюдо ацтеков
- В приспособление для оленьих упряжек у коренных народов Севера
- Г приспособление для ткачества ручников у белорусов

40 В монгольском национальном костюме отсутствовали:

- А штаны
- Б халаты
- В карманы
- Г теплые сапоги

41 Национальная одежда японцев кимоно отличается у мужчин и женщин по следующему признаку:

- А утепленность
- Б длина рукавов
- В наличие пуговиц
- Г качество ткани

42 Плетеные конические шляпы из пальмовых листьев носят:

- А узбеки
- Б шведы
- В мексиканцы
- Г вьетнамцы

43 Обрядовое блюдо “бабина каша” у белорусов используется в семейной обрядности:

- А свадебной
- Б родильно-крестильной
- В похоронной
- Г это обрядовое блюдо не было известно белорусам

44 Поридж – традиционная блюдо:

- А французов
- Б немцев
- В итальянцев
- Г англичан

45 Кумыс – это:

- А мучное блюдо
- Б кисломолочный напиток
- В овощной гарнир
- Г мясное блюдо

46 Манты являются традиционным блюдом:

- А Монголии и народов Центральной Азии

- Б народов Европы
- В народов Юго-Восточной Азии
- Г народов Латинской Америки.

47 Славяне считали, что ночью в этот день деревья переходят с места на место и разговаривают друг с другом посредством шелеста листьев; беседуют между собой животные и даже травы, которые этой ночью наполняются особой, чудодейственной силой. О каком славянском празднике идет речь:

- А Масленица
- Б Колядки
- В Иван Купала
- Г Троица

48 Как у народов Западной Европы называется украшенный высокий столб, который по традиции устанавливается ежегодно в мае на центральных площадях во многих деревнях и городах Германии, Австрии, скандинавских стран, Чехии и Словакии:

- А майское дерево
- Б дуб
- В осина
- Г калина

49 У белорусов были в большей степени распространены сказки:

- А о животных
- Б волшебные сказки
- В анекдотическая сказка
- Г небылицы

50 Гопак – народный танец:

- А украинский
- Б чешский
- В итальянский
- Г болгарский

5 ДАПАМОЖНЫ РАЗДЗЕЛ

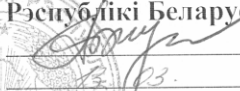
5.1 Тыпавая праграма па дысцыпліне

Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь

Вучэбна-метадычнае аб'яднанне ВНУ
Рэспублікі Беларусь па гуманітарнай адукацыі

ЗАЦВЯРДЖАЮ

Першы намеснік

Міністра адукацыі
Рэспублікі Беларусь А.І. Жук

13. 2009 г.

Рэгістрацыйны № ТД- Д 042 /тып.

ЭТНАЛОГІЯ І ЭТНАГРАФІЯ БЕЛАРУСІ

Тыпавая вучэбная праграма

для вышэйшых навучальных устаноў па спецыяльнасцях:

1-21 03 01 Гісторыя (па накірунках);

1-23 01 12 Музейная справа і ахова гісторыка-культурнай спадчыны
(па накірунках).

Узгоднена

Старшыня Вучэбна-метадычнага
аб'яднання ВНУ Рэспублікі Беларусь
па гуманітарнай адукацыі

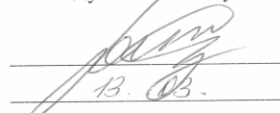

У. Л. Ключня

2008 г.

Узгоднена

Начальнік Упраўлення вышэйшай і
сярэдняй спецыяльнай адукацыі Міністэрства
адукацыі Рэспублікі Беларусь

Ю. І. Міксюк

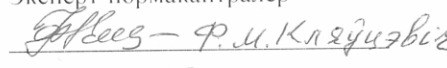
2009 г.

Першы прарэктар Дзяржаўнай установы
адукацыі«Рэспубліканскі інстытут вышэйшай
школы»

І.В. Казакова

2009 г.

Эксперт-нормакантралёр

11. 03. 2009 г.

Мінск 2009

Складальнікі:

М.Ф.Піліпенка, галоўны навуковы супрацоўнік Інстытута мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі, доктар гістарычных навук, член-карэспандэнт Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі, прафесар;

Т.А.Навагродскі, загадчык кафедры этналогіі, музейалогіі і гісторыі мастацтваў Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, кандыдат гістарычных навук, дацэнт;

І.С.Махоўская, дацэнт кафедры этналогіі, музейалогіі і гісторыі мастацтваў Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, кандыдат гістарычных навук, дацэнт;

У.І.Медзянік, дацэнт кафедры этналогіі, музейалогіі і гісторыі мастацтваў Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, кандыдат гістарычных навук, дацэнт; **А.І.Махнач**, дацэнт кафедры этналогіі, музейалогіі і гісторыі мастацтваў Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, кандыдат гістарычных навук.

Рэцэнзенты:

Кафедра археалогіі і этналогіі Установы Адукацыі “Гродзенскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Я. Купалы”.

А.У. Гурко, загадчык аддзела этналогіі Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі, доктар гістарычных навук.

Рэкамендавана да зацвярджэння ў якасці тыпавой:

Кафедрай этналогіі, музейалогіі і гісторыі мастацтваў Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта (пракакол № 11 ад 15.05.2008);

Навукова-метадычным саветам Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта (пракакол № 4 ад 22.05.2008 г.);

Навукова-метадычным саветам па гуманітарных спецыяльнасцях вучэбна-метадычнага аб’яднання вышэйшых навучальных устаноў Рэспублікі Беларусь па гуманітарнай адукацыі (пракакол № 4 ад 12.09.2008 г.)

Адказы за рэдакцыю: Т.А. Навагродскі

Адказы за выпуск: І.С. Махоўская

Змест

1.	Тлумачальная запіска	4
2.	Прыкладны вучэбна-тэматычны план.....	10
3.	Змест вучэбнай дысцыпліны.....	11
4.	Літаратура.....	23

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

1. Тлумачальная запіска

Тыпавая вучэбная праграма новага пакалення па вучэбнай дысцыпліне “Этналогія і этнаграфія Беларусі” прызначана для кіраўніцтва ў сваёй дзейнасці выкладчыка і студэнта. Адметнымі асаблівасцямі дадзенай тыпавой вучэбнай праграмы з’яўляюцца: абноўлены змест, акцэнтацыя на кампетэнтнасным падыходзе ў навучанні, значнае ўзмацненне ролі і долі самастойнай работы студэнта, выкарыстанне сучасных інавацыйных педагогічных тэхналогій. У рамках сумеснага супрацоўніцтва выкладчыка і студэнта праграма выступае своеасаблівым “навігатарам” набыцця ведаў, інфармацыйных і практыкаарыентаваных жыццядзейных уменняў.

Вучэбная праграма дысцыпліны “Этналогія і этнаграфія Беларусі” распрацавана ў адпаведнасці з наступнымі нарматыўнымі і метадычнымі дакументамі:

- Адукацыйны стандарт «Вышэйшая адукацыя. Першая ступень. Цыкл сацыяльна-гуманітарных дысцыплін», зацверджаны і ўведзены ў дзеянне пастановай Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь ад 01.09. 2006 № 89;
- Адукацыйны стандарт. «Вышэйшая адукацыя. Першая ступень. Спецыяльнасць 1-23 01 12. Музейная справа і ахова-гісторыка-культурнай спадчыны (па накірунках)», зацверджана і ўведзена пастановай Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь ад 07.08.2008 №64;
- Адукацыйны стандарт. «Вышэйшая адукацыя. Першая ступень. Спецыяльнасць 1-21 03 01 Гісторыя» (па накірунках)», зацверджана і ўведзена пастановай Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь ад 12.06.2008 №50 ;
- Парадак распрацоўкі, зацвярджэння і рэгістрацыі вучэбных праграм для першай ступені вышэйшай адукацыі (зацверджана Міністэрствам адукацыі Рэспублікі Беларусь ад 12.11.2008г.)

1.1. Агульныя патрабаванні да фарміравання сацыяльна-асобасных кампетэнцый выпускніка

Асноўнымі мэтамі сацыяльна-гуманітарнай падрыхтоўкі студэнтаў у ВНУ выступаюць фарміраванне і развіццё сацыяльна-асобасных кампетэнцый, заснаваных на гуманітарных ведах, эмацыйна-каштоўнасным і сацыяльна-творчым вопыце, якія забяспечваюць рашэнне і выкананне грамадзянскіх, сацыяльна-прафесійных, асобасных задач і функцый.

Сфармаваныя ў выпускніка сацыяльна-асобасныя кампетэнцыі спрыяюць развіццю сацыяльна-прафесійнай кампетэнтнасці як інтэграванага выніку адукацыі ў ВНУ.

Агульныя патрабаванні да фармавання сацыяльна-асобасных кампетэнцый выпускніка вызначаюцца наступнымі прынцыпамі:

прынцып гуманізацыі як прыярытэтны прынцып адукацыі, які забяспечвае асобасна-арыентаваны характар адукацыйнага працэсу і творчую самарэалізацыю выпускніка;

прынцып фундаменталізацыі, які спрыяе арыентацыі зместу дысцыплін сацыяльна-гуманітарнага цыкла на выяўленне сутнасных асноў і сувязей паміж разнастайнымі працэсамі акаляючага свету, прыродазнаўчанавуковымі і гуманітарнымі ведамі;

прынцып кампетэнтнаснага падыходу, які вызначае сістэму патрабаванняў да арганізацыі адукацыйнага працэсу, якія накіраваны на ўзмацненне яго практыкаарыентаванасці, павышэнне ролі самастойнай працы студэнтаў па вырашэнню задач і сітуацый, якія мадэлююць сацыяльна-прафесійныя праблемы, і фармаванне ў выпускнікоў здольнасці дейнічаць у змяняючыхся жыццёвых умовах;

прынцып сацыяльна-асобаснай падрыхтоўкі, які забяспечвае фармаванне ў студэнтаў сацыяльна-асобаснай кампетэнтнасці, заснаванай на адзінстве набытых гуманітарных ведаў і ўменняў, эмацыянальна-каштоўнасных адносінаў і сацыяльна-творчага вопыту з улікам інтарэсаў, патрэбаў і магчымасцей навучэнцаў;

прынцып міждысцыплінарнасці і інэгратыўнасці сацыяльна-гуманітарнай адукацыі, рэалізацыя якога забяспечвае цэласнасць вывучэння гуманітарных ведаў і іх узаемасувязь з сацыяльным кантэкстам будучай прафесійнай дзейнасці выпускніка.

У адпаведнасці з гэтымі мэтамі і прынцыпамі сацыяльна-гуманітарнай падрыхтоўкі выпускнік вышэйшай навучальнай установы пры падрыхтоўцы па адукацыйнай праграме першай ступені (спецыяліст) павінен набыць наступныя **сацыяльна-асобасныя кампетэнцыі**.

Выпускнік у працэсе сацыяльна-гуманітарнай падрыхтоўкі павінен развіць наступныя **метапрадметныя кампетэнцыі**:

- валоданне метадамі сістэмнага і параўнаўчага аналізу; сфарміраванасць крытычнага мыслення; уменне працаваць у камандзе;
- валоданне навыкамі праектавання і прагназавання; сфарміраванасць асобных якасцей, самастойнасць, адказнасць, арганізаванасць, мэтанакіраванасць, а таксама матывацыйна-каштоўныя арыентацыі;
- уменне вучыцца, пастаянна павышаць кваліфікацыю.

1.2. Мэты і задачы дысцыпліны «Этналогія і этнаграфія Беларусі»

Асноўныя мэты выкладання дысцыпліны:

- садзейнічанне фармаванню гарманічнай асобы і навукова абгрунтаванага светапогляду;
- фармаванне асобы студэнта як грамадзяніна, этнічна талерантнага, з глыбокім разуменнем сутнасці этнічных працэсаў;

- фармаванне здольнасці да крэатыўнага і крытычнага мыслення ў сацыяльна-пераўтваральнай і прафесійнай дзейнасці, станаўленне сучаснага стылю навукова-практычнага мыслення;
- фармаванне фундамента этналагічных ведаў на падставе вывучэння дасягненняў сусветнай і айчыннай этналагічнай думкі.

Задачы вывучэння дысцыпліны:

- даць студэнтам глыбокія веды тэарэтычных асноў этналагічнай навукі, выдзяляючы яе спецыфіку, раскрываючы прынцыпы суадносінаў метадалогіі і метадаў этналагічнага пазнання;
- даць студэнтам сістэмныя веды аб традыцыйнай культуры і этнічным развіцці народаў свету;
- пазнаёміць з асноўнымі аспектамі традыцыйнай культуры Беларусі, прадэманстраваць яе асаблівасці ва ўсходнеславянскім і індаеўрапейскім кантэксце;
- сфарміраваць у студэнтаў навукова-даследчыя і практычныя навыкі;
- садзейнічаць падрыхтоўцы шырока адукаваных, творчых, з крытычным мысленнем спецыялістаў, здольных да аналізу і прагназавання складаных этнічных працэсаў і авалоданню метадыкай правядзення этналагічных даследаванняў.

У выніку вывучэння дысцыпліны

студэнт павінен ведаць:

- асноўныя тэарэтыка-метадалогічныя праблемы, катэгорыі этналогіі і сутнасць асноўных этналагічных вучэнняў;
- навуковыя падыходы да аналізу этнічных з'яў, метады этналагічных даследаванняў;
- спецыфіку фармавання і функцыянавання этнічнай карты Рэспублікі Беларусь;
- спецыфіку этнічных працэсаў, тэндэнцыі развіцця сучаснага свету.

студэнт павінен умець:

- ужываць ідэі і катэгорыі этналогіі пры аналізе светапоглядных, сацыякультурных і прафесійных праблем і сітуацый;
- аналізаваць канкрэтныя этнічныя працэсы ў сучасным свеце і Рэспубліцы Беларусь;
- ацэньваць перспектывы развіцця сучасных этнічных працэсаў, прапаноўваць шляхі вырашэння ўзнікаючых праблем;
- ужываць на практыцы разнастайныя метады этнаграфічных даследаванняў.

1.3. Структура зместу вучэбнай дысцыпліны

Структураванне зместа вучэбнай дысцыпліны здзяйсняецца праз выдзяленне ў ім узбуйненых дыдактычных адзінак (модуль, раздзел).

Структура зместу вучэбнай дысцыпліны ўключае:

- уводзіны ў дысцыпліну;
- модулі (раздзелы);
- тэмы вучэбных заняткаў;
- заключэнне.

Па кожным вучэбным модулі (раздзеле) у адпаведнасці з яго мэтамі і задачамі па фармаванню і развіццю ў студэнтаў канкрэтных кампетэнцый выкладчыкам (кафедрай) праектуюцца і рэалізуюцца пэўныя педагагічныя тэхналогіі. У ліку найбольш перспектыўных і эфектыўных сучасных інавацыйных адукацыйных сістэм і тэхналогій, якія дазваляюць рэалізаваць сістэмна-дзеясны кампетэнтнасны падыход у навучальна-выхаваўчым працэсе, трэба вылучыць: вучэбна-метадычныя комплексы; варыятыўныя мадэлі самастойнай працы студэнтаў, блочна-модульныя, модульна-рэйтынжавыя і крэдытныя сістэмы, інфармацыйныя тэхналогіі, метадыкі актыўнага навучання.

За аснову структуры тыповой праграмы ўзяты модуль, які ўяўляе сабой узбуйненую і цэласную дыдактычную адзінку працэсу навучання і зместу, які мае адносна завершаны характар.

1.4. Метады (тэхналогіі) навучання

У ліку эфектыўных педагагічных метадык і тэхналогій, якія садзейнічаюць прыцягненню студэнтаў да пошуку і кіраўніцтва ведамі, набыццю вопыта самастойнага вырашэння разнастайных задач, патрэбна вылучыць:

- тэхналогіі праблемна-модульнага навучання;
- тэхналогіі вучэбна-даследчай дзейнасці;
- праектныя тэхналогіі;
- камунікатыўныя тэхналогіі (дыскусія, прэс-канферэнцыя, “мазгавы штурм”, вучэбныя дэбаты і іншыя актыўныя формы і метады);
- метады кейсаў (аналіз сітуацыі);
- гульневыя тэхналогіі, у рамках якіх студэнты ўдзельнічаюць у дзелавых, ралявых, імітацыйных гульнях і інш.).

Для кіраўніцтва вучэбным працэсам і арганізацыі кантрольна-ацэначнай дзейнасці педагогам рэкамендуецца выкарыстоўваць рэйтынжавыя, крэдытна-модульныя сістэмы ацэнкі вучэбнай і даследчай дзейнасці студэнтаў, варыятыўныя мадэлі самастойнай работы, вучэбна-метадычныя комплексы.

Мэтазгодна ўкараняць у практыку правядзення семінарскіх і практычных заняткаў метадыкі актыўнага навучання, дыскусійныя формы ў мэтах фармавання сучасных сацыяльна-асобасных і сацыяльна-прафесійных кампетэнцый выпускніка ВНУ.

1.5. Самастойная работа студэнтаў

Самастойная работа – мэтанакіраваная вучэбная дзейнасць студэнтаў, якая здзяйсняецца пад непасрэдным ці апасрэдаваным кіраўніцтвам выкладчыка.

Мэтай самастойнай работы студэнтаў з’яўляецца павышэнне канкурэнтназдольнасці выпускнікоў ВНУ праз фармаванне ў іх кампетэнцый самаадукацыі.

Кампетэнтнасны падыход прадугледжвае ўзмацненне практыкаарыентаванасці адукацыйнага працэсу і ролі самастойнай дзейнасці студэнтаў па вырашэнні задач і сітуацый, якія імітуюць сацыяльна-прафесійныя праблемы. Самастойная работа студэнтаў прадугледжвае выкананне кантрольных работ, падрыхтоўку рэфератаў, азнаямленне з навукавай, навукова-папулярнай, хрэстаматыйнай літаратурай, напісанне эсэ, курсавых работ, аналіз канкрэтных сітуацый і інш.

1.6. Дыягностыка сацыяльна-асобасных кампетэнцый студэнта

1.6.1 Патрабаванні да здзяйснення дыягностыкі

Адукацыйным стантартам вышэйшай адукацыі першай ступені па цыкле сацыяльна-гуманітарных дысцыплін вызначаецца наступная працэдура дыягностыкі дасягненняў (кампетэнцый) студэнта:

- вызначэнне аб’екта дыягностыкі;
- выяўленне факта вучэбных дасягненняў студэнта з дапамогай крытэрыяльна-арыентаваных тэстаў і іншых сродкаў дыягностыкі;
- вымярэнне ступені адпаведнасці вучэбных дасягненняў студэнта патрабаванням стандарта;
- ацэньванне вынікаў выяўлення і вымярэння адпаведнасці вучэбных дасягненняў студэнта патрабаванням стандарта (з дапамогай шкалы ацэнак).

1.6.2 Шкалы ацэнак

Ацэнка вучэбных дасягненняў студэнта на экзаменах па дысцыплінах сацыяльна-гуманітарнага цыкла праводзіцца па дзесяцібальнай шкале.

Ацэнка прамежкавых вучэбных дасягненняў студэнтаў, якая выконваецца паэтапна па канкрэтных тэмах ці модулях вучэбнай дысцыпліны, здзяйсняецца кафедрай у адпаведнасці з абранай ВНУ шкалой ацэнак (дзесяцібальнай, стобальнай).

1.6.3 Крытэрыі ацэнак

Для ацэнкі вучэбных дасягненняў студэнтаў выкарыстоўваюцца крытэрыі, зацверджаныя Міністэрствам адукацыі Рэспублікі Беларусь.

1.6.4. Дыягнастычны інструментарый

Для дыягностыкі кампетэнцый, выяўлення вучэбных дасягненняў студэнтаў пры прамежкавым і выніковым ацэньванні (залік, экзамен) рэкамендуецца выкарыстоўваць:

- тэсты;
- комплексныя кантрольныя работы з рознаўзроўневымі заданнямі;
- залік;
- экзамен.

Вывучэнне дысцыпліны этналогія і этнаграфія Беларусі максімальна разлічана на 176 гадзін, ў т.л. 84 гадзіны аўдыторных (52 гадзіны лекцый, 32 гадзіны семінарскіх).

Прыкладны вучэбна-тэматычны план

Назва модуля	Агульная колькасць аўдыторных гадзін	У тым ліку	
		Лекцыі	Семінары кія заняткі
1.Этналогія	50	32	18
Увядзенне. Класіфікацыя этнічных супольнасцей свету. Гісторыя этналогіі.	6	4	2
Этнічныя супольнасці Аўстраліі і Акіяніі. Этнічныя супольнасці Амерыкі.	12	8	4
Этнічныя супольнасці Афрыкі.	10	6	4
Этнічныя супольнасці Азіі.	10	6	4
Этнічныя супольнасці Еўропы.	12	8	4
2.Этнаграфія Беларусі	34	20	14
2.1 Гісторыя этнаграфічнага вывучэння Беларусі.	6	4	2
2.2 Этнаграфія беларусаў.	20	10	10
2.3 Этнічныя групы і міжэтнічныя адносіны ў Беларусі	8	6	2
Усяго:	84	52	32

Змест вучэбнай дысцыпліны

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

МОДУЛЬ 1. ЭТНАЛОГІЯ

1.1 УВОДЗІНЫ. КЛАСІФІКАЦЫЯ ЭТНІЧНЫХ СУПОЛЬНАСЦЕЙ СВЕТУ

Азначэнне этналогіі. Аб'ект і прадмет этналагічных даследаванняў. Паняцце аб этнасе. Кампаненты этнічнай сістэмы. Этнос і экалогія. Этнічная тэрыторыя. Культура народаў як галоўны прадмет этналогіі. Этналагічны падыход да культуры. Класіфікацыя культур у этналогіі. Этнос і мова. Этнічная свядомасць. Этнічныя стэрэатыпы і ўстаноўкі. Этнонімы.

Гістарычныя формы этнічных супольнасцей. Этнос у традыцыйным і індустрыяльным грамадствах. Спецыфіка механізму аднаўлення этнічнай сістэмы ў розныя гістарычныя эпохі. Нацыя як вышэйшая ступень самаарганізацыі этнасу. Нацыянальная дзяржава. Праблема этнічных груп і міжэтнічных адносін. Этнічныя працэсы.

Крыніцы і метады этналагічных даследаванняў. Палявыя этнаграфічныя матэрыялы. Пісьмовыя крыніцы. Архіўныя і музейныя калекцыі. Дадзеныя сумежных навук: фізічнай антрапалогіі, археалогіі, лінгвістыкі, фалькларыстыкі і г. д. Метады збора і апрацоўкі этнаграфічнай інфармацыі.

Паняцце класіфікацыі, яе неабходнасць і азначэнне. Прынцыпы класіфікацыі.

Класіфікацыя этнічных супольнасцей паводле тэрыторыі пражывання. Паняцце гісторыка-культурных этнаграфічных абласцей. Вялікія, сярэднія, малыя гісторыка-культурныя этнаграфічныя вобласці. Значэнне класіфікацыі паводле гісторыка-культурных абласцей.

Класіфікацыя паводле падабенства фізічнага аблічча. Паняцце антрапалагічнага тыпу. Іерархія антрапалагічных тыпаў. Вялікія і малыя расы. Падзел рас на мясцовыя антрапалагічныя тыпы. Прычыны ўтварэння антрапалагічных тыпаў. Роля экалагічнага асяроддзя, ізаляцыі, змешвання. Узнікненне вялікіх рас (еўрапеоіднай, негроіднай, аўстралоіднай, мангалоіднай, амерыканскай). Змешаныя расавыя тыпы. Значэнне антрапалагічнай класіфікацыі.

Класіфікацыя этнічных супольнасцей паводле роднасці моў. Паняцце моўнай роднасці. Іерархія лінгвістычных супольнасцей. Сусветныя лінгвістычныя сем'і. Лінгвістычныя галіны, лінгвістычныя групы. Значэнне лінгвістычнай класіфікацыі.

Класіфікацыя этнічных супольнасцей паводле падабенства гаспадаркі і матэрыяльнай культуры. Паняцце гаспадарча-культурнага тыпу. Іерархія гаспадарча-культурных тыпаў. Значэнне гаспадарча-культурнай класіфікацыі.

ГІСТОРЫЯ ЭТНАЛОГІІ

Этнаграфічныя веды на Старажытным Усходзе і ў антычным свеце. Этнаграфічныя веды ў Старажытным Егіпце, Месапатаміі і Іране.

Этналагічныя канцэпцыі ў Бібліі. Канцэпцыя «залатога веку» Гесіода. «Усход» і «Захад» Герадота, герадотавы «неўры». Ідэя антрапасацыягенезу ў Дэмакрыта. «Геаграфічны «дэтэрмінізм» Гіпакрата. Этналагічныя погляды Тацыта. Ідэі прагрэсу грамадства ў Лукрэцыя Кара.

Этнаграфічныя веды ў сярэдневяковай Еўропе. Этнаграфічныя звесткі ў Іардана, Пракопія Кесарыйскага, Канстанціна Парфірагенета. Прагматычнае разуменне этнаграфіі ў Канстанціна Парфірагенета. «Кніга Марка Пола» і яе ўплыў на еўрапейскую навуковую думку.

Этнаграфічныя веды ў Еўропе XVI — першай палове XIX ст. Вялікія геаграфічныя адкрыцці і іх этналагічнае асэнсаванне. Канцэпцыя «шчаслівага дзікуна» П. Марціра. Апалогія культурных адрозненняў М. Мантэня. Ідэі гістарычнага прагрэсу Дж. Віко, Ж. Кандарсэ, А. Фергюсан. Ідэалізацыя першабытнасці французскімі асветнікамі: Д. Дзідро, Ф. Вальтэр, Ж.-Ж. Русо. Этналагічныя канцэпцыі І. Г. Гердэра: ідэя натуральнага паходжання моў і этнасаў, крытыка еўропацэнтрызму. Філасофія нацыі Й. Фіхтэ. Вучэнне аб мовах В. фон Гумбольда. Асноўныя ідэі «міфалагічнай школы». Я. і В. Грымы, М. Мюлер, А. Кун.

Эвалюцыянізм. Навуковыя перадумовы і асноўныя пастулаты эвалюцыянізму. «Першабытны шлюб» Дж. Мак-Ленана. Канцэпцыя паходжання рэлігіі Д. Лебака. Канцэпцыя прагрэсу Э. Тэйлара. Паняцце «перажытку». Анімістычная канцэпцыя паходжання рэлігіі. Л. Г. Морган аб радавой арганізацыі грамадства, ступенях развіцця сям'і і сацыяльнага прагрэсу. Позні эвалюцыянізм: Э. Хан, Д. Фрэзер і інш.

Дыфузіянізм. Сутнасць канцэпцыі. Вытокі: Ф. Ратцэль. Культурная міфалогія Л. Фрабеніуса. «Культурнае кола» Ф. Грэбнера. Тэорыя «прамонатэізму» В. Шмідта. «Гіпердыфузіянізм» Г. Эліота-Сміта і У. Пэры. Сучасны дыфузіянізм: ідэі і эксперыменты Т. Хейердала.

Французская сацыялагічная школа. Сацыялогія Э. Дзюркгейма. «Калектыўныя ўяўленні». Э. Дзюркгейм аб паходжанні класіфікацыі, паняццяў, рэлігіі. М. Мос аб ранніх формах абмену. Л. Леві-Бруль аб ступенях развіцця ладу мыслення.

Функцыяналізм і структуралізм. Крытыка эвалюцыянізму і дыфузіянізму ў Б. Маліноўскага. Ідэя «халізму». Тэорыя патрэбнасцей. Б. Маліноўскі аб узаемасувязі этнасу, традыцыі і экалогіі. Класіфікацыя навук аб народах А. Радкліфа-Брауна. К. Леві-Строс аб развіцці культуры і грамадства. «Гарачыя» і «халодныя» грамадствы. Прынцып «бінарных апазіцый». Вывучэнне сістэм сваяцтва. Метад К. Леві-Строса.

Этнапсіхічны кірунак. Вытокі: М. Лацарус, К. Лебон, В. Вунд. Этнаграфічныя сюжэты ў З. Фрэйда. Канцэпцыя «культурнага рэлятывізму» Ф. Боаса. «Базавы тып асобы» А. Кардынера. «Культурныя патэрны» Р. Бенедыкт. Этнаграфія дзяцінства ў працах М. Мід.

Марксізм у этнаграфіі. Этнаграфія ў СССР у 20—80-я гг. Этнаграфічныя сюжэты ў К. Маркса і Ф. Энгельса. М. Кавалеўскі аб грамадзе і звычайным праве. Тэорыя этнасу і этнічных працэсаў у працах

Ю. Брамлея. М. Чэбаксараў аб гаспадарча-культурных тыпах. «Інфармацыйнае» разуменне этнасу ў С. Аруцюнава. Тэарэтычная сістэма Л. Гумілёва. Канцэпцыя этнасферы і пасіянарнасці.

1.2 ЭТНІЧНЫЯ СУПОЛЬНАСЦІ

АЎСТРАЛІІ І АКІЯНІІ

Этнічныя супольнасці Аўстраліі і Тасманіі. Этнічны склад насельніцтва. Абарыгены Аўстраліі, іх паходжанне, антрапалагічны тып, мова, асаблівасці гаспадаркі і матэрыяльнай культуры. Сацыяльная арганізацыя: племя, фратрыя, род, лакальная група, сям'я, суадносіны паміж імі. Герантакратыя. Сістэма выхавання. Ініцыяцыі. Духоўная культура: веды, мастацкая творчасць (выяўленчае мастацтва, музыка, фальклор), рэлігійныя вераванні. Асаблівасці духоўнай культуры абарыгенаў Аўстраліі. Тасманійская праблема. Месца тасманійцаў у гісторыі чалавечага грамадства і культуры. Узровень развіцця. Загадка паходжання. Характэрныя рысы гаспадаркі і матэрыяльнай культуры. Гістарычная рэканструкцыя сацыяльнага ладу. Пачатковыя веды, формы мастацтва, элементы рэлігіі.

Этнічныя супольнасці Меланэзіі. Этнічны склад насельніцтва. Антрапалагічны тып. Мовы. Характэрныя рысы гаспадаркі, матэрыяльнай культуры. Асаблівасці сацыяльнай арганізацыі. Радавая сістэма. Вясковыя абшчыны. Таемныя мужчынскія саюзы. Сям'я і шлюб. Духоўная культура. Рэлігійныя вераванні. Уяўленні аб «мана». Прамысловыя культы. Культ «карга». Этнасы папуа. Антрапалагічны тып. Моўная сітуацыя. З'ява этналінгвістычнай непарыўнасці. Гаспадарка. Падсечна-агнявое ручное земляробства: тэхналогія і асноўныя культуры. Паселішча і жыллё. Адзенне, упрыгожванні. Сацыяльная арганізацыя. Феномен «бігмэнства». Рэлігійныя вераванні: татэмізм і культ продкаў.

Этнічныя супольнасці Палінэзіі. Этнічны склад насельніцтва. Антрапалагічны тып. Моўная сітуацыя. Асаблівасці гаспадаркі і матэрыяльнай культуры. Сацыяльная арганізацыя. Вясковая абшчына і сям'я. Касты. Дзяржаўныя ўтварэнні. Духоўная культура. Прафесіяналізацыя рэлігіі. Культ правадыроў. Табу.

Этнічныя супольнасці Мікранэзіі. Антрапалагічны тып. Асаблівасці гаспадаркі і матэрыяльнай культуры. Сацыяльная арганізацыя. Характар сям'і. Становішча жанчыны. Жаночыя саюзы. Духоўная культура. Пачатковая пісьменнасць. Своеасаблівасць рэлігіі. Элементы шаманізму.

Гістарычны лёс і сучаснае становішча этнічных супольнасцей Аўстраліі і Акіяніі. Фарміраванне англа-аўстралійцаў і англа-новазеландцаў.

ЭТНІЧНЫЯ СУПОЛЬНАСЦІ АМЕРЫКІ

Праблема першапачатковага засялення Амерыкі. Моўная і антрапалагічная сітуацыя да Вялікіх геаграфічных адкрыццяў.

Гаспадарча-культурныя тыпы Паўночнай Амерыкі.

Арктычныя паляўнічыя і рыбаловы. Эскімосы і алеуты. Гаспадарчая дзейнасць і матэрыяльная культура. Сацыяльная арганізацыя і сямейны быт. Рэлігія і культ «гаспадыні мора» і іншыя прамысловыя культы. Асаблівасці выхавання.

Збіральнікі Каліфорніі. Асаблівасці прыроднага асяроддзя і формы гаспадарчай дзейнасці. Спецыфіка матэрыяльнай культуры. Рэлігійнае жыццё. Візіянізм.

Паляўнічыя лясной зоны. Лад жыцця. Аб'екты і прыёмы паляўніцтва. Матэрыяльная культура. Грамадская арганізацыя: племя, фратрыя, род. Рэлігійныя ўяўленні. Культ сонца. Ахвярапрынашэнні. Дух Маніту. Сакралізацыя лічбаў. Катарсічная магія.

Паляўнічыя прэрыі. Спецыфіка матэрыяльнай культуры. Значэнне засваення конегадоўлі. Племянная арганізацыя. Фарміраванне ваеннай дэмакратыі.

Аседлыя рыбаловы паўночна-заходняга ўзбярэжжа. Спецыфіка прыродных умоў і іх уплыў на матэрыяльную культуру і сацыяльную арганізацыю. Развіццё абмену. Маёмасная дыферэнцыяцыя. Потлач. Патрыярхальнае рабства.

Ручныя земляробы Паўночнай Амерыкі. Тэхналогія падсекі і асноўныя культуры. Спецыфіка полаўзроставага падзелу працы і яе ўплыў на сацыяльную арганізацыю. Авачыра іракезаў. Парны шлюб. Правадыры. Агульнаплемянныя саветы. Індзейцы «пуэбла». Земляробства са штучным арашэннем. Родава-племянная сістэма. Спецыфіка рэлігійнага жыцця.

Гаспадарча-культурныя тыпы Паўднёвай Амерыкі. Вогняземельцы. Марскія рыбаловы і збіральнікі. Асаблівасці антрапалагічнага тыпу. Лад жыцця. Сацыяльная арганізацыя. Паляўнічыя і збіральнікі трапічных лясоў. Сезонныя асаблівасці гаспадарчых заняткаў. Спецыфіка прыладаў паляўніцтва: духавая стрэльба. Паселішча і жыллё. Ваяўнічы характар культуры. Тсантса. Паляўнічыя на гуанака Патагоніі. Асаблівасці антрапалагічнага тыпу. Спецыфічныя прылады палявання: ласо і бола. Уплыў засваення конегадоўлі на сацыяльную структуру і лад жыцця. Ваяўнічы характар культуры.

Цывілізацыі Цэнтральнай і Паўднёвай Амерыкі. Цывілізацыя майя. Асаблівасці гаспадаркі. Падсека. Ручное земляробства. Гарады-дзяржавы. Сацыяльная структура. Развіццё культуры. Матэматыка і астраномія. Рэлігійны культ. Ахвярапрынашэнні. Дзяржава ацтэкаў. Спецыфіка земляробства. Чынампа. Асаблівасці сацыяльнай структуры. Рэлігійны культ і яго ўплыў на характар усёй цывілізацыі. Імперыя інкаў. Асаблівасці гаспадарчай базы інскай цывілізацыі. Сацыяльна-каставы строй. Вясковая абшчына. Элементы «сацыялізму» ў інскай дзяржаве. Будаўніцтва шляхоў зносін. Сістэма трансляцыі інфармацыі. Кіпу. Духовная культура. Выявы ў пустыні Наска.

Фарміраванне сучаснага насельніцтва Амерыкі: агульная

характарыстыка.

1.3 ЭТНІЧНЫЯ СУПОЛЬНАСЦІ АФРЫКІ

Антрапалагічны склад насельніцтва. Еўрапеоіды. Негроіды. Негрыльскі, эфіопскі і бушменскі расавыя тыпы. Лінгвістычная сітуацыя. Гістарычна-культурныя рэгіёны. Этнічная гісторыя: кароткі агляд.

Гаспадарча-культурныя тыпы Трапічнай і Паўднёвай Афрыкі.

Паляўнічыя і збіральнікі. Негрылі. Асаблівасці тэхналогіі паляўніцтва. Паселішча і жыллё. Грамадскія адносіны. Рэлігія: прамысловыя культы. Бушмены. Прыклады прыстасавання да неспрыяльных умоў навакольнага асяроддзя. Сацыяльная арганізацыя. Рэлігійныя культы. Мастацкая культура. Жывапіс.

Жывёлаводы. Фульбэ, туарэгі, масаі, гатэнтоты. Агульная характарыстыка афрыканскай жывёлагадоўлі. Матэрыяльная культура. Каставы строй. Маральна-этычныя кодэксы ладу жыцця. Становішча жанчыны. Духовная культура. Развіццё паэзіі.

Ручныя земляробы трапічных лясоў і саван. Тэхналогія культуры земляробства. Сезонны характар зямляробства. Рамёствы. Апрацоўка металаў. Бенінская бронза. Ткацтва. Апрацоўка дрэва і скуры. Паселішча і жыллё. Адзенне. Сацыяльная структура. Таемныя мужчынскія і жаночыя саюзы. Рэлігійныя ўяўленні. Культ продкаў. Культ правадыроў. Прафесіяналізацыя рэлігіі. Фетышызм.

Этнасы Паўночнай і Паўночна-Усходняй Афрыкі. Асаблівасці земляробства ў даліне Ніла. Садаводства ў краінах Магрыба. Рамёствы. Рэлігійная сітуацыя. Рэшткі даісламскіх кultaў. Хрысціяне-копты. Спецыфіка традыцыйнай культуры народаў Паўночна-Усходняй Афрыкі.

1.4 ЭТНІЧНЫЯ СУПОЛЬНАСЦІ АЗІІ

Гістарычна-культурныя рэгіёны ў Азіі.

Этнасы Заходняй Азіі. Этнічны склад насельніцтва. Лінгвістычная і антрапалагічная сітуацыя. Традыцыйная матэрыяльная культура. Сістэмы земляробства. Формы жывёлагадоўлі. Рамёствы. Апрацоўка металаў і скуры. Выраб дываноў. Ювелірнае мастацтва. Паселішча. Жыллё: прынцыпы інтэр'еру. Іслам і яго ўплыў на грамадскія, сямейныя адносіны і духоўную культуру. Спецыфіка сацыяльнага жыцця і духоўнай культуры яўрэяў. Сістэма забаронаў. Інстытут равіната. Функцыі сінагогі. Традыцыйныя абрады і святы яўрэяў.

Этнічныя супольнасці Паўднёвага Каўказа. Антрапалагічная і лінгвістычная сітуацыя: агульная характарыстыка. Этнічная гісторыя. Рэлігійная сітуацыя. Гаспадарка. Спецыфіка земляробства і жывёлагадоўлі. Рамёствы. Паселішчы і жыллё. Адзенне: «агульнакаўказскія» элементы. Ежа. Сацыяльныя адносіны. Вясковая абшчына. Патрыярхальны характар сямейных адносін. Калым. Звычай гасціннасці. Рэшткі паганскіх вераванняў. Традыцыйнае мастацтва.

Этнічныя супольнасці Сярэдняй Азіі. Этнічны склад насельніцтва. Лінгвістычная і антрапалагічная сітуацыя. Асаблівасці этнічнай гісторыі.

Змены рэлігійнай сітуацыі. Традыцыйныя формы гаспадарчых заняткаў. Земляробства ў аазісах. Арашальныя сістэмы, тэхналогія апрацоўкі глебы. Садаводства, бахчаводства, вінаградарства. Багарнае земляробства. Жывёлагадоўля. Прыёмы качэўяў. Паселішчы і жыллё. Традыцыйнае адзенне. Ежа. Сацыяльныя адносіны. Каставыя структуры. Сям'я. Феномен махалы. Духоўная культура. Традыцыйнае мастацтва.

Этнічныя супольнасці Паўднёвай Азіі. Кароткі агляд этнічнай гісторыі. Этнічная, антрапалагічная і лінгвістычная сітуацыі. Перыферыйныя гаспадарча-культурныя тыпы: паляўнічыя і збіральнікі, ручныя земляробы, жывёлаводы. Рольнае земляробства: тэхналогія і культуры. Спецыфіка жывёлагадоўлі. Рамёствы: апрацоўка металаў, выраб дываноў, ткацтва. Паселішча і жыллё. Адзенне. Дхоці і сары. Спецыфіка харчавання. Рэлігійная культура і яе ўплыў на сацыяльныя адносіны і сямейнае жыццё. Паходжанне індуізму. Брахманізм і каставы лад грамадства. Бхагавад-гіта. Веданта. Ідэя рэінкарнацыі і канцэпцыя «кармы». Йога. Культы Вішну і Шывы. Кама-сутра. Рэакцыя на брахманізм. Асноўныя прынцыпы джайнізму і будызму.

Народы Паўднёва-Усходняй Азіі. Этнічная, антрапалагічная і лінгвістычная сітуацыя. Этнічная гісторыя і змяненне рэлігійнай сітуацыі. Гаспадарча-культурныя тыпы. Паляўнічыя і збіральнікі (кубу, семангі). Ручныя земляробы (сеноі, даякі і г. д.). Спецыфіка гаспадаркі і матэрыяльнай культуры. Тэхналогія земляробства. Роля збіральніцтва. Паселішча і жыллё. Доўгія дамы. Адзенне і ўпрыгожванні. Рэлігійныя ўяўленні. Культ рысу. Сістэма «адата». Рольныя земляробы (в'еты, кхмеры і г. д.). Тэхналогія вырошчвання рысу. Чэкавае рыбалоўства. Рамёствы. Паселішча і жыллё. Традыцыйнае адзенне. Ежа. Агульныя прынцыпы харчавання. Традыцыйныя святы. Культ продкаў.

Этнічныя супольнасці Усходняй Азіі. Этнічная, антрапалагічная і лінгвістычная сітуацыі. Кітайская мова і феномен іерагліфічнай пісьменнасці, яго роля ў развіцці культуры народаў рэгіёна. Этнічная гісторыя: кароткі нарыс.

Гаспадарча-культурныя тыпы. Айны — аседлыя рыбалоўны і збіральнікі. Айнскі антрапалагічны тып. Спецыфіка гаспадаркі і матэрыяльнай культуры. Духоўная культура. Культ агню. Прамысловыя культы. Жывёлаводы Цэнтральнай Азіі. Спецыфіка жывёлагадоўлі. Паселішча, жыллё і яго інтэр'ер. Хатняе начынне. Харчаванне. Адзенне. Духоўная культура манголаў. Сістэма імянарачэння. Дэкаратыўнае мастацтва. Старажытнае кнігадрукаванне. Рольныя земляробы. Кітайцы, карэйцы, японцы. Тэхналогія земляробства. Спосабы ірыгацыі. Рамёствы. Паселішчы і жыллё. Адзенне. Агульныя прынцыпы харчавання. Спецыфіка рэлігійных уяўленняў кітайцаў. Асноўныя прынцыпы даасізму. Астралогія і геамантыя. Канфуцыянства. Сямейна-радавыя культы. Спецыфіка духоўнай культуры японцаў. Дзэн-будызм і яго ўплыў на фарміраванне японскага светапогляду і эстэтычных прынцыпаў.

Этнічныя супольнасці Сібіры. Лінгвістычная і антрапалагічная сітуацыя. Традыцыйныя гаспадарча-культурныя тыпы. Жывёлаводы і земляробы Заходняй Сібіры, Алтаю і Прыбайкалля. Аседлыя рыбаловы. Паляўнічыя-аленяводы лясной зоны. Аленьяводы тундры. Арктычныя паляўнічыя. Рэлігійныя ўяўленні. Сібір — рэгіён класічнага шаманізму. Сямейна-радавыя культы. Прамысловыя культы. Змены ў жыцці народаў Сібіры ў сувязі з яе каланізацыяй.

1.5 ЭТНІЧНЫЯ СУПОЛЬНАСЦІ ЕЎРОПЫ

Класіфікацыя этнічных супольнасцей Еўропы: антрапалагічная, лінгвістычная, гаспадарча-культурная. Гісторыка-культурныя вобласці.

Этнічныя супольнасці Заходняй Еўропы. Этнічная гісторыя і сучасная этнапалітычная сітуацыя ў буйнейшых краінах Заходняй Еўропы. Этнічныя праблемы Італіі, Іспаніі, Францыі, Вялікабрытаніі, Бельгіі, Славакіі, Румыніі, югаслаўскі крызіс. Пазітыўны досвед Швейцарыі, Даніі, Фінляндыі і г. д. Раманскія народы Заходняй Еўропы. Традыцыйная матэрыяльная і духоўная культура. Германскія народы. Гістарычны лёс кельтаў. Фальклор і музычнае мастацтва. Сучаснае кельцкае адраджэнне.

Этнічныя супольнасці заходніх і паўднёвых славян. Гаспадарка, плугавае земляробства. Агародніцтва, садаводства. Жывёлагадоўля. Пчаларства. Рыбалоўства. Развіццё прамысловасці. Урбанізацыя. Тыпы сельскіх пасяленняў. Тыпы жылля. Традыцыйны касцюм. Грамацкія і сямейныя традыцыі. Перажыткі сельскай абшчыны. “Задруга” паўднёвых славян. Малая сям’я. Святы. Сучасныя этнічныя працэсы.

Этнічныя супольнасці Усходняй Еўропы. Этнічная гісторыя: кароткі нарыс.

Народы Прыбалтыкі. Эстонцы. Лінгвістычны падзел. Сету. Традыцыйныя заняткі. Тэхналогія земляробства і культуры. Рыбалоўства. Паселішча і жыллё. Адзенне. Ежа. Традыцыйныя святы. Фальклор. Песенныя фестывалі. Латышы. Гістарычна-этнаграфічныя вобласці. Традыцыйная матэрыяльная культура. Святы і абрады. Ліго. Дайны. Песенныя фестывалі. Летувісы. Кароткі нарыс этнічнай гісторыі. Гісторыка-этнаграфічны падзел. Жэмайцыя і Аўкшайцыя. Традыцыйная матэрыяльная культура. Дахрысціянскія вераванні. Традыцыйныя святы. Падабенства матэрыяльнай і духоўнай культуры літоўцаў і беларусаў.

Этнічныя супольнасці Беларусі. Беларусы: агульная характарыстыка. Колькасць і рассяленне ў свеце. Месца ў сістэме лінгвістычнай і антрапалагічнай класіфікацый. Дыялектны і гісторыка-этнаграфічны падзел. Традыцыйная культура. Паселішча і жыллё. Заняткі. Адзенне. Ежа. Грамадскія і сямейныя адносіны. Святы і абрады. Рэлігійныя ўяўленні. Народныя веды. Фальклор і народнае мастацтва. Этнічныя меншасці. Рускія. Палякі. Украінцы. Яўрэі. Татары. Іншыя этнічныя групы. Паходжанне і асаблівасці культуры. Традыцыі міжэтнічных адносін на Беларусі.

Этнічныя супольнасці Украіны і Малдовы. Украінцы. Праблема

паходжання, антрапалагічны тып, дыялектныя адрозненні. Гісторыка-этнаграфічныя рэгіёны. Традыцыйныя заняткі. Земляробства: тэхналогія і асноўныя культуры. Рамёствы. Паселішча і жыллё. Спецыфічныя рысы ўкраінскага жылля. Адзенне. Спецыфіка ўкраінскага харчавання. Традыцыйная духоўная культура. Фальклор і народнае мастацтва. Крымскія татары. Праблема паходжання і гістарычны лёс. Традыцыйная культура. Малдаване. Паходжанне. Спецыфіка гаспадаркі. Садаводства і вінаградарства. Паселішча і жыллё. Адзенне і ежа. Фальклор і народнае мастацтва. Гагаузы.

Этнічныя супольнасці Поўначы Усходняй Еўропы. Этнічны, антрапалагічны і лінгвістычны склад. Саамы. Спецыфіка традыцыйнай культуры. Карэлы. Паходжанне. Этнаграфічныя групы. Традыцыйныя заняткі. Земляробства. Паселішча, жыллё, адзенне. Духоўная культура. Комі-зыране і Комі-пермякі. Спецыфіка гаспадарчай дзейнасці. Роля паляўніцтва і рыбалоўства. Традыцыйныя рэлігійныя вераванні.

Этнічныя супольнасці Еўрапейскай Расіі. Рускія. Дыялектны і гісторыка-этнаграфічны падзел. Паўночная, паўднёвая і сярэднеўсходнія зоны. Субэтнічныя і этнаграфічныя групы. Казакі, паморы, аднадворцы, мешэра, палехі, саяны і г. д. Стараверы. Традыцыйныя заняткі. Земляробства. Спецыфіка абшчыннага землекарыстання. Рамёствы і промыслы. Рэгіянальныя асаблівасці паселішчаў, жылля, адзення. Сістэма харчавання, грамадскія адносіны. Абшчына і абшчынная ментальнасць. Патрыярхальнасць сямейных адносін. Духоўная культура. Фальклор. Традыцыйнае мастацтва. Цэнтры мастацкай вытворчасці. Этнічныя супольнасці паўночнага Каўказа. Антрапалагічная і лінгвістычная сітуацыя: агульная характарыстыка. Этнічная гісторыя. Рэлігійная сітуацыя. Гаспадарка. Спецыфіка земляробства і жывёлагадоўлі. Рамёствы. Паселішчы і жыллё. Адзенне: «агульнакаўказскія» элементы. Ежа. Сацыяльныя адносіны. Вясковая абшчына. Патрыярхальны характар сямейных адносін. Калым. Звычай гасціннасці. Рэшткі паганскіх вераванняў. Традыцыйнае мастацтва.

Этнічныя супольнасці Волга-Кам'я і Паўднёвага Урала. Этнічная, антрапалагічная і лінгвістычная сітуацыя. Этнічная гісторыя. Фінамоўныя народы. Этнаграфічныя групы ў марыйцаў, удмуртаў і мардвы. Традыцыйная матэрыяльная культура. Рэлігійныя ўяўленні. Цюркамоўныя народы. Чувашы, татары, башкіры. Спецыфіка гаспадарчай дзейнасці. Асаблівасці паселішчаў, жылля, адзення. Традыцыйныя святы і абрады. Сабантуй. Народнае мастацтва. Фальклор.

МОДУЛЬ 2. ЭТНАГРАФІЯ БЕЛАРУСІ

2.1 ГІСТОРЫЯ ЭТНАГРАФІЧНАГА

ВЫВУЧЭННЯ БЕЛАРУСІ

Антычныя і візантыйскія аўтары аб старажытным насельніцтве Беларусі. Этнаграфічныя звесткі ў летапісных крыніцах («Аповесць мінулых гадоў», «Хроніка Быхаўца», «Баркулабаўскі летапіс» і г. д.).

Працы М. Стрыйкоўскага, З. Герберштэйна, А. Гваньіні, Я. Ласіцкага, С. Рысінскага, М. Ліцвіна як гістарычна-этнаграфічныя крыніцы.

Этнаграфічнае вывучэнне Беларусі ў канцы XVIII — першай палове XIX ст. Экспедыцыі І. Ляпёхіна і У. Севергіна. Праца А. Меера. З. Даленга-Хадакоўскі. Фальклорныя зборнікі Я. Чачота. Этнаграфічныя звесткі ў творах У. Сыракомлі і П. Шпілеўскага. Праграма для збору этнаграфічных звестак Рускага геаграфічнага таварыства. Публікацыі А. Кіркора і М. Анімеле ў «Этнаграфічным зборніку».

Этнаграфія Беларусі другой паловы XIX ст. Фальклорныя зборнікі І. Насовіча. Працы П. Бяссонава, М. Дзмітрыева, Ю. Крачкоўскага. Этнаграфічная праграма П. Шэйна. Карэспандэнты П. Шэйна: М. Нікіфароўскі, А. Багдановіч. Навуковая дзейнасць Е. Раманава. Этнаграфічныя зборнікі У. Дабравольскага. Навуковыя працы М. Доўнара-Запольскага. Беларускі фальклор у зборніках М. Федароўскага.

Этнаграфія Беларусі ў пачатку XX ст. Пашырэнне тэматыкі этнаграфічных даследаванняў. А. Сержпутоўскі і І. Сербай. «Беларусы» Я. Карскага.

Этнаграфія Беларусі ў міжваенны перыяд. Стварэнне навуковых этнаграфічных устаноў у БССР. Краязнаўчы рух і збор этнаграфічных звестак. «Курс беларусазнаўства». Працы І. Сербавы, А. Сержпутоўскага, А. Шлюбскага, В. Ластоўскага, Я. Лёсіка, Н. Лебедзевы, М. Нікольскага. Этнаграфічнае вывучэнне Заходняй Беларусі. Беларускі музей у Вільні.

Этнаграфія Беларусі ў др. пал. XX – пач. XXI ст. Стварэнне Інстытута мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору АН БССР. Асноўныя накірункі развіцця этнаграфічных даследаванняў: вывучэнне гістарыяграфіі, этнічнай гісторыі, традыцыйнай матэрыяльнай і духоўнай культуры беларусаў. Стварэнне Музея народнай архітэктуры і быту. Энцыклапедыя «Этнаграфія Беларусі». Выданне серыі «Беларусы». Этналагічныя даследаванні ў ВДУ Рэспублікі Беларусь.

2.2 ЭТНАГРАФІЯ БЕЛАРУСАЎ

Беларусы: агульная характарыстыка. Колькасць і рассяленне ў свеце. Месца ў сістэме лінгвістычнай і антрапалагічнай класіфікацыі. Дыялектны і гістарычна-этнаграфічны падзелы.

Асноўныя этапы этнічнай гісторыі. Перыядызацыя этнічнай гісторыі Беларусі. Засяленне тэрыторыі Беларусі. Гаспадарчыя заняткі насельніцтва Беларусі ў эпоху каменнага веку. Рассяленне індаеўрапейцаў. Змены ў гаспадарцы і матэрыяльнай культуры насельніцтва Беларусі ў бронзавым і раннім жалезным веку. Масавы рассяленне славян на тэрыторыі Беларусі. Дрыгавічы, радзімічы, крывічы, ступень іх развіцця. Праблема агульнаўсходнеславянскай этнічнай супольнасці. Вытокі беларускага этнаса. Этнічныя працэсы на Беларусі ў XIV-XVIII стагоддзях. Этнакультурныя працэсы на Беларусі ў XIX стагоддзі. Этнакультурнае развіццё беларусаў у XX- пачатку XXI стст.

Беларуская дыяспара. Колькасць беларусаў у замежных краінах.

Гісторыя ўзнікнення беларускай дыяспары. Беларусы ў краінах СНД. Беларусы ў краінах Прыбалтыкі. Беларусы ў Польшчы. Беларусы ў краінах Заходняй Еўропы, Амерыкі і Аўстраліі.

Традыцыйныя заняткі беларусаў. Земляробства. Сістэмы земляробства. Сельскагаспадарчыя культуры. Земляробчыя прылады працы. Жывёлагадоўля. Рыбалоўства і паляванне. Бортніцтва, пчаларства. Збіральніцтва. Транспартныя сродкі. Рамёствы і промыслы. Дрэваапрацоўка. Ткацтва. Пляценне. Кавальства. Ганчарства. Апрацоўка скуры і футра. Традыцыйныя полаўзроставы падзел працы.

Пасяленні і жылле. Тыпы паселішчаў: вёскі, засценкі, ваколіцы, фальваркі, хутары, мястэчкі. Варыянты планіроўкі. Сялянская сядзіба. Жыллё і гаспадарчыя пабудовы. Планіроўка сядзібы. Вяночны і пагонны двор. Іншыя варыянты планіроўкі. Жыллё. Матэрыялы і тэхналогія пабудовы. Канструктыўныя асаблівасці. Архітэктурны дэкор. Інтэр'ер. Печ. Чырвоны кут. Мэбля. Сродкі асвятлення. Абрады, звычаі і павер'і, звязаныя з жыллем.

Касцюм. Комплекс жаночага і мужчынскага касцюма. Галаўныя ўборы. Абутак. Рэгіянальныя асаблівасці традыцыйнага адзення.

Традыцыйная культура харчавання. Мучныя стравы. Стравы з гародніны. Мясныя і малочныя стравы. Напоі. Сезонныя асаблівасці харчавання. Тыпы трапез. Тэхналогія прыгатавання. Прадметы хатняга начыння.

Грамадскія традыцыі. Формы сацыяльнай арганізацыі. Сельская абшчына. Функцыі сельскай абшчыны. Яе эвалюцыя. Абшчынныя звычаі. Талака. Сябрына. Бонда. Вячоркі. Ігрышча. Грамадскія аб'яднанні беларусаў. Традыцыйныя каляндарныя абрады. Каляды. Гуканне вясны, Юр'я, Вялікдзень, Сёмуха, Купалле, Зажынкi і Дажынкi, Дзяды.

Сям'я і сямейныя традыцыі. С Гістарычныя формы сям'і. Вялікая сям'я. Яе структура, сістэма кіравання, маёмасныя адносіны. Падзел вялікіх сем'яў на малыя. Тыпы малой сям'і. Становішча жанчыны ў сям'і. Спадчыннае права. Традыцыйная сістэма выхавання. Сямейныя абрады. Абрады, звязаныя з цяжарнасцю жанчыны. Радзіны. Лакальныя асаблівасці радзіннай абраднасці. Шлюб. Шлюбны ўзрост. Маёмасныя адносіны пры заключэнні шлюбу. Традыцыйны цыкл вясельнага абраду. Сватанне. Заручыны. Вяселле. Паслявясельны абрад. Лакальныя асаблівасці беларускай вясельнай абраднасці. Пахаванне. Памінкі. Абрады памінання продкаў.

Традыцыйная духоўная культура беларусаў. Народныя веды. Астраномія і касмалогія. Метэаралогія. Земляробчы каляндар. Метралогія. Народная медыцына. Фальклор. Вытокі беларускага фальклору. Суадносіны абрадавага і неабрадавага фальклору. Беларускія песні. Каляндарна-абрадавая паэзія. Калядныя, валачобныя, купальскія, жніўныя песні. Сямейна-абрадавая паэзія. Вясельныя і радзінныя песні. Галашэнні. Гістарычныя песні. Казкі. Загадкі, прыказкі, прымаўкі. Народная музыка.

Вакальная творчасць. Інструментальная музыка. Народныя музычныя інструменты. Народнае харэаграфічнае мастацтва. Карагоды. Традыцыйныя народныя танцы. Тэатральнае мастацтва. Батлейка. Выяўленчае мастацтва. Жывапіс і скульптура. Дэкаратыўна-прыкладное мастацтва. Семантыка традыцыйных мастацкіх вобразаў. Традыцыйныя рэлігійныя ўяўленні беларусаў. Дахрысціянскія вераванні. Народная дэманалогія. Магія. Сучасная канфесійная сітуацыя.

Гістарычна-этнаграфічны падзел традыцыйнай культуры беларусаў. Падзвінне, Падняпроўе, Цэнтральная Беларусь, Панямонне, Заходняе і Усходняе Палессе.

2.3 ЭТНІЧНЫЯ ГРУПЫ І МІЖЭТНІЧНЫЯ АДНОСІНЫ Ў БЕЛАРУСІ

Этнічныя групы і міжэтнічныя адносіны на Беларусі. Рускія. Гісторыя фарміравання. Рускія-стараверы. Асаблівасці матэрыяльнай культуры. Традыцыйныя заняткі. Палякі. Спецыфіка фарміравання групы. Польская мова і культура ў гісторыі Беларусі. Украінцы. Асаблівасці іх традыцыйнай культуры. Літоўцы і іх культура. Яўрэі. Гісторыя фарміравання. Асаблівасці матэрыяльнай культуры і традыцыйных заняткаў. Грамадскі быт. Культура яўрэяў Беларусі. Татары. Асаблівасці фарміравання. Матэрыяльная культура і заняткі. Мова і духоўная культура. Іншыя этнічныя групы.

Гістарычныя формы міжэтнічных адносін на Беларусі. Складванне традыцый этнаканфесійнай талерантнасці ў XV—XVI ст. Міжэтнічныя адносіны ў XIX — пачатку XX ст. Формы нацыянальна-культурнай аўтаноміі этнічных груп у БССР у 20—30-я гг. Сучаснае становішча этнічных груп і міжэтнічных адносін.

ЗАКЛЮЧЭННЕ

Асноўныя праблемы сучаснай этналогіі.

Сэнс і ўрокі этналогіі. Этнічная разнастайнасць як аснова прагрэсу сусветнай цывілізацыі. «Этнічны парадокс» сучаснасці. Асноўныя тэндэнцыі этнасацыяльнага развіцця чалавецтва ў канцы XX ст.

ЛІТАРАТУРА АСНОЎНАЯ

Арутюнов С. А. Народы и культуры: развитие и взаимодействие. М., 1989.

Белорусы. М., 1998.

Беларусы. Т. 1-10. Мн., 1995-2008.

Бромлей Ю. В. Этнос и этнография. М., 1973.

Брук С. И. Население мира: Этнодемогр. справ. М., 1986.

Итс Р. Ф. Введение в этнографию. Л., 1990.

Пилипенко М. Ф. Этнография Белоруссии. Мн., 1981.

Этнаграфія Беларусі: Энцыкл. Мн., 1989.

Этнология: Учеб. / Под ред. Г. Е. Маркова, В. В. Пименова. М., 1994.

Этнология: Учеб. М., 2000.

Основы этнологии. Учебник под ред. В.В. Пименова. М., 2007.

ДАДАТКОВАЯ

Беларускае народнае адзенне. Мн., 1975.

Беларускае народнае жыллё. Мн., 1973.

Гринблат М. Я. Белорусы. Очерки происхождения этнической истории. Мн., 1968.

Думін С. У., Канапацкі І. Б. Беларускія татары: мінулае і сучаснасць. Мн., 1993.

Курилович А. Н. Белорусское народное ткачество. Мн., 1981.

Локотко А. Н. Белорусское народное зодчество. Мн., 1991.

Мальдзіс А. І. Беларусь у люстэрку мемуарнай літаратуры XVIII ст.: нарысы быту і звычаяў. Мн., 1982.

Милюченков С. А. Белорусское народное гончарство. Мн., 1984.

Минько Л. Н. Народная медицина Белоруссии: (Краткий исторический очерк). Мн., 1969.

Молчанова Л. А. Материальная культура белорусов. Мн., 1968.

Навагродскі Т. А. Традыцыі народнага харчавання беларусаў. Мн., 2000.

Народная сельскагаспадарчая тэхніка беларусаў. Мн., 1974.

Народы мира: Историко-этногр. справ. М., 1988.

Народы мира. Этнографические очерки: В 18 т. М., 1954—1966.

Пилипенко М. Ф. Возникновение Белоруссии: Новая концепция. — Мн., 1991.

Промыслы і рамёствы Беларусі. Мн., 1984.

Раманюк М. Ф. Беларускае народнае адзенне. Мн., 1981.

Страны и народы. Научно-популярное, географо-этнографическое издание: В 20 т. М., 1978—1985.

Сахута Я. М. Беларускае народнае мастацтва. Мн., 1980.

Сергачев С. А. Белорусское народное зодчество Мн., 1992.

Титов В. С. Историко-этнографическое районирование материальной культуры белорусов. Мн., 1983.

Токарев С. А. Истоки этнографической науки. М., 1978.

- Токарев С. А. Истоки зарубежной этнографии. М., 1978.
- Токарев С. А. Религия в истории народов мира. М., 1986.
- Чебоксаров Н. Н., Чебоксарова И. А. Народы. Расы. Культуры. М., 1985.
- Чеснов Я.В. Лекции по исторической этнологии. М., 1998.
- Этнаграфія беларусаў: гістарыяграфія, этнагенез, этнічная гісторыя. Мн., 1985.
- Этнография восточных славян. Очерки традиционной культуры. М., 1987.

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

**Установа адукацыі
«Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Францыска Скарыны»**

ЗАЦВЯРДЖАЮ

Прарэктар па вучэбнай рабоце
УА «ГДУ імя Ф. Скарыны»

І.В.Семчанка

(подпіс)

« 02 » сентябры 20 13 г.

(дата зацвярджэння)

Рэгістрацыйны № УД-2-0913-10/р

ЭТНАЛОГІЯ І ЭТНАГРАФІЯ БЕЛАРУСІ

Вучэбная праграма для спецыяльнасці:

1-21 03 01-01 Гісторыя (Гісторыя айчынная і ўсеагульная)

Факультэт гістарычны

Кафедра гісторыі Беларусі

Курс (курсы) 1

Семестр (семестры) 1

Лекцыі 36 гадзін Экзамен 1 семестр

Практычныя заняткі 14 гадзін

Курсавы праект (праца) няма

Усяго аўдыторных гадзін па
дысцыпліне 50 гадзін

Усяго гадзін
па дысцыпліне 134 гадзіны

Форма атрымання
вышэйшай адукацыі дзённая

Склала А.Р. Яшчанка, к.г.н., дацэнт

ТЛУМАЧАЛЬНАЯ ЗАПІСКА

Неабходнасць вывучэння курса “Этналогія і этнаграфія Беларусі” абумоўлена павышэннем ролі этнічнага фактара ў сучасным свеце, значнасцю ведаў аб этнічных супольнасцях планеты для падрыхтоўкі высокакваліфікаванага спецыяліста ў галіне гісторыі.

Асноўныя мэты выкладання дысцыпліны: садзейнічанне фармаванню гарманічнай асобы і навукова абгрунтаванага светапогляду; фармаванне асобы студэнта як грамадзяніна, этнічна талерантнага, з глыбокім разуменнем сутнасці этнічных працэсаў; фармаванне здольнасці да крэатыўнага і крытычнага мыслення ў сацыяльна-пераўтваральнай і прафесійнай дзейнасці, станаўленне сучаснага стылю навукова-практычнага мыслення; фармаванне фундамента этналагічных ведаў на падставе вывучэння дасягненняў сусветнай і айчыннай этналагічнай думкі.

Задачы вывучэння дысцыпліны:

даць студэнтам глыбокія веды тэарэтычных асноў этналагічнай навукі, выдзяляючы яе спецыфіку, раскрываючы прынцыпы суадносінаў метадалогіі і метадаў этналагічнага пазнання;

даць студэнтам сістэмныя веды аб традыцыйнай культуры і этнічным развіцці народаў свету;

пазнаёміць з асноўнымі аспектамі традыцыйнай культуры Беларусі, прадэманстраваць яе асаблівасці ва ўсходнеславянскім і індаеўрапейскім кантэксце;

сфарміраваць у студэнтаў навукова-даследчыя і практычныя навыкі;

садзейнічаць падрыхтоўцы шырока адукаваных, творчых, з крытычным мысленнем спецыялістаў, здольных да аналізу і прагназавання складаных этнічных працэсаў і авалоданню метадыкай правядзення этналагічных даследаванняў.

У выніку вывучэння дысцыпліны студэнт павінен ведаць:

асноўныя тэарэтыка-метадалогічныя праблемы, катэгорыі этналогіі і сутнасць асноўных этналагічных вучэнняў;

навуковыя падыходы да аналізу этнічных з’яў, метады этналагічных даследаванняў;

спецыфіку фармавання і функцыянавання этнічнай карты Рэспублікі Беларусь;

спецыфіку этнічных працэсаў, тэндэнцыі развіцця сучаснага свету.

Студэнт павінен умець:

ужываць ідэі і катэгорыі этналогіі пры аналізе светапоглядных, сацыякультурных і прафесійных праблем і сітуацый;

аналізаваць канкрэтныя этнічныя працэсы ў сучасным свеце і Рэспубліцы Беларусь;

ацэньваць перспектывы развіцця сучасных этнічных працэсаў, прапаноўваць шляхі вырашэння ўзнікаючых праблем;

ужываць на практыцы разнастайныя метады этнаграфічных даследаванняў.

Выкладанне дысцыпліны засноўваецца на ведах студэнтаў па курсу «Гісторыя Беларусі».

Дысцыпліна “Этналогія і этнаграфія Беларусі” вивучаецца студэнтамі 1 курса спецыяльнасці 1-21 03 01-01 «Гісторыя айчынная і ўсеагульная» у аб’ёме 134 гадзін; колькасць аудыторных гадзін – 50, з іх: лекцыі – 36, практычныя заняткі – 14. Форма кантролю экзамен (1 семестр). ФЗН колькасць аудыторных гадзін 14, з іх: лекцыі – 12, практычныя заняткі – 2.

ЗМЕСТ ВУЧЭБНАГА МАТЭРЫЯЛУ

Раздзел 1 Уводзіны. Класіфікацыя этнічных супольнасцей свету. Гісторыя этналогіі

Тэма 1 Уводзіны

Азначэнне этналогіі. Аб’ект і прадмет этналагічных даследаванняў. Паняцце аб этнасе. Кампаненты этнічнай сістэмы. Этнас і экалогія. Этнічная тэрыторыя. Культура народаў як галоўны прадмет этналогіі. Этналагічны падыход да культуры. Класіфікацыя культур у этналогіі. Этнас і мова. Этнічная свядомасць. Этнічныя стэрэатыпы і ўстаноўкі. Этнонімы. Гістарычныя формы этнічных супольнасцей. Этнас у традыцыйным і індустрыяльным грамадствах. Спецыфіка механізму аднаўлення этнічнай сістэмы ў розныя гістарычныя эпохі. Нацыя як вышэйшая ступень самаарганізацыі этнасу. Нацыянальная дзяржава. Праблема этнічных груп і міжэтнічных адносін. Этнічныя працэсы. Крыніцы і метады этналагічных даследаванняў. Палявыя этнаграфічныя матэрыялы. Пісьмовыя крыніцы. Архіўныя і музейныя калекцыі. Дадзеныя сумежных навук: фізічнай антрапалогіі, археалогіі, лінгвістыкі, фалькларыстыкі і г. д. Метады збора і апрацоўкі этнаграфічнай інфармацыі.

Тэма 2 Класіфікацыя этнічных супольнасцей свету

Паняцце класіфікацыі, яе неабходнасць і азначэнне. Прынцыпы класіфікацыі.

Класіфікацыя этнічных супольнасцей паводле тэрыторыі пражывання. Паняцце гісторыка-культурных этнаграфічных абласцей. Вялікія, сярэднія, малыя гісторыка-культурныя этнаграфічныя вобласці. Значэнне класіфікацыі паводле гісторыка-культурных абласцей.

Класіфікацыя паводле падабенства фізічнага аблічча. Паняцце антрапалагічнага тыпу. Іерархія антрапалагічных тыпаў. Вялікія і малыя расы. Падзел рас на мясцовыя антрапалагічныя тыпы. Прычыны ўтварэння антрапалагічных тыпаў. Роля экалагічнага асяроддзя, ізаляцыі, змешвання.

Узнікненне вялікіх рас (еўрапеоіднай, негроіднай, аўстралоіднай, мангалоіднай, амерыканскай). Змешаныя расавыя тыпы. Значэнне антрапалагічнай класіфікацыі.

Класіфікацыя этнічных супольнасцей паводле роднасці моў. Паняцце моўнай роднасці. Іерархія лінгвістычных супольнасцей. Сусветныя лінгвістычныя сем'і. Лінгвістычныя галіны, лінгвістычныя групы. Значэнне лінгвістычнай класіфікацыі.

Класіфікацыя этнічных супольнасцей паводле падабенства гаспадаркі і матэрыяльнай культуры. Паняцце гаспадарча-культурнага тыпу. Іерархія гаспадарча-культурных тыпаў. Значэнне гаспадарча-культурнай класіфікацыі.

Тэма 3 Гісторыя этналогіі

Гісторыя этналогіі. Этнаграфічныя веды на Старажытным Усходзе і ў антычным свеце. Этнаграфічныя веды ў Старажытным Егіпце, Месапатаміі і Іране. Этналагічныя канцэпцыі ў Бібліі. Канцэпцыя «залатога веку» Гесіода. «Усход» і «Захад» Герадота, герадотавы «неўры». Ідэя антрапасацыягенезу ў Дэмакрыта. «Геаграфічны «дэтэрмінізм» Гіпакрата. Этналагічныя погляды Тацыта. Ідэі прагрэсу грамадства ў Лукрэцыя Кара. Этнаграфічныя веды ў сярэдневяковай Еўропе. Этнаграфічныя звесткі ў Іардана, Пракопія Кесарыйскага, Канстанціна Парфірагенета. Прагматычнае разуменне этнаграфіі ў Канстанціна Парфірагенета. «Кніга Марка Пола» і яе ўплыў на еўрапейскую навуковую думку. Этнаграфічныя веды ў Еўропе XVI — першай палове XIX ст. Вялікія геаграфічныя адкрыцці і іх этналагічнае асэнсаванне. Канцэпцыя «шчаслівага дзікуна» П. Марціра. Апалогія культурных адрозненняў М. Мантэня. Ідэі гістарычнага прагрэсу Дж. Віко, Ж. Кандарсэ, А. Фергюсан. Ідэалізацыя першабытнасці французскімі асветнікамі: Д. Дзідро, Ф. Вальтэр, Ж.-Ж. Русо. Этналагічныя канцэпцыі І. Г. Гердэра: ідэя натуральнага паходжання моў і этнасаў, крытыка еўропацэнтрызму. Філасофія нацыі Й. Фіхтэ. Вучэнне аб мовах В. фон Гумбольда. Асноўныя ідэі «міфалагічнай школы». Я. і В. Грымы, М. Мюлер, А. Кун.

Эвалюцыянізм. Навуковыя перадумовы і асноўныя пастулаты эвалюцыянізму. «Першабытны шлюб» Дж. Мак-Ленана. Канцэпцыя паходжання рэлігіі Д. Лебака. Канцэпцыя прагрэсу Э. Тэйлара. Паняцце «перажытку». Анімістычная канцэпцыя паходжання рэлігіі. Л. Г. Морган аб радавой арганізацыі грамадства, ступенях развіцця сям'і і сацыяльнага прагрэсу. Позні эвалюцыянізм: Э. Хан, Д. Фрэзер і інш. Дыфузіянізм. Сутнасць канцэпцыі. Вытокі: Ф. Ратцэль. Культурная міфалогія Л. Фрабэніуса. «Культурнае кола» Ф. Грэбнера. Тэорыя «прамонатэізму» В. Шмідта. «Гіпердыфузіянізм» Г. Эліота-Сміта і У. Пэры. Сучасны дыфузіянізм: ідэі і эксперыменты Т. Хейердала. Французская сацыялагічная школа. Сацыялогія Э. Дзюркгейма. «Калектыўныя

ўяўленні». Э. Дзюркгейм аб паходжанні класіфікацыі, паняццяў, рэлігіі. М. Мос аб ранніх формах абмену. Л. Леві-Бруль аб ступенях развіцця ладу мыслення. Функцыяналізм і структуралізм. Крытыка эвалюцыянізму і дыфузіянізму ў Б. Маліноўскага. Ідэя «халізму». Тэорыя патрэбнасцей. Б. Маліноўскі аб узаемасувязі этнасу, традыцыі і экалогіі. Класіфікацыя навук аб народах А. Радкліфа-Брауна. К. Леві-Строс аб развіцці культуры і грамадства. «Гарачыя» і «халодныя» грамадствы. Прынцып «бінарных апазіцый». Вывучэнне сістэм сваяцтва. Метад К. Леві-Строса. Этнапсіхічны кірунак. Вытокі: М. Лацарус, К. Лебон, В. Вунд. Этнаграфічныя сюжэты ў З. Фрэйда. Канцэпцыя «культурнага рэлятывізму» Ф. Боаса. «Базавы тып асобы» А. Кардынера. «Культурныя патэрны» Р. Бенедыкт. Этнаграфія дзяцінства ў працах М. Мід. Марксізм у этнаграфіі. Этнаграфія ў СССР у 20—80-я гг. Этнаграфічныя сюжэты ў К. Маркса і Ф. Энгельса. М. Кавалеўскі аб грамадзе і звычайным праве. Тэорыя этнасу і этнічных працэсаў у працах Ю. Брамлея. М. Чэбаксараў аб гаспадарча-культурных тыпах. «Інфармацыйнае» разуменне этнасу ў С. Аруцёнава. Тэарэтычная сістэма Л. Гумілёва. Канцэпцыя этнасферы і пасіянарнасці.

Раздзел 2 Этнічныя супольнасці Аўстраліі і Акіяніі. Этнічныя супольнасці Амерыкі

Тэма 4 Этнічныя супольнасці Аўстраліі і Акіяніі

Этнічныя супольнасці Аўстраліі і Тасманіі. Этнічны склад насельніцтва. Абарыгены Аўстраліі, іх паходжанне, атрапа-лагічны тып, мова, асаблівасці гаспадаркі і матэрыяльнай культуры. Сацыяльная арганізацыя: племя, фратрыя, род, лакальная група, сям'я, суадносіны паміж імі. Герантакратыя. Сістэма выхавання. Ініцыяцыі. Духоўная культура: веды, мастацкая творчасць (выяўленчае мастацтва, музыка, фальклор), рэлігійныя вераванні. Асаблівасці духоўнай культуры абарыгенаў Аўстраліі. Тасманійская праблема. Месца тасманійцаў у гісторыі чалавечага грамадства і культуры. Узровень развіцця. Загадка паходжання. Характэрныя рысы гаспадаркі і матэрыяльнай культуры. Гістарычная рэканструкцыя сацыяльнага ладу. Пачатковыя веды, формы мастацтва, элементы рэлігіі.

Этнічныя супольнасці Меланэзіі. Этнічны склад насельніцтва. Антрапалагічны тып. Мовы. Характэрныя рысы гаспадаркі, матэрыяльнай культуры. Асаблівасці сацыяльнай арганізацыі. Радавая сістэма. Вясковыя абшчыны. Таемныя мужчынскія саюзы. Сям'я і шлюб. Духоўная культура. Рэлігійныя вераванні. Уяўленні аб «мана». Прамысловыя культы. Культ «карга». Этнасы папуа. Антрапалагічны тып. Моўная сітуацыя. З'ява этналінгвістычнай непарыўнасці. Гаспадарка. Падсечна-агнявое ручное земляробства: тэхналогія і асноўныя культуры.

Паселішча і жыллё. Адзенне, упрыгожванні. Сацыяльная арганізацыя. Феномен «бігмэнства». Рэлігійныя вераванні: татэмізм і культ продкаў.

Этнічныя супольнасці Палінэзіі. Этнічны склад насельніцтва. Антрапалагічны тып. Моўная сітуацыя. Асаблівасці гаспадаркі і матэрыяльнай культуры. Сацыяльная арганізацыя. Вясковая абшчына і сям'я. Касты. Дзяржаўныя ўтварэнні. Духоўная культура. Прафесіяналізацыя рэлігіі. Культ правадыроў. Табу.

Этнічныя супольнасці Мікранэзіі. Антрапалагічны тып. Асаблівасці гаспадаркі і матэрыяльнай культуры. Сацыяльная арганізацыя. Характарыстыкі. Становішча жанчыны. Жаночыя саюзы. Духоўная культура. Пачатковая пісьменнасць. Своеасаблівасць рэлігіі. Элементы шаманізму.

Гістарычны лёс і сучаснае становішча этнічных супольнасцей Аўстраліі і Акіяніі. Фарміраванне англа-аўстралійцаў і англа-новазеландцаў.

Тэма 5 Этнічныя супольнасці Амерыкі

Этнічныя супольнасці Амерыкі. Праблема першапачатковага засялення Амерыкі. Моўная і антрапалагічная сітуацыя да Вялікіх геаграфічных адкрыццяў.

Гаспадарча-культурныя тыпы Паўночнай Амерыкі. Арктычныя паляўнічыя і рыбаловы. Эскімосы і алеуты. Гаспадарчая дзейнасць і матэрыяльная культура. Сацыяльная арганізацыя і сямейны быт. Рэлігія і культ «гаспадыні мора» і іншыя прамысловыя культы. Асаблівасці выхавання. Збіральнікі Каліфорніі. Асаблівасці прыроднага асяроддзя і формы гаспадарчай дзейнасці. Спецыфіка матэрыяльнай культуры. Рэлігійнае жыццё. Візіянізм. Паляўнічыя лясной зоны. Лад жыцця. Аб'екты і прыёмы паляўніцтва. Матэрыяльная культура. Грамадская арганізацыя: племя, фратрыя, род. Рэлігійныя ўяўленні. Культ сонца. Ахвятрапрынашэнні. Дух Маніту. Сакралізацыя лічбаў. Катарсічная магія. Паляўнічыя прэрыі. Спецыфіка матэрыяльнай культуры. Значэнне засваення конегадоўлі. Племяная арганізацыя. Фарміраванне ваеннай дэмакратыі. Аседлыя рыбаловы паўночна-заходняга ўзбярэжжа. Спецыфіка прыродных умоў і іх уплыў на матэрыяльную культуру і сацыяльную арганізацыю. Развіццё абмену. Маёмасная дыферэнцыяцыя. Потлач. Патрыярхальнае рабства. Ручныя земляробы Паўночнай Амерыкі. Тэхналогія падсекі і асноўныя культуры. Спецыфіка полаўзроставага падзелу працы і яе ўплыў на сацыяльную арганізацыю. Авачыра іракезаў. Парны шлюб. Правадыры. Агульнаплемянныя саветы. Індзейцы «пуэбла». Земляробства са штучным арашэннем. Родава-племянная сістэма. Спецыфіка рэлігійнага жыцця. Гаспадарча-культурныя тыпы Паўднёвай Амерыкі. Вогняземельцы. Марскія рыбаловы і збіральнікі. Асаблівасці антрапалагічнага тыпу. Лад жыцця. Сацыяльная арганізацыя. Паляўнічыя і збіральнікі трапічных лясоў. Сезонныя асаблівасці гаспадарчых заняткаў.

Спецыфіка прыладаў паляўніцтва: духавая стрэльба. Паселішча і жыллё. Ваяўнічы характар культуры. Тсантса. Паляўнічыя на гуанака Патагоніі. Асаблівасці антрапалагічнага тыпу. Спецыфічныя прылады палявання: ласо і бола. Уплыў засваення конегадоўлі на сацыяльную структуру і лад жыцця. Ваяўнічы характар культуры.

Цывілізацыі Цэнтральнай і Паўднёвай Амерыкі. Цывілізацыя майя. Асаблівасці гаспадаркі. Падсека. Ручное земляробства. Гарады-дзяржавы. Сацыяльная структура. Развіццё культуры. Матэматыка і астраномія. Рэлігійны культ. Ахвярапрынашэнні. Дзяржава ацтэкаў. Спецыфіка земляробства. Чынампа. Асаблівасці сацыяльнай структуры. Рэлігійны культ і яго ўплыў на характар усёй цывілізацыі. Імперыя інкаў. Асаблівасці гаспадарчай базы інскай цывілізацыі. Сацыяльна-каставы строй. Вясковая абшчына. Элементы «сацыялізму» ў інскай дзяржаве. Будаўніцтва шляхоў зносін. Сістэма трансляцыі інфармацыі. Кіпу. Духоўная культура. Выявы ў пустыні Наска.

Фарміраванне сучаснага насельніцтва Амерыкі: агульная характарыстыка.

Раздзел 3 Этнічныя супольнасці Афрыкі

Тэма 6 Этнічныя супольнасці Афрыкі

Антрапалагічны склад насельніцтва. Еўрапеіды. Негроіды. Негрыльскі, эфіопскі і бушменскі расавыя тыпы. Лінгвістычная сітуацыя. Гістарычна-культурныя рэгіёны. Этнічная гісторыя: кароткі агляд.

Гаспадарча-культурныя тыпы Трапічнай і Паўднёвай Афрыкі. Паляўнічыя і збіральнікі. Негрылі. Асаблівасці тэхналогіі паляўніцтва. Паселішча і жыллё. Грамадскія адносіны. Рэлігія: прамысловыя культы. Бушмены. Прыклады прыстасавання да неспрыяльных умоў навакольнага асяроддзя. Сацыяльная арганізацыя. Рэлігійныя культы. Мастацкая культура. Жывапіс. Жывёлаводы. Фульбэ, туарэгі, масаі, гатэнтоты. Агульная характарыстыка афрыканскай жывёлагадоўлі. Матэрыяльная культура. Каставы строй. Маральна-этычныя кодэксы ладу жыцця. Становішча жанчыны. Духоўная культура. Развіццё паэзіі. Ручныя земляробы трапічных лясоў і саван. Тэхналогія культуры земляробства. Сезонны характар зямляробства. Рамёствы. Апрацоўка металаў. Бенінская бронза. Ткацтва. Апрацоўка дрэва і скуры. Паселішча і жыллё. Адзенне. Сацыяльная структура. Таемныя мужчынскія і жаночыя саюзы. Рэлігійныя ўяўленні. Культ продкаў. Культ правадыроў. Прафесіяналізацыя рэлігіі. Фетышызм. Этнасы Паўночнай і Паўночна-Усходняй Афрыкі. Асаблівасці земляробства ў даліне Ніла. Садаводства ў краінах Магрыба. Рамёствы. Рэлігійная сітуацыя. Рэшткі даісламскіх культаў. Хрысціяне-копты. Спецыфіка традыцыйнай культуры народаў Паўночна-Усходняй Афрыкі.

Раздел 4 Этнічныя супольнасці Азіі

Тэма 7 Этнічныя супольнасці Заходняй Азіі, Паўднёвага Каўказа і Сярэдняй Азіі

Гістарычна-культурныя рэгіёны ў Азіі.

Этнасы Заходняй Азіі. Этнічны склад насельніцтва. Лінгвістычная і антрапалагічная сітуацыя. Традыцыйная матэрыяльная культура. Сістэмы земляробства. Формы жывёлагадоўлі. Рамёствы. Апрацоўка металаў і скуры. Выраб дываноў. Ювелірнае мастацтва. Паселішча. Жыллё: прынцыпы інтэр'еру. Іслам і яго ўплыў на грамадскія, сямейныя адносіны і духоўную культуру. Спецыфіка сацыяльнага жыцця і духоўнай культуры яўрэяў. Сістэма забаронаў. Інстытут равіната. Функцыі сінагогі. Традыцыйныя абрады і святы яўрэяў.

Этнічныя супольнасці Паўднёвага Каўказа. Антрапалагічная і лінгвістычная сітуацыя: агульная характарыстыка. Этнічная гісторыя. Рэлігійная сітуацыя. Гаспадарка. Спецыфіка земляробства і жывёлагадоўлі. Рамёствы. Паселішчы і жыллё. Адзенне: «агульнакаўказскія» элементы. Ежа. Сацыяльныя адносіны. Вясковая абшчына. Патрыярхальны характар сямейных адносін. Калым. Звычаі гасціннасці. Рэшткі паганскіх вераванняў. Традыцыйнае мастацтва.

Этнічныя супольнасці Сярэдняй Азіі. Этнічны склад насельніцтва. Лінгвістычная і антрапалагічная сітуацыя. Асаблівасці этнічнай гісторыі. Змены рэлігійнай сітуацыі. Традыцыйныя формы гаспадарчых заняткаў. Земляробства ў аазісах. Арашальныя сістэмы, тэхналогія апрацоўкі глебы. Садаводства, бахчаводства, вінаградарства. Багарнае земляробства. Жывёлагадоўля. Прыёмы качэўяў. Паселішчы і жыллё. Традыцыйнае адзенне. Ежа. Сацыяльныя адносіны. Каставыя структуры. Сям'я. Феномен махалы. Духоўная культура. Традыцыйнае мастацтва.

Тэма 8 Этнічныя супольнасці Паўднёвай, Паўднёва-Усходняй і Усходняй Азіі

Этнічныя супольнасці Паўднёвай Азіі. Кароткі агляд этнічнай гісторыі. Этнічная, антрапалагічная і лінгвістычная сітуацыі. Перыферыйныя гаспадарча-культурныя тыпы: паляўнічыя і збіральнікі, ручныя земляробы, жывёлаводы. Рольнае земляробства: тэхналогія і культуры. Спецыфіка жывёлагадоўлі. Рамёствы: апрацоўка металаў, выраб дываноў, ткацтва. Паселішча і жыллё. Адзенне. Дхоці і сары. Спецыфіка харчавання. Рэлігійная культура і яе ўплыў на сацыяльныя адносіны і сямейнае жыццё. Паходжанне індуізму. Брахманізм і каставы лад грамадства. Бхагавад-гіта. Веданта. Ідэя рэінкарнацыі і канцэпцыя «кармы». Йога. Культы Вішну і Шывы. Кама-сутра. Рэакцыя на брахманізм. Асноўныя прынцыпы джайнізму і будызму.

Народы Паўднёва-Усходняй Азіі. Этнічная, антрапалагічная і лінгвістычная сітуацыя. Этнічная гісторыя і змяненне рэлігійнай сітуацыі. Гаспадарча-культурныя тыпы. Паляўнічыя і збіральнікі (кубу, семангі). Ручныя земляробы (сеноі, даякі і г. д.). Спецыфіка гаспадаркі і матэрыяльнай культуры. Тэхналогія земляробства. Роля збіральніцтва. Паселішча і жыллё. Доўгія дамы. Адзенне і ўпрыгожванні. Рэлігійныя ўяўленні. Культ рысу. Сістэма «адата». Рольныя земляробы (в'еты, кхмеры і г. д.). Тэхналогія вырошчвання рысу. Чэкавае рыбалоўства. Рамёствы. Паселішча і жыллё. Традыцыйнае адзенне. Ежа. Агульныя прынцыпы харчавання. Традыцыйныя святы. Культ продкаў.

Этнічныя супольнасці Усходняй Азіі. Этнічная, антрапалагічная і лінгвістычная сітуацыя. Кітайская мова і феномен іерагліфічнай пісьменнасці, яго роля ў развіцці культуры народаў рэгіёна. Этнічная гісторыя: кароткі нарыс. Гаспадарча-культурныя тыпы. Айны — аседлыя рыбаловы і збіральнікі. Айнскі антрапалагічны тып. Спецыфіка гаспадаркі і матэрыяльнай культуры. Духоўная культура. Культ агню. Прамысловыя культы. Жывёлаводы Цэнтральнай Азіі. Спецыфіка жывёлагадоўлі. Паселішча, жыллё і яго інтэр'ер. Хатняе начынне. Харчаванне. Адзенне. Духоўная культура манголаў. Сістэма імянарачэння. Дэкаратыўнае мастацтва. Старажытнае кнігадрукаванне. Рольныя земляробы. Кітайцы, карэйцы, японцы. Тэхналогія земляробства. Спосабы ірыгацыі. Рамёствы. Паселішчы і жыллё. Адзенне. Агульныя прынцыпы харчавання. Спецыфіка рэлігійных уяўленняў кітайцаў. Асноўныя прынцыпы даасізму. Астралогія і геамантыя. Канфуцыянства. Сямейна-радавыя культы. Спецыфіка духоўнай культуры японцаў. Дзэн-будызм і яго ўплыў на фарміраванне японскага светапогляду і эстэтычных прынцыпаў.

Тэма 9 Этнічныя супольнасці Сібіры

Этнічныя супольнасці Сібіры. Лінгвістычная і антрапалагічная сітуацыя. Традыцыйныя гаспадарча-культурныя тыпы. Жывёлаводы і земляробы Заходняй Сібіры, Алтаю і Прыбайкалля. Аседлыя рыбаловы. Паляўнічыя-аленяводы лясной зоны. Аленяводы тундры. Арктычныя паляўнічыя. Рэлігійныя ўяўленні. Сібір — рэгіён класічнага шаманізму. Сямейна-радавыя культы. Прамысловыя культы. Змены ў жыцці народаў Сібіры ў сувязі з яе каланізацыяй.

Раздзел 5 Этнічныя супольнасці Еўропы

Тэма 10 Этнічныя супольнасці Заходняй Еўропы

Класіфікацыя этнічных супольнасцей Еўропы: антрапалагічная, лінгвістычная, гаспадарча-культурная. Гісторыка-культурныя вобласці.

Этнічныя супольнасці Заходняй Еўропы. Этнічная гісторыя і сучасная этнапалітычная сітуацыя ў буйнейшых краінах Заходняй Еўропы. Этнічныя праблемы Італіі, Іспаніі, Францыі, Вялікабрытаніі, Бельгіі, Славакіі, Румыніі, югаслаўскі крызіс. Пазітыўны досвед Швейцарыі, Даніі, Фінляндыі і г. д. Раманскія народы Заходняй Еўропы. Традыцыйная матэрыяльная і духоўная культура. Германскія народы. Гістарычны лёс кельтаў. Фальклор і музычнае мастацтва. Сучаснае кельцкае адраджэнне.

Тэма 11 Этнічныя супольнасці заходніх і паўднёвых славян

Гаспадарка, плугавае земляробства. Агародніцтва, саааводства. Жывёлагадоўля. Пчалярства. Рыбалойства. Развіццё прамысловасці. Урбанізацыя. Тыпы сельскіх пасяленняў. Тыпы жылля. Традыцыйны касцюм. Грамацкія і сямейныя традыцыі. Перажыткі сельскай абшчыны. “Задруга” паўднёвых славян. Малая сям’я. Сяты. Сучасныя этнічныя працэсы.

Тэма 12 Этнічныя супольнасці Усходняй Еўропы

Этнічныя супольнасці Усходняй Еўропы. Этнічная гісторыя: кароткі нарыс.

Народы Прыбалтыкі. Эстонцы. Лінгвістычны падзел. Сету. Традыцыйныя заняткі. Тэхналогія земляробства і культуры. Рыбалойства. Паселішча і жыллё. Адзенне. Ежа. Традыцыйныя сяты. Фальклор. Песенныя фестывалі. Латышы. Гістарычна-этнаграфічныя вобласці. Традыцыйная матэрыяльная культура. Сяты і абрады. Ліго. Дайны. Песенныя фестывалі. Летувісы. Кароткі нарыс этнічнай гісторыі. Гісторыка-этнаграфічны падзел. Жэмайцыя і Аўкшайцыя. Традыцыйная матэрыяльная культура. Дахрысціянскія вераванні. Традыцыйныя сяты. Падабенства матэрыяльнай і духоўнай культуры літоўцаў і беларусаў.

Этнічныя супольнасці Беларусі. Беларусы: агульная характарыстыка. Колькасць і рассяленне ў свеце. Месца ў сістэме лінгвістычнай і антрапалагічнай класіфікацый. Дыялектны і гісторыка-этнаграфічны падзел. Традыцыйная культура. Паселішча і жыллё. Заняткі. Адзенне. Ежа. Грамадскія і сямейныя адносіны. Сяты і абрады. Рэлігійныя ўяўленні. Народныя веды. Фальклор і народнае мастацтва. Этнічныя меншасці. Рускія. Палякі. Украінцы. Яўрэі. Татары. Іншыя этнічныя групы. Паходжанне і асаблівасці культуры. Традыцыі міжэтнічных адносін на Беларусі.

Этнічныя супольнасці Украіны і Малдовы. Украінцы. Праблема паходжання, антрапалагічны тып, дыялектныя адрозненні. Гісторыка-этнаграфічныя рэгіёны. Традыцыйныя заняткі. Земляробства: тэхналогія і асноўныя культуры. Рамёствы. Паселішча і жыллё. Спецыфічныя рысы

ўкраінскага жылля. Адзенне. Спецыфіка ўкраінскага харчавання. Традыцыйная духоўная культура. Фальклор і народнае мастацтва. Крымскія татары. Праблема паходжання і гістарычны лёс. Традыцыйная культура. Малдаване. Паходжанне. Спецыфіка гаспадаркі. Садаводства і вінаградарства. Паселішча і жыллё. Адзенне і ежа. Фальклор і народнае мастацтва. Гагаузы.

Этнічныя супольнасці Поўначы Усходняй Еўропы. Этнічны, антрапалагічны і лінгвістычны склад. Саамы. Спецыфіка традыцыйнай культуры. Карэлы. Паходжанне. Этнаграфічныя групы. Традыцыйныя заняткі. Земляробства. Паселішча, жыллё, адзенне. Духоўная культура. Комі-зыране і Комі-пермякі. Спецыфіка гаспадарчай дзейнасці. Роля паляўніцтва і рыбалоўства. Традыцыйныя рэлігійныя вераванні.

Тэма 13 Этнічныя супольнасці Еўрапейскай Расіі, Волга-Кам'я і Паўднёвага Урала

Этнічныя супольнасці Еўрапейскай Расіі. Рускія. Дыялектны і гісторыка-этнаграфічны падзел. Паўночная, паўднёвая і сярэднеўрускія зоны. Субэтнічныя і этнаграфічныя групы. Казакі, паморы, аднадворцы, мешэра, палехі, саяны і г. д. Стараверы. Традыцыйныя заняткі. Земляробства. Спецыфіка абшчыннага землекарыстання. Рамёствы і промыслы. Рэгіянальныя асаблівасці паселішчаў, жылля, адзення. Сістэма харчавання, грамадскія адносіны. Абшчына і абшчынная ментальнасць. Патрыярхальнасць сямейных адносін. Духоўная культура. Фальклор. Традыцыйнае мастацтва. Цэнтры мастацкай вытворчасці. Этнічныя супольнасці паўночнага Каўказа. Антрапалагічная і лінгвістычная сітуацыя: агульная характарыстыка. Этнічная гісторыя. Рэлігійная сітуацыя. Гаспадарка. Спецыфіка земляробства і жывёлагадоўлі. Рамёствы. Паселішчы і жыллё. Адзенне: «агульнакаўказскія» элементы. Ежа. Сацыяльныя адносіны. Вясковая абшчына. Патрыярхальны характар сямейных адносін. Калым. Звычаі гасціннасці. Рэшткі паганскіх вераванняў. Традыцыйнае мастацтва.

Этнічныя супольнасці Волга-Кам'я і Паўднёвага Урала. Этнічная, антрапалагічная і лінгвістычная сітуацыі. Этнічная гісторыя. Фінамоўныя народы. Этнаграфічныя групы ў марыйцаў, удмуртаў і мардвы. Традыцыйная матэрыяльная культура. Рэлігійныя ўяўленні. Цюркамоўныя народы. Чувашы, татары, башкіры. Спецыфіка гаспадарчай дзейнасці. Асаблівасці паселішчаў, жылля, адзення. Традыцыйныя святы і абрады. Сабантуй. Народнае мастацтва. Фальклор.

Раздзел 6 Гісторыя этнаграфічнага вывучэння Беларусі

Тэма 14 Гісторыя этнаграфічнага вывучэння Беларусі

Антычныя і візантыйскія аўтары аб старажытным насельніцтве Беларусі. Этнаграфічныя звесткі ў летапісных крыніцах («Аповесць мінулых гадоў», «Хроніка Быхаўца», «Баркулабаўскі летапіс» і г. д.). Працы М. Стрыйкоўскага, З. Герберштэйна, А. Гваньіні, Я. Ласіцкага, С. Рысінскага, М. Ліцвіна як гістарычна-этнаграфічныя крыніцы. Этнаграфічнае вывучэнне Беларусі ў канцы XVIII — першай палове XIX ст. Экспедыцыі І. Ляпёхіна і У. Севергіна. Праца А. Меера. З. Даленга-Хадакоўскі. Фальклорныя зборнікі Я. Чачота. Этнаграфічныя звесткі ў творах У. Сыракомлі і П. Шпілеўскага. Праграма для збору этнаграфічных звестак Рускага геаграфічнага таварыства. Публікацыі А. Кіркора і М. Анімеле ў «Этнаграфічным зборніку».

Этнаграфія Беларусі другой паловы XIX ст. Фальклорныя зборнікі І. Насовіча. Працы П. Бяссонава, М. Дзмітрыева, Ю. Крачкоўскага. Этнаграфічная праграма П. Шэйна. Карэспандэнты П. Шэйна: М. Нікіфароўскі, А. Багдановіч. Навуковая дзейнасць Е. Раманова. Этнаграфічныя зборнікі У. Дабравольскага. Навуковыя працы М. Доўнара-Запольскага. Беларускі фальклор у зборніках М. Федароўскага. Этнаграфія Беларусі ў пачатку XX ст. Пашырэнне тэматыкі этнаграфічных даследаванняў. А. Сержпутоўскі і І. Сербай. «Беларусы» Я. Карскага. Этнаграфія Беларусі ў міжваенны перыяд. Стварэнне навуковых этнаграфічных устаноў у БССР. Краязнаўчы рух і збор этнаграфічных звестак. «Курс беларусазнаўства». Працы І. Сербавы, А. Сержпутоўскага, А. Шлюбскага, В. Ластоўскага, Я. Лёсіка, Н. Лебедзевы, М. Нікольскага. Этнаграфічнае вывучэнне Заходняй Беларусі. Беларускі музей у Вільні. Этнаграфія Беларусі ў др. пал. XX – пач. XXI ст. Стварэнне Інстытута мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору АН БССР. Асноўныя накірункі развіцця этнаграфічных даследаванняў: вывучэнне гістарыяграфіі, этнічнай гісторыі, традыцыйнай матэрыяльнай і духоўнай культуры беларусаў. Стварэнне Музея народнай архітэктуры і быту. Энцыклапедыя «Этнаграфія Беларусі». Выданне серыі «Беларусы». Этналагічныя даследаванні ў ВДУ Рэспублікі Беларусь.

Раздзел 7 Этнаграфія беларусаў

Тэма 15 Беларусы: агульная характарыстыка

Беларусы: агульная характарыстыка. Колькасць і рассяленне ў свеце. Месца ў сістэме лінгвістычнай і антрапалагічнай класіфікацыі. Дыялектны і гістарычна-этнаграфічны падзелы.

Тэма 16 Асноўныя этапы этнічнай гісторыі беларусаў

Асноўныя этапы этнічнай гісторыі. Перыядызацыя этнічнай гісторыі Беларусі. Засяленне тэрыторыі Беларусі. Гаспадарчыя заняткі насельніцтва Беларусі ў эпоху каменнага веку. Рассяленне індаеўрапейцаў. Змены ў гаспадарцы і матэрыяльнай культуры насельніцтва Беларусі ў бронзавым і раннім жалезным веку. Масавое рассяленне славян на тэрыторыі Беларусі. Дрыгавічы, радзімічы, крывічы, ступень іх развіцця. Праблема агульнаўсходнеславянскай этнічнай супольнасці. Вытокі беларускага этнаса. Этнічныя працэсы на Беларусі ў XIV-XVIII стагоддзях. Этнакультурныя працэсы на Беларусі ў XIX стагоддзі. Этнакультурнае развіццё беларусаў у XX - пачатку XXI стст. Беларуская дыяспара. Колькасць беларусаў у замежных краінах. Гісторыя ўзнікнення беларускай дыяспары. Беларусы ў краінах СНД. Беларусы ў краінах Прыбалтыкі. Беларусы ў Польшчы. Беларусы ў краінах Заходняй Еўропы, Амерыкі і Аўстраліі.

Тэма 17 Традыцыйныя заняткі беларусаў

Традыцыйныя заняткі беларусаў. Земляробства. Сістэмы земляробства. Сельскагаспадарчыя культуры. Земляробчыя прылады працы. Жывёлагадоўля. Рыбалоўства і паляванне. Бортніцтва, пчалярства. Збіральніцтва. Транспартныя сродкі. Рамёствы і промыслы. Дрэваапрацоўка. Ткацтва. Пляценне. Кавальства. Ганчарства. Апрацоўка скуры і футра. Традыцыйны полаўзроставы падзел працы.

Тэма 18 Матэрыяльная культура беларусаў

Пасяленні і жылле. Тыпы паселішчаў: вёскі, засценкі, ваколіцы, фальваркі, хутары, мястэчкі. Варыянты планіроўкі. Сялянская ся-дзіба. Жыллё і гаспадарчыя пабудовы. Планіроўка сядзібы. Вяночны і пагонны двор. Іншыя варыянты планіроўкі. Жыллё. Матэрыялы і тэхналогія пабудовы. Канструктыўныя асаблівасці. Архітэктурны дэкор. Інтэр'ер. Печ. Чырвоны кут. Мэбля. Сродкі асвятлення. Абрады, звычаі і павер'і, звязаныя з жыллем. Касцюм. Комплекс жаночага і мужчынскага касцюма. Галаўныя ўборы. Абудак. Рэгіянальныя асаблівасці традыцыйнага адзення. Традыцыйная культура харчавання. Мучныя стравы. Стравы з гародніны. Мясныя і малочныя стравы. Напоі. Сезонныя асаблівасці харчавання. Тыпы трапез. Тэхналогія прыгатавання. Прадметы хатняга начыння.

Тэма 19 Грамадскія традыцыі беларусаў

Грамадскія традыцыі. Формы сацыяльнай арганізацыі. Сельская абшчына. Функцыі сельскай абшчыны. Яе эвалюцыя. Абшчынныя звычаі. Талака. Сябрына. Бонда. Вячоркі. Ігрышча. Грамадскія аб'яднанні

беларусаў. Традыцыйныя каляндарныя абрады. Каляды. Гуканне вясны, Юр'я, Вялікдзень, Сёмуха, Купалле, Зажынкi і Дажынкi, Дзяды.

Тэма 20 Сям'я і сямейныя традыцыі беларусаў

Сям'я і сямейныя традыцыі. Гістарычныя формы сям'і. Вялікая сям'я. Яе структура, сістэма кіравання, маёмасныя адносіны. Падзел вялікіх сем'яў на малыя. Тыпы малой сям'і. Становішча жанчыны ў сям'і. Спадчыннае права.

Традыцыйная сістэма выхавання.

Сямейныя абрады. Абрады, звязаныя з цяжарнасцю жанчыны. Радзіны. Лакальныя асаблівасці радзіннай абраднасці. Шлюб. Шлюбны ўзрост. Маёмасныя адносіны пры заключэнні шлюбу. Традыцыйны цыкл вясельнага абраду. Сватанне. Заручыны. Вяселле. Паслявясельны абрад. Лакальныя асаблівасці беларускай вясельнай абраднасці. Пахаванне. Памінкі. Абрады памінання продкаў.

Тэма 21 Традыцыйная духоўная культура беларусаў

Традыцыйная духоўная культура беларусаў. Народныя веды. Астраномія і касмалогія. Метэаралогія. Земляробчы каляндар. Метралогія. Народная медыцына.

Фальклор. Вытокі беларускага фальклору. Суадносіны абрадавага і неабрадавага фальклору. Беларускія песні. Каляндарна-абрадавая паэзія. Калядныя, валачобныя, купальскія, жніўныя песні. Сямейна-абрадавая паэзія. Вясельныя і радзінныя песні. Галашэнні. Гістарычныя песні. Казкі. Загадкі, прыказкі, прымаўкі.

Народная музыка. Вакальная творчасць. Інструментальная музыка. Народныя музычныя інструменты. Народнае харэаграфічнае мастацтва. Карагоды. Традыцыйныя народныя танцы.

Тэатральнае мастацтва. Батлейка. Выяўленчае мастацтва. Жывапіс і скульптура. Дэкаратыўна-прыкладное мастацтва. Семантыка традыцыйных мастацкіх вобразаў.

Традыцыйныя рэлігійныя ўяўленні беларусаў. Дахрысціянскія вераванні. Народная дэманалогія. Магія. Сучасная канфесійная сітуацыя.

Тэма 22 Гісторыка-этнаграфічныя рэгіёны Беларусі

Гістарычна-этнаграфічны падзел традыцыйнай культуры беларусаў. Падзвінне, Падняпроўе, Цэнтральная Беларусь, Панямонне, Заходняе і Усходняе Палессе.

Раздзел 8 Этнічныя групы і міжэтнічныя адносіны ў Беларусі

Тэма 23 Этнічныя групы і міжэтнічныя адносіны на Беларусі

Этнічныя групы і міжэтнічныя адносіны на Беларусі. Рускія. Гісторыя фарміравання. Рускія-стараверы. Асаблівасці матэрыяльнай культуры. Традыцыйныя заняткі. Палякі. Спецыфіка фарміравання групы. Польшкая мова і культура ў гісторыі Беларусі. Украінцы. Асаблівасці іх традыцыйнай культуры. Літоўцы і іх культура. Яўрэі. Гісторыя фарміравання. Асаблівасці матэрыяльнай культуры і традыцыйных заняткаў. Грамадскі быт. Культура яўрэяў Беларусі. Татары. Асаблівасці фарміравання. Матэрыяльная культура і заняткі. Мова і духоўная культура. Іншыя этнічныя групы. Гістарычныя формы міжэтнічных адносін на Беларусі. Складванне традыцый этнаканфесійнай толерантнасці ў XV—XVI ст. Міжэтнічныя адносіны ў XIX — пачатку XX ст. Формы нацыянальна-культурнай аўтаноміі этнічных груп у БССР у 20—30-я гг. Сучаснае становішча этнічных груп і міжэтнічных адносін.

Асноўныя праблемы сучаснай этналогіі. Сэнс і ўрокі этналогіі. Этнічная разнастайнасць як аснова прагрэсу сусветнай цывілізацыі. «Этнічны парадокс» сучаснасці. Асноўныя тэндэнцыі этнасацыяльнага развіцця чалавецтва ў канцы XX ст.

ВУЧЭБНА-МЕТАДЫЧНАЯ КАРТА

Нумар раздзела, тэмы, заняткаў	Назва раздзела, тэмы, заняткаў; пералік вивучаемых пытанняў	Усяго гадзін	Колькасць аўдыторных гадзін				Матэрыяльнае забеспячэнне заняткаў (наглядныя, метадычныя дапаможнікі і інш.)	Літаратура	Формы кантролю ведаў
			лекцыі	практычныя (семінарскія) заняткі	лабараторныя заняткі	СКРС			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1	Уводзіны. Класіфікацыя этнічных супольнасцей свету. Гісторыя этналогіі	6	4	2					
1.1	Тэма 1 Уводзіны 1 Азначэнне этналогіі. Аб'ект і прадмет этналагічных даследаванняў. 2 Гістарычныя формы этнічных супольнасцей. 3 Крыніцы і метады этналагічных даследаванняў.	2	2	-	-			[3] [4] [5] [8] [9] [68]	
1.2	Тэма 2 Класіфікацыя этнічных супольнасцей свету 1 Паняцце класіфікацыі. 2 Геаграфічная класіфікацыя. 3 Антрапалагічная класіфікацыя. 4 Лінгвістычная класіфікацыя. 5 Гаспадарча-культурная класіфікацыя.	2	-	2	-			[1] [2] [3] [4] [5] [8] [9]	

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1.3	Тэма 3 Гісторыя этналогіі 1 Накапленне этнаграфічных ведаў у старажытнасці і сярэднявеччы. 2 Этнаграфічныя веды ў Еўропе ў XVI – першай палове XIX ст. 3 Эвалюцыянізм. Дыфузіянізм. 4 Французская сацыялагічная школа. 5 Функцыяналізм і структуралізм. Этнапсіхічны кірунак. 6 Марксізм у этнаграфіі.	2	2	-	-			[4] [9] [27] [64] [65]	
2	Этнічныя супольнасці Аўстраліі і Акіяніі	8	4	4					
2.1	Тэма 4 Этнічныя супольнасці Аўстраліі і Акіяніі 1 Этнічныя супольнасці Аўстраліі і Тасманіі. 2 Этнічныя супольнасці Меланэзіі. 3 Этнічныя супольнасці Палінэзіі. 4 Этнічныя супольнасці Мікранэзіі. 5 Гістарычны лёс і сучаснае становішча этнічных супольнасцей Аўстраліі і Акіяніі.	4	2	2	-			[1] [9] [42] [48]	Пісьмовая праверачная работа

2.2	Тэма 5 Этнічныя супольнасці Амерыкі 1 Засяленне Амерыкі. Моўная і антрапалагічная сітуацыя. 2 Гаспадарча-культурныя тыпы Паўночнай Амерыкі. 3 Гаспадарча-культурныя тыпы Паўночнай Амерыкі. 4 Цывілізацыі Цэнтральнай і Паўднёвай Амерыкі.	4	2	2	-			[9] [49]	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
3	Этнічныя супольнасці Афрыкі	2	2	-					
3.1	Тэма 6 Этнічныя супольнасці Афрыкі 1 Антрапалагічны склад насельніцтва. Лінгвістычная сітуацыя. 2 Этнічная гісторыя. 3 Гаспадарча-культурныя тыпы Трапічнай і Паўднёвай Афрыкі. 4 Этнасы Паўночнай і Паўночна-Усходняй Афрыкі.	2	2	-	-			[8] [9] [50] [51]	
4	Этнічныя супольнасці Азіі	6	4	2					
4.1	Тэма 7 Этнасы Заходняй Азіі, Паўднёвага Каўказа і Сярэдняй Азіі 1 Гістарычна-культурныя рэгіёны ў Азіі. 2 Этнасы Заходняй Азіі. 3 Этнасы Паўднёвага Каўказа. 4 Этнасы Сярэдняй Азіі.	2	2	-				[8] [9] [39] [41] [53]	

4.2	Тэма 8 Этнічныя супольнасці Паўднёвай, Паўднёва-Усходняй і Усходняй Азіі 1 Этнічныя супольнасці Паўднёвай Азіі. 2 Этнасы Паўднёва-Усходняй Азіі. 3 Этнічныя супольнасці Усходняй Азіі.	2	-	2	-			[8] [9] [22] [41] [55] [56]	
4.3	Тэма 9 Этнічныя супольнасці Сібіры 1 Лінгвістычная і антрапалагічная сітуацыя. 2 Традыцыйныя гаспадарча-культурныя тыпы. 3 Рэлігійныя ўяўленні. 4 Змены ў жыцці народаў Сібіры ў сувязі з яе каланізацыяй.	2	2	-	-			[1] [2] [8] [9] [39] [59] [63]	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
5	Этнічныя супольнасці Еўропы	10	8	2					
5.1	Тэма 10 Этнічныя супольнасці Заходняй Еўропы 1 Лінгвістычная і антрапалагічная характарыстыка народаў Еўропы. 2 Этнічная гісторыя. 3 Традыцыйная матэрыяльная культура. 4 Традыцыйная духоўная культура.	2	2	-	-			[1] [8] [9] [40] [57] [61]	

5.2	Тэма 11 Этнічныя супольнасці заходніх і паўднёвых славян 1 Лінгвістычная і антрапалагічная характарыстыка. 2 Этнічная гісторыя. 3 Гаспадарка. 4 Традыцыйная матэрыяльная культура. 5 Традыцыйная духоўная культура.	2	2	-	-			[1] [8] [9] [38] [57]	
5.3	Тэма 12 Этнічныя супольнасці Усходняй Еўропы 1 Моўная і антрапалагічная характарыстыка. Этнічная гісторыя. 2 Народы Прыбалтыкі. 3 Этнічныя супольнасці Беларусі. 4 Этнічныя супольнасці Украіны і Малдовы. 5 Этнічныя супольнасці Поўначы Усходняй Еўропы	2	2	-	-			[1] [2] [8] [9] [32] [35] [37] [43] [60]	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
5.4	Тэма 13 Этнічныя супольнасці Еўрапейскай Расіі, Волга-Кам'я і Паўднёвага Урала 1 Рускія. 2 Марыйцы, удмурты, мардва. 3 Чувашы, татары, башкіры.	4	2	2	-			[1] [2] [8] [34] [36] [67]	Пісьмовая праверачная работа
6	Гісторыя этнаграфічнага вывучэння Беларусі	4	2	2					

6.1	Тэма 14 Гісторыя этнаграфічнага вывучэння Беларусі 1 Накапленне этнаграфічных ведаў. Этнаграфічнае вывучэнне Беларусі ў канцы XVIII – першай палове XIX ст. 2 Этнаграфія Беларусі ў другой палове XIX – пачатку XX ст. 3 Этнаграфія Беларусі ў міжваенны перыяд. 4 Этнаграфія Беларусі ў другой палове XX ст. 5 Этнаграфія Беларусі ў канцы XX – пачатку XXI ст.	4	2	2	-			[7] [16]	Абарона рэфератаў
7	Этнаграфія беларусаў	12	10	2					
7.1	Тэма 15 Беларусы: агульная характарыстыка 1 Колькасць і рассяленне ў свеце. 2 Моўная характарыстыка. 3 Антрапалагічная характарыстыка.	2	2	-	-			[7] [10] [22] [42]	
7.2	Тэма 16 Асноўныя этапы этнічнай гісторыі беларусаў 1 Засяленне Беларусі. Рассяленне індаеўрапейцаў. 2 Масавае рассяленне славян. Дрыгавічы, радзімічы, крывічы. 3 Этнічныя працэсы на Беларусі ў XIV – XVIII ст. 4 Этнакультурныя працэсы на Беларусі ў XIX ст. 5 Этнакультурнае развіццё беларусаў у XX – пачатку XXI ст.	-	-	-	-			[7] [17] [25]	

7.3	Тэма 17 Традыцыйныя заняткі беларусаў 1 Земляробства. Земляробчыя прылады працы. 2 Жывёлагадоўля. 3 Народныя рамёствы і промыслы. 4 Транспартныя сродкі.	-	-	-	-			[7] [14] [45]	
7.4	Тэма 18 Матэрыяльная культура беларусаў 1 Пасяленні і жыллё. 2 Касцюм. 3 Традыцыйная культура харчавання.	2	-	2	-			[7] [12] [13] [15] [29] [30] [31]	
7.5	Тэма 19 Грамадскія традыцыі беларусаў 1 Сельская абшчына. Абшчынныя звычаі. 2 Грамадскія аб'яднанні беларусаў. 3 Традыцыйныя каляндарныя абрады	2	2	-	-			[7] [19] [28] [32]	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
7.6	Тэма 20 Сям'я і сямейныя традыцыі беларусаў 1 Сям'я. 2 Традыцыйная сістэма выхавання. 3 Сямейныя абрады: радзінна-хрэсьбінны, вясельны, пахавальны.	2	2	-	-			[7] [18] [32]	

7.7	Тэма 21 Традыцыйная духоўная культура беларусаў 1 Народныя веды беларусаў. 2 Беларускі фальклор. 3 Народная музыка. 4 Народнае харэаграфічнае мастацтва. 5 Тэатральнае мастацтва. 6 Дэкаратыўна-прыкладнае мастацтва. 7 Традыцыйныя рэлігійныя ўяўленні беларусаў.	2	2	-	-			[7] [21] [23] [24] [26] [32] [66]	
7.8	Тэма 22 Гісторыка-этнаграфічныя рэгіёны Беларусі 1 Гісторыка-этнаграфічны падзел традыцыйнай культуры беларусаў. 2 Падзвінне, Панямонне, Цэнтральная Беларусь. 3 Падняпроўе. 4 Заходняе і Усходняе Палессе.	2	2	-	-			[7] [10] [57] [67]	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
8	Этнічныя групы і міжэтнічныя адносіны ў Беларусі	2	2	-					

8.8	Тэма 23 Этнічныя групы і міжэтнічныя адносіны на Беларусі 1 Этнічныя групы на Беларусі: гісторыя фарміравання, традыцыйная культура. 2 Гістарычныя формы міжэтнічных адносін на Беларусі. 3 Асноўныя праблемы сучаснай этналогіі.	2	2	-	-			[7] [9] [10]	
	Усяго	50	36	14					

ІНФАРМАЦЫЙНА-МЕТАДЫЧНАЯ ЧАСТКА

Пералік практычных заняткаў

1. Класіфікацыя этнічных супольнасцей свету.
2. Этнічныя супольнасці Палінэзіі.
3. Гаспадарча-культурныя тыпы Амерыкі.
4. Этнічныя супольнасці Паўднёва-Усходняй і Усходняй Азіі.
5. Традыцыйная культура рускага народа.
6. Выдатныя этнографы Беларусі і іх навуковая спадчына.
7. Матэрыяльная культура беларусаў.

Формы кантроля ведаў

1. Кантрольныя работы.
2. Рэфератыўныя работы.

Тэмы рэфератаў

Тэма 6 Выдатныя этнографы Беларусі і іх навуковая спадчына.

1. П.М. Шпілеўскі, У. Сыракомля, А. Кіркор.
2. Е.Р. Раманаў, М.Я. Нікіфароўскі.
3. А. Багдановіч, І.А. Сербай, А.К. Сержпутоўскі.

Тэмы кантрольных работ

Тэма 2. Этнічныя супольнасці Палінэзіі.

- 1 Гаспадарчая дзейнасць этнічных супольнасцей Палінэзіі.
- 2 Матэрыяльная культура этнічных супольнасцей Палінэзіі.
- 3 Духовная культура этнічных супольнасцей Палінэзіі.

Тэма 5 Традыцыйная культура рускага народа.

1. Традыцыйныя заняткі рускага народа.
2. Традыцыйнае жыллё рускага народа.
3. Рускі народны касцюм.
4. Фальклор рускага народа.
5. Дэкаратыўна-прыкладное мастацтва рускага народа.

Рэкамендаваная літаратура

Асноўная

- 1 Народы мира: Историко-этнографический справочник / Ред. кол.: С.А. Арутюнов [и др.]; под ред. Ю.В. Бромлея. - М.: Сов. Энциклопедия, 1988. – 624 с.
- 2 Народы России: Энциклопедия / В.А. Тишков [др.]. – М.: Большая Рос. Энциклопедия, 1994. – 479 с.
- 3 Садохин, А.П. Этнология: учеб. пособие / А.П. Садохин. – 3-е изд. - М.: Альфа-М; ИНФРА-М, 2004. – 352 с.
- 4 Садохин, А.П. Этнология: учебник для студ. высш. учеб. заведений / А.П. Садохин, Т.Г. Грушевицкая. — М.: Академия; Высшая школа, 2000. – 304 с.
- 5 Тавадов, Г.Т. Этнология: учебник для вузов / Г.Т. Тавадов. - М.: Проект, 2004. – 352 с.
- 6 Чеснов, Я.В. Лекции по исторической этнологии: учеб. пособие / Я.В. Чеснов. - М.: Гардарики, 1998. – 400 с.
- 7 Этнаграфія Беларусі: Энцыклапедыя / І.П. Шамякін [і інш.]. – Мінск: БелСЭ, 1989. - 575 с.
- 8 Этнография: учебник для студентов историч. спец. вузов / Под ред. Ю.В. Бромлея, Г.Е. Маркова. – М.: Высш. Школа, 1982. – 320 с.
- 9 Этнология: учеб. пособие / Под ред. Е.В. Миськовой, Н.Л. Мехедова, В.В. Пименова. – М.: Академич. Прект; Альма Матер, 2006. – 624 с.
- 10 Цітоў, В.С. Этнаграфічная спадчына. Беларусь. Краіна і людзі: Вучэб.-метад. дапам. / В.С. Цітоў. – Мінск: Беларусь, 1996. – 208 с.
- 11 Цітоў, В.С. Этнаграфічная спадчына. Беларусь. Традыцыйна-бытавая культура: Вучэб.-метад. дапам. / В.С. Цітоў. – Мінск: Беларусь, 1997. – 207 с.

Дадатковая

- 12 Беларускае народнае адзенне / Л.А. Малчанова [і інш.]; пад рэд. В.К. Бандарчыка. – Мінск: Навука і тэхніка, 1975. – 96 с.
- 13 Беларускае народнае жыллё / Э.Р. Сабаленка [і інш.]; пад рэд. В.К. Бандарчыка. – Мінск: Навука і тэхніка, 1973. – 128 с.
- 14 Беларусы : У 11 т. / В.К. Бандарчык, М.Ф. Піліпенка, А.І. Лакотка. - Мінск: Беларуская навука, 1995-2009. – Т. 1 : Прамысловыя рамесныя заняткі / В.К. Бандарчык [і інш.]. – 1995. – 351 с.
- 15 Беларусы : У 11 т. / В.К. Бандарчык, М.Ф. Піліпенка, А.І. Лакотка. - Мінск: Беларуская навука, 1995-2009. – Т. 2 : Дойлідства / А.І. Лакотка. – 1997. – 391 с.
- 16 Беларусы : У 11 т. / В.К. Бандарчык, М.Ф. Піліпенка, А.І. Лакотка. - Мінск: Беларуская навука, 1995-2009. – Т. 3 : Гісторыя этналагічнага вывучэння / В.К. Бандарчык. – 1999. – 365 с.

- 17 Беларусы : У 11 т. / В.К. Бандарчык, М.Ф. Піліпенка, А.І. Лакотка. - Мінск: Беларуская навука, 1995-2009. – Т. 4 : Вытокі і этнічнае развіццё / В.К. Бандарчык [і інш.]. – 2001. – 433 с.
- 18 Беларусы : У 11 т. / В.К. Бандарчык, М.Ф. Піліпенка, А.І. Лакотка. - Мінск: Беларуская навука, 1995-2009. – Т. 5 : Сям'я / В.К. Бандарчык [і інш.]. – 2001. – 375 с.
- 19 Беларусы : У 11 т. / В.К. Бандарчык, М.Ф. Піліпенка, А.І. Лакотка. - Мінск: Беларуская навука, 1995-2009. – Т. 6 : Грамадскія традыцыі / В.М. Бялявіна [і інш.]. – 2002. – 606 с.
- 20 Беларусы : У 11 т. / В.К. Бандарчык, М.Ф. Піліпенка, А.І. Лакотка. - Мінск: Беларуская навука, 1995-2009. – Т. 7 : Вусна-паэтычная творчасць / Г.А. Барташэвіч [і інш.]. – 2004. – 586 с.
- 21 Беларусы : У 11 т. / В.К. Бандарчык, М.Ф. Піліпенка, А.І. Лакотка. - Мінск: Беларуская навука, 1995-2009. – Т. 8 : Дэкаратыўна-прыкладное мастацтва / Я.М. Сахута [і інш.]. – 2005. – 351 с.
- 22 Беларусы : У 11 т. / В.К. Бандарчык, М.Ф. Піліпенка, А.І. Лакотка. - Мінск: Беларуская навука, 1995-2009. – Т. 9 : Антрапалогія / Л.І. Цягака [і інш.]. – 2006. – 575 с.
- 23 Беларусы : У 11 т. / В.К. Бандарчык, М.Ф. Піліпенка, А.І. Лакотка. - Мінск: Беларуская навука, 1995-2009. – Т. 10 : Славянскія этнакультурныя традыцыі / І.У. Чаквін [і інш.]. – 2007. – 514 с.
- 24 Беларусы : У 11 т. / В.К. Бандарчык, М.Ф. Піліпенка, А.І. Лакотка. - Мінск: Беларуская навука, 1995-2009. – Т. 11 : Музыка / Т.Б. Варфаламеева [і інш.]. – 2008. – 700 с.
- 25 Беларусы: Сучасныя этнакультурныя працэсы / Г.І. Каспяровіч [і інш.]; пад рэд. А.І. Лакотка. – Мінск: Беларус. навука, 2009. – 607 с.
- 26 Верещагіна, А.В. Праздники, обряды и таинства в жизни христиан Беларуси / А.В. Верещагіна. – Минск: Белор. Наука, 2009. – 232 с.
- 27 Выдаючыяся адечественныя этнолагі і антропалогі ХХ стагоддзя / Сост. Д.Д. Тумаркін; пад рэд. В.А. Тішкова, Д.Д. Тумаркіна. – М. : Наука, 2004. – 716 с.
- 28 Кухаронак, Т.І. Маскі ў каляндарнай абраднасці беларусаў / Т.І. Кухаронак. – Мінск: Ураджай, 2001. – 239 с.
- 29 Локотко, А.И. Белорусское народное зодчество. Середина XIX - XX в. / А.И. Локотко. – Минск: Наука, 1991. – 242 с.
- 30 Маленка, Л.І. Беларускі народны касцюм / Л.І. Маленка. – Мінск: Ураджай, 2001. – 160 с.
- 31 Навагродскі, Т.А. Традыцыі народнага харчавання беларусаў / Т.А. Навагродскі. – Мінск: НІА, 2000. – 112 с.
- 32 Народы и культуры: Белорусы / Российская Академия наук; редкол. В.К. Бондарчик [и др.]. – М.: Наука, 1998. – 588 с.
- 33 Народы и культуры: Народы Дагестана / Российская Академия наук; редкол. С.А. Арутюнов [и др.]. – М.: Наука, 2002. – 588 с.

- 34 Народы и культуры: Народы Поволжья и Приуралья. Коми-зыряне. Коми-пермяки. Марийцы. Мордва. Удмурты / Российская Академия наук; редкол. Н.Ф. Мокшин [и др.]. – М.: Наука, 2000. – 579 с.
- 35 Народы и культуры: Прибалтийско-финские народы России / Российская Академия наук; редкол. Е.И. Клементьев [и др.]. – М.: Наука, 2003. – 671 с.
- 36 Народы и культуры: Русские / Российская Академия наук; редкол. В.А. Александров [и др.]. – М.: Наука, 1999. – 828 с.
- 37 Народы и культуры: Украинцы / Российская Академия наук; редкол. Н.С. Полищук [и др.]. – М.: Наука, 2000. – 535 с.
- 38 Народы мира. Этнографические очерки: В 18 т. М., 1954—1966.
- 39 Очерки общей этнографии / АН СССР. Ин-т этнографии им. Н.Н. Миклухо-Маклая; под ред. С.П. Толстова [и др.]. Азиатская часть СССР. - М.: Изд-во Акад. наук СССР, 1960. – 366 с.
- 40 Очерки общей этнографии / АН СССР. Ин-т этнографии им. Н.Н. Миклухо-Маклая; под ред. С.П. Толстова [и др.]. Зарубежная Европа.- М.: Наука, 1966. – 476 с.
- 41 Очерки общей этнографии / АН СССР. Ин-т этнографии им. Н.Н. Миклухо-Маклая; под ред. С.П. Толстова [и др.]. Зарубежная Азия. - М.: Изд-во Акад. наук СССР, 1959. - 502 с.
- 42 Очерки общей этнографии / АН СССР. Ин-т этнографии им. Н.Н. Миклухо-Маклая; под ред. С.П. Толстова [и др.]. Общие сведения, Австралия и Океания, Америка, Африка. - М.: Изд-во Акад. наук СССР, 1957. – 343 с.
- 43 Очерки общей этнографии / АН СССР. Ин-т этнографии им. Н.Н. Миклухо-Маклая; под ред. С.П. Толстова [и др.]. Европейская часть СССР. - М.: Наука, 1968. – 480 с.
- 44 Пилипенко, М.Ф. Возникновение Белоруссии: Новая концепция / М.Ф. Пилипенко. – Минск: Беларусь, 1991. – 132 с.
- 45 Помнікі этнаграфіі. Методыка выяўлення, апісання і збірання / М.Ф. Піліпенка [і інш.]; пад рэд. В.К. Бандарчыка. – Мінск: Навука і тэхніка, 1981. – 150 с.
- 46 Ракава, Л.В. Эвалюцыя традыцый сямейнага выхавання беларусаў / Л.В. Ракава. – Мінск: Беларус. навука, 2009. – 311 с.
- 47 Сахута, Я. М. Народнае мастацтва Беларусі / Я.М. Сахута. – Мінск: БелЭн, 1997. – 287 с.
- 48 Страны и народы: Науч.-попул. геогр.- этногр. изд. в 20-ти т. [Австралия и Океания. Антарктида] / В.М. Андреева, А.Г. Банников [и др.]. – М.: Мысль, 1981. - 301 с.
- 49 Страны и народы: Науч.-попул. геогр.- этногр. изд. в 20-ти т. [Америка. Общий обзор Латинской Америки. Средняя Америка] / В.М. Андреева, А.Г. Банников [и др.]. – М.: Мысль, 1984. - 335 с.

- 50 Страны и народы: Науч.-попул. геогр.- этногр. изд. в 20-ти т. [Африка. Восточная и Южная Африка] / Ан. А. Громыко, Б.В. Андрианов [и др.]. – М.: Мысль, 1981. – 269 с.
- 51 Страны и народы: Науч.-попул. геогр.- этногр. изд. в 20-ти т. [Африка. Общий обзор Северной Африки] / Ан. А. Громыко, Б.В. Андрианов [и др.]. – М.: Мысль, 1982. – 349 с.
- 52 Страны и народы: Науч.-попул. геогр.- этногр. изд. в 20-ти т. [Восточная Европа] / В.П. Максаковский, Ю.В. Иванова [и др.]. – М.: Мысль, 1980. – 349 с.
- 53 Страны и народы: Науч.-попул. геогр.- этногр. изд. в 20-ти т. [Зарубеж. Азия. Общ. обзор. Юго-Западная Азия] / Л.И. Куракова, В.Т. Зайчиков [и др.]. – М.: Мысль, 1979. – 381 с.
- 54 Страны и народы: Науч.-попул. геогр.- этногр. изд. в 20-ти т. [Зарубежная Азия. Восточная и Центральная Азия] / Д.А. Чуличев, Н.Л. Жуковская [и др.]. – М.: Мысль, 1982. – 265 с.
- 55 Страны и народы: Науч.-попул. геогр.- этногр. изд. в 20-ти т. [Зарубежная Азия. Юго-Восточная Азия] / К.М. Попов, Н.И. Чебоксаров [и др.]. – М.: Мысль, 1979. – 301 с.
- 56 Страны и народы: Науч.-попул. геогр.- этногр. изд. в 20-ти т. [Зарубежная Азия. Южная Азия] / Л.И. Банифатьева, В.А. Пуляркин [и др.]. – М.: Мысль, 1982. – 253 с.
- 57 Страны и народы: Науч.-попул. геогр.- этногр. изд. в 20-ти т. [Зарубеж. Европа. Западная Европа] / С.Н. Раковский, И.Н. Гроздова [и др.]. – М.: Мысль, 1979. – 381 с.
- 58 Страны и народы: Науч.-попул. геогр.- этногр. изд. в 20-ти т. [Республики Закавказья. Республики Сред. Азии. Казахстан] / Н. Г. Волкова, Г.М. Лаппо, Т.В. Федина [и др.]. – М.: Мысль, 1984. – 384 с.
- 59 Страны и народы: Науч.-попул. геогр.- этногр. изд. в 20-ти т. [Сов. Союз. Общий обзор. Рос. федерация] / Г.М. Лаппо, Ю.С. Борисов [и др.]. – М.: Мысль, 1983. – 461 с.
- 60 Страны и народы: Науч.-попул. геогр.- этногр. изд. в 20-ти т. [Сов. Союз. Общий обзор. Республики Прибалтики. Белоруссия. Украина. Молдавия.] / Г.М. Лаппо, В.Ю. Тармисто [и др.]. – М.: Мысль, 1984. – 351 с.
- 61 Страны и народы: Науч.-попул. геогр.- этногр. изд. в 20-ти т. [Северная Европа] / М.Н. Соколов, Т.В. Власова [и др.]. – М.: Мысль, 1981. – 269 с.
- 62 Титов, В.С. Историко-этнографическое районирование материальной культуры белорусов / В.С. Титов. - Мн.: Наука и техника, 1983. - 226 с.
- 63 Токарев, С. А. Религия в истории народов мира / С.А. Токарев. – 4-е изд. - М.: Изд-во политич. литературы, 1986. – 576 с.
- 64 Токарев, С.А. История зарубежной этнографии: учеб. пособие для вузов по специальности “История” / С.А. Токарев.- М.: Высш. школа, 1978. – 351 с.

- 65 Токарев, С.А. История русской этнографии: Дооктябрьский период / С.А. Токарев.- М.: Наука, 1966. – 453 с.
- 66 Шумскі, К.А. Традыцыйныя веды беларусаў аб раслінным свеце і надвор’і (XIX – пачатак ХХІ ст.) і іх экалагічная значнасць / Мінск: Права і эканоміка, 2009. – 126 с.
- 67 Этнография восточных славян. Очерки традиционной культуры / Ю.В. Бромлей [и др.]; под ред. К.В. Чистова. - М.: Наука, 1987. – 558 с.
- 68 Яшчанка А.Р. Гомель у другой палове XIX – пачатку ХХ ст.: Гісторыка-этнаграфічны нарыс / А.Р. Яшчанка. – Гомель: ГГТУ імя Сухого, 1997. – 80 с.
- 69 Этнокультурные процессы Восточного Полесья в прошлом и настоящем / Нац. акад. наук Беларуси, Ин-т искусствоведения, этнографии и фольклора имени К. Крапивы ; редкол.: А.Вл. Гурко [и др.]. – Минск : Беларус. навука, 2010. – 466 с.
- 70 Кто живет в Беларуси / Нац. Акад. Наук Беларуси, Ин-т искусствоведения, этнографии и фольклора им. К. Крапивы ; редкол.: А.Вл. Гурко [и др.]. – Минск : Беларус. навука, 2012. – 799 с.
- 71 <http://www.knigka.info/2011/03/18/antropologija.html>
- 72 http://www.bookarchive.ru/dok_literatura/uchebnye_posobija/79629-socialnaja-antropologija.html
- 73 Нарысы гісторыі культуры Беларусі. У 4 т. / навук. рэд. А.І. Лакотка; рэдкал.: А. І. Лакотка [і інш.]. – Мінск: Белар. навука, 2013 – 2014. – Том 2. Культура гарадоў X – пачатку ХХ ст. / Лакотка, А. І. [і інш.]. – 2014. – 575 с.

6 ІНФАРМАЦЫЙНА-МЕТАДЫЧНАЯ ЧАСТКА

6.1 Літаратура

Асноўная

- 1 Народы мира: Историко-этнографический справочник / Ред. кол.: С.А. Арутюнов [и др.]; под ред. Ю.В. Бромлея. - М.: Сов. Энциклопедия, 1988. – 624 с.
- 2 Народы России: Энциклопедия / В.А. Тишков [др.]. – М.: Большая Рос. Энциклопедия, 1994. – 479 с.
- 3 Садохин, А.П. Этнология: учеб. пособие / А.П. Садохин. – 3-е изд. - М.: Альфа-М; ИНФРА-М, 2004. – 352 с.
- 4 Садохин, А.П. Этнология: учебник для студ. высш. учеб. заведений / А.П. Садохин, Т.Г. Грушевицкая. — М.: Академия; Высшая школа, 2000. – 304 с.
- 5 Тавадов, Г.Т. Этнология: учебник для вузов / Г.Т. Тавадов. - М.: Проект, 2004. – 352 с.

- 6 Чеснов, Я.В. Лекции по исторической этнологии: учеб. пособие / Я.В. Чеснов. - М.: Гардарики, 1998. - 400 с.
- 7 Этнаграфія Беларусі: Энцыклапедыя / І.П. Шамякін [і інш.]. - Мінск: БелСЭ, 1989. - 575 с.
- 8 Этнография: учебник для студентов историч. спец. вузов / Под ред. Ю.В. Бромлея, Г.Е. Маркова. - М.: Высш. Школа, 1982. - 320 с.
- 9 Этнология: учеб. пособие / Под ред. Е.В. Миськовой, Н.Л. Мехедова, В.В. Пименова. - М.: Академич. Прект; Альма Матер, 2006. - 624 с.
- 10 Цітоў, В.С. Этнаграфічная спадчына. Беларусь. Краіна і людзі: Вучэб.-метаад. дапам. / В.С. Цітоў. - Мінск: Беларусь, 1996. - 208 с.
- 11 Цітоў, В.С. Этнаграфічная спадчына. Беларусь. Традыцыйна-бытавая культура: Вучэб.-метаад. дапам. / В.С. Цітоў. - Мінск: Беларусь, 1997. - 207 с.

Дадатковая

- 12 Беларускае народнае адзенне / Л.А. Малчанова [і інш.]; пад рэд. В.К. Бандарчыка. - Мінск: Навука і тэхніка, 1975. - 96 с.
- 13 Беларускае народнае жыллё / Э.Р. Сабаленка [і інш.]; пад рэд. В.К. Бандарчыка. - Мінск: Навука і тэхніка, 1973. - 128 с.
- 14 Беларусы : У 11 т. / В.К. Бандарчык, М.Ф. Піліпенка, А.І. Лакотка. - Мінск: Беларуская навука, 1995-2009. - Т. 1 : Прамысловыя рамесныя заняткі / В.К. Бандарчык [і інш.]. - 1995. - 351 с.
- 15 Беларусы : У 11 т. / В.К. Бандарчык, М.Ф. Піліпенка, А.І. Лакотка. - Мінск: Беларуская навука, 1995-2009. - Т. 2 : Дойлідства / А.І. Лакотка. - 1997. - 391 с.
- 16 Беларусы : У 11 т. / В.К. Бандарчык, М.Ф. Піліпенка, А.І. Лакотка. - Мінск: Беларуская навука, 1995-2009. - Т. 3 : Гісторыя этналагічнага вывучэння / В.К. Бандарчык. - 1999. - 365 с.
- 17 Беларусы : У 11 т. / В.К. Бандарчык, М.Ф. Піліпенка, А.І. Лакотка. - Мінск: Беларуская навука, 1995-2009. - Т. 4 : Вытокі і этнічнае развіццё / В.К. Бандарчык [і інш.]. - 2001. - 433 с.
- 18 Беларусы : У 11 т. / В.К. Бандарчык, М.Ф. Піліпенка, А.І. Лакотка. - Мінск: Беларуская навука, 1995-2009. - Т. 5 : Сям'я / В.К. Бандарчык [і інш.]. - 2001. - 375 с.
- 19 Беларусы : У 11 т. / В.К. Бандарчык, М.Ф. Піліпенка, А.І. Лакотка. - Мінск: Беларуская навука, 1995-2009. - Т. 6 : Грамадскія традыцыі / В.М. Бялявіна [і інш.]. - 2002. - 606 с.
- 20 Беларусы : У 11 т. / В.К. Бандарчык, М.Ф. Піліпенка, А.І. Лакотка. - Мінск: Беларуская навука, 1995-2009. - Т. 7 : Вусна-паэтычная творчасць / Г.А. Барташэвіч [і інш.]. - 2004. - 586 с.
- 21 Беларусы : У 11 т. / В.К. Бандарчык, М.Ф. Піліпенка, А.І. Лакотка. - Мінск: Беларуская навука, 1995-2009. - Т. 8 : Дэкаратыўна-прыкладное мастацтва / Я.М. Сахута [і інш.]. - 2005. - 351 с.

- 22 Беларусы : У 11 т. / В.К. Бандарчык, М.Ф. Піліпенка, А.І. Лакотка. - Мінск: Беларуская навука, 1995-2009. – Т. 9 : Антрапалогія / Л.І. Цягака [і інш.]. – 2006. – 575 с.
- 23 Беларусы : У 11 т. / В.К. Бандарчык, М.Ф. Піліпенка, А.І. Лакотка. - Мінск: Беларуская навука, 1995-2009. – Т. 10 : Славянскія этнакультурныя традыцыі / І.У. Чаквін [і інш.]. – 2007. – 514 с.
- 24 Беларусы : У 11 т. / В.К. Бандарчык, М.Ф. Піліпенка, А.І. Лакотка. - Мінск: Беларуская навука, 1995-2009. – Т. 11 : Музыка / Т.Б. Варфаламеева [і інш.]. – 2008. – 700 с.
- 25 Беларусы: Сучасныя этнакультурныя працэсы / Г.І. Каспяровіч [і інш.]; пад рэд. А.І. Лакотка. – Мінск: Беларус. навука, 2009. – 607 с.
- 26 Верещагіна, А.В. Празднікі, абрады і таінства ў жыцці хрысціян Беларусі / А.В. Верещагіна. – Мінск: Белор. Наука, 2009. – 232 с.
- 27 Выдаючыяся адечественныя этнолагі і антропалогі ХХ века / Сост. Д.Д. Тумаркін; пад рэд. В.А. Тішкова, Д.Д. Тумаркіна. – М. : Наука, 2004. – 716 с.
- 28 Кухаронак, Т.І. Маскі ў каляндарнай абраднасці беларусаў / Т.І. Кухаронак. – Мінск: Ураджай, 2001. – 239 с.
- 29 Локотко, А.И. Белорусское народное зодчество. Середина XIX - XX в. / А.И. Локотко. – Минск: Наука, 1991. – 242 с.
- 30 Маленка, Л.І. Беларускі народны касцюм / Л.І. Маленка. – Мінск: Ураджай, 2001. – 160 с.
- 31 Навагродскі, Т.А. Традыцыі народнага харчавання беларусаў / Т.А. Навагродскі. – Мінск: НІА, 2000. – 112 с.
- 32 Народы и культуры: Белорусы / Российская Академия наук; редкол. В.К. Бондарчик [и др.]. – М.: Наука, 1998. – 588 с.
- 33 Народы и культуры: Народы Дагестана / Российская Академия наук; редкол. С.А. Арутюнов [и др.]. – М.: Наука, 2002. – 588 с.
- 34 Народы и культуры: Народы Поволжья и Приуралья. Коми-зыряне. Коми-пермяки. Марийцы. Мордва. Удмурты / Российская Академия наук; редкол. Н.Ф. Мокшин [и др.]. – М.: Наука, 2000. – 579 с.
- 35 Народы и культуры: Прибалтийско-финские народы России / Российская Академия наук; редкол. Е.И. Клементьев [и др.]. – М.: Наука, 2003. – 671 с.
- 36 Народы и культуры: Русские / Российская Академия наук; редкол. В.А. Александров [и др.]. – М.: Наука, 1999. – 828 с.
- 37 Народы и культуры: Украинцы / Российская Академия наук; редкол. Н.С. Полишук [и др.]. – М.: Наука, 2000. – 535 с.
- 38 Народы мира. Этнографические очерки: В 18 т. М., 1954—1966.
- 39 Очерки общей этнографии / АН СССР. Ин-т этнографии им. Н.Н. Миклухо-Маклая; под ред. С.П. Толстова [и др.]. Азиатская часть СССР. - М.: Изд-во Акад. наук СССР, 1960. – 366 с.

- 40 Очерки общей этнографии / АН СССР. Ин-т этнографии им. Н.Н. Миклухо-Маклая; под ред. С.П. Толстова [и др.]. Зарубежная Европа. - М.: Наука, 1966. – 476 с.
- 41 Очерки общей этнографии / АН СССР. Ин-т этнографии им. Н.Н. Миклухо-Маклая; под ред. С.П. Толстова [и др.]. Зарубежная Азия. - М.: Изд-во Акад. наук СССР, 1959. - 502 с.
- 42 Очерки общей этнографии / АН СССР. Ин-т этнографии им. Н.Н. Миклухо-Маклая; под ред. С.П. Толстова [и др.]. Общие сведения, Австралия и Океания, Америка, Африка. - М.: Изд-во Акад. наук СССР, 1957. – 343 с.
- 43 Очерки общей этнографии / АН СССР. Ин-т этнографии им. Н.Н. Миклухо-Маклая; под ред. С.П. Толстова [и др.]. Европейская часть СССР. - М.: Наука, 1968. – 480 с.
- 44 Пилипенко, М.Ф. Возникновение Белоруссии: Новая концепция / М.Ф. Пилипенко. – Минск: Беларусь, 1991. – 132 с.
- 45 Помнікі этнаграфіі. Методыка выяўлення, апісання і збірання / М.Ф. Піліпенка [і інш.]; пад рэд. В.К. Бандарчыка. – Мінск: Навука і тэхніка, 1981. – 150 с.
- 46 Ракава, Л.В. Эвалюцыя традыцый сямейнага выхавання беларусаў / Л.В. Ракава. – Мінск: Беларус. навука, 2009. – 311 с.
- 47 Сахута, Я. М. Народнае мастацтва Беларусі / Я.М. Сахута. – Мінск: БелЭн, 1997. – 287 с.
- 48 Страны и народы: Науч.-попул. геогр.- этногр. изд. в 20-ти т. [Австралия и Океания. Антарктида] / В.М. Андреева, А.Г. Банников [и др.]. – М.: Мысль, 1981. - 301 с.
- 49 Страны и народы: Науч.-попул. геогр.- этногр. изд. в 20-ти т. [Америка. Общий обзор Латинской Америки. Средняя Америка] / В.М. Андреева, А.Г. Банников [и др.]. – М.: Мысль, 1984. - 335 с.
- 50 Страны и народы: Науч.-попул. геогр.- этногр. изд. в 20-ти т. [Африка. Восточная и Южная Африка] / Ан. А. Громыко, Б.В. Андрианов [и др.]. – М.: Мысль, 1981. - 269 с.
- 51 Страны и народы: Науч.-попул. геогр.- этногр. изд. в 20-ти т. [Африка. Общий обзор Северной Африки] / Ан. А. Громыко, Б.В. Андрианов [и др.]. – М.: Мысль, 1982. - 349 с.
- 52 Страны и народы: Науч.-попул. геогр.- этногр. изд. в 20-ти т. [Восточная Европа] / В.П. Максаковский, Ю.В. Иванова [и др.]. – М.: Мысль, 1980. – 349 с.
- 53 Страны и народы: Науч.-попул. геогр.- этногр. изд. в 20-ти т. [Зарубеж. Азия. Общ. обзор. Юго-Западная Азия] / Л.И. Куракова, В.Т. Зайчиков [и др.]. – М.: Мысль, 1979. – 381 с.
- 54 Страны и народы: Науч.-попул. геогр.- этногр. изд. в 20-ти т. [Зарубежная Азия. Восточная и Центральная Азия] / Д.А. Чуличев, Н.Л. Жуковская [и др.]. – М.: Мысль, 1982. – 265 с.

- 55 Страны и народы: Науч.-попул. геогр.- этногр. изд. в 20-ти т. [Зарубежная Азия. Юго-Восточная Азия] / К.М. Попов, Н.И. Чебоксаров [и др.]. – М.: Мысль, 1979. - 301 с.
- 56 Страны и народы: Науч.-попул. геогр.- этногр. изд. в 20-ти т. [Зарубежная Азия. Южная Азия] / Л.И. Банифатьева, В.А. Пуляркин [и др.]. – М.: Мысль, 1982. - 253 с.
- 57 Страны и народы: Науч.-попул. геогр.- этногр. изд. в 20-ти т. [Зарубеж. Европа. Западная Европа] / С.Н. Раковский, И.Н. Гроздова [и др.]. – М.: Мысль, 1979. – 381 с.
- 58 Страны и народы: Науч.-попул. геогр.- этногр. изд. в 20-ти т. [Республики Закавказья. Республики Сред. Азии. Казахстан] / Н. Г. Волкова, Г.М. Лаппо, Т.В. Федина [и др.]. – М.: Мысль, 1984. - 384 с.
- 59 Страны и народы: Науч.-попул. геогр.- этногр. изд. в 20-ти т. [Сов. Союз. Общий обзор. Рос. федерация] / Г.М. Лаппо, Ю.С. Борисов [и др.]. – М.: Мысль, 1983. – 461 с.
- 60 Страны и народы: Науч.-попул. геогр.- этногр. изд. в 20-ти т. [Сов. Союз. Общий обзор. Республики Прибалтики. Белоруссия. Украина. Молдавия.] / Г.М. Лаппо, В.Ю. Тармисто [и др.]. – М.: Мысль, 1984. – 351 с.
- 61 Страны и народы: Науч.-попул. геогр.- этногр. изд. в 20-ти т. [Северная Европа] / М.Н. Соколов, Т.В. Власова [и др.]. – М.: Мысль, 1981. - 269 с.
- 62 Титов, В.С. Историко-этнографическое районирование материальной культуры белорусов / В.С. Титов. - Мн.: Наука и техника, 1983. - 226 с.
- 63 Токарев, С. А. Религия в истории народов мира / С.А. Токарев. – 4-е изд. - М.: Изд-во политич. литературы, 1986. – 576 с.
- 64 Токарев, С.А. История зарубежной этнографии: учеб. пособие для вузов по специальности “История” / С.А. Токарев.- М.: Высш. школа, 1978. – 351 с.
- 65 Токарев, С.А. История русской этнографии: Дооктябрьский период / С.А. Токарев.- М.: Наука, 1966. – 453 с.
- 66 Шумскі, К.А. Традыцыйныя веды беларусаў аб раслінным свеце і надвор’і (XIX – пачатак ХХІ ст.) і іх экалагічная значнасць / Мінск: Права і эканоміка, 2009. – 126 с.
- 67 Этнография восточных славян. Очерки традиционной культуры / Ю.В. Бромлей [и др.]; под ред. К.В. Чистова. - М.: Наука, 1987. – 558 с.
- 68 Яценко, О.Г. Антропологические особенности; этнонимическая, этнографическая характеристика; этнические процессы на территории Восточного Полесья / А.Р. Яшчанка // Традиции материальной и духовной культуры Восточного Полесья: проблемы изучения, сохранения и развития в постчернобыльское время / Д.Г. Лин (науч. ред.). – Гомель: ГГУ им. Ф. Скорины, 2003. – С. 17-28.
- 69 Этнокультурные процессы Восточного Полесья в прошлом и настоящем / Нац. акад. наук Беларуси, Ин-т искусствоведения, этнографии

и фольклора имени К. Крапивы ; редкол.: А.Вл. Гурко [и др.]. – Минск : Беларус. навука, 2010. – 466 с.

70 Кто живет в Беларуси / Нац. Акад. Наук Беларуси, Ин-т искусствоведения, этнографии и фольклора им. К. Крапивы ; редкол.: А.Вл. Гурко [и др.]. – Минск : Беларус. навука, 2012. – 799 с.

71 <http://www.knigka.info/2011/03/18/antropologija.html>

72 http://www.bookarchive.ru/dok_literatura/uchebnye_posobija/79629-socialnaja-antropologija.html

73 Нарысы гісторыі культуры Беларусі. У 4 т. / навук. рэд. А.І. Лакотка; рэдкал.: А. І. Лакотка [і інш.]. – Мінск: Белар. навука, 2013 – 2014. – Том 2. Культура гарадоў X – пачатку XX ст. / Лакотка, А. І. [і інш.]. – 2014. – 575 с.